

**Církevní a kulturní život v srbské Lužici po roce 1945
(s přihlédnutím k česko-lužickosrbským kontaktům)**

Autor: Mgr. Václav Hankovec

Rigorózní práce

Praha 2012

OBSAH

1. ÚVOD	3
1.1 Literatura a prameny	6
2. NÁSTIN DĚJIN LUŽICKÝCH SRBŮ	16
2.1 Období od osídlení Lužice až do 18. století	16
2.2 Lužický seminář	19
2.3 Lužičtí Srbové v Prusku a Sasku od počátku 19. století až do období po druhé světové válce	21
3. LUŽICKOSRBSKÉ ŠKOLSTVÍ VE VZTAHU K LUŽICKÉ SRBŠTINĚ V NDR A SOUČASNÉ SRBSKÉ LUŽICI	28
3.1 Postavení Lužických Srbů a lužické srbštiny v NDR	28
3.2 Školská politika NDR ve vztahu k Lužickým Srbům	32
3.3 Současná situace lužickosrbského školství a lužické srbštiny – výuka dle metod WITAJ a 2plus	38
4. KATOLICKÁ A EVANGELICKÁ CÍRKEV V NĚMECKU A SRBSKÉ LUŽICI	58
4.1 Církev po druhé světové válce v Německu a po jeho rozdělení	58
4.2 Domowina, církve a vztah k SED	66
4.3 Katolická Lužice	77
4.4 Evangelická Lužice	88
5. ČESKO-LUŽICKOSRBSKÉ KONTAKTY PO ROCE 1945	94
5.1 Lužickosrbské národní hnutí po druhé světové válce	94
5.2 Český zájem o lužickosrbskou problematiku po roce 1948	115
6. ZÁVĚR	127
7. PRAMENY A LITERATURA	131
8. SEZNAM ZKRATEK	139
9. PŘÍLOHY	139

1. Úvod

V dosavadních dějinách Lužických Srbů představovala vazba k náboženství spolu s hledáním kulturních identit jedny z nejdůležitějších prvků lužickosrbského boje za sebeurčení a proti asimilačním procesům. Osobní kontakty mezi Čechy a Lužicí v tomto směru sehrály významnou roli. K těmto aspektům se pojí i pozornost této práce, jejímž cílem je přiblížit a charakterizovat poválečný stav v srbské Lužici i vývoj česko-lužickosrbských kontaktů až do současnosti. Důraz je kladen na sledování a vyhodnocení školství a církevní hierarchie bývalé NDR ve vztahu k lužickosrbské menšině se zřetelem ke snahám Lužických Srbů uchovat si mateřský jazyk až do současné doby. Zvláštní pozornost je pak věnována lužickosrbskému národnímu hnutí těsně po druhé světové válce, činnosti Společnosti přátel Lužice a Lužickému semináři, pozdějšímu Lužickému domu v Praze.¹

Konec druhé světové války znamenal v dějinách Lužických Srbů významný přelom v jejich kulturních a národních snahách. Po dlouhém období diskriminace, která pod nacistickou diktaturou dosáhla svého vrcholu, doufala slovanská menšina v Německu v nový demokratický začátek. Ačkoli byla poválečná léta zhruba do roku 1947 v sovětské okupační zóně z politického a ideologického hlediska relativně svobodná, docházelo těsně po válce k národnostním konfliktům.² Právě tato konstelace poskytovala Lužickým Srbům určitou příležitost sebezprosažení, a proto se v letech 1945–1947 lužickosrbské národní hnutí projevovalo velmi aktivně. Snažilo se využít poválečného chaosu a oslabení německé státní existence. Toto období se jevilo Lužickým Srbům jako „šance“ pro uskutečnění jejich do té doby opomíjených národních požadavků. Na krátkou dobu dosáhla lužickosrbská otázka mezinárodní pozornosti a k jejímu řešení vyvinuli lužickosrbsští političtí zástupci velké úsilí. Důkazem toho jsou četná memoranda, zaslaná na konferenci zabývající se novým uspořádáním Evropy, či představitelům vlád vítězných mocností.³ Lužickým Srbům se zdál tento čas příhodný pro rozhodující změnu, jejich

¹ Část této studie vychází z autorovy diplomové práce *Římskokatolická a evangelická církev v životě lužickosrbské menšiny v letech 1945–1990* a výzkumného projektu RM 01/15/05 Ministerstva zahraničních věcí ČR, z kterého byly některé kapitoly publikovány v odborném časopise *Práce z Archivu Akademie věd*, blíže viz HANKOVEC, Václav: *Postoje NDR k lužickosrbské menšině (Slovanství a věda v 19. a 20. století)*, *Práce z Archivu Akademie věd*, řada A, sv. 8, 2006.

² *Handakte des Beauftragten für sorbische Kulturfragen bei der Landesverwaltung Sachsen*, Wendenabteilung, Depositum der Domowina, 1945–1947, Staatsfilialarchiv Bautzen, fond 11/13/2003.

³ *Memorandum Lužických Srbů maršálu J. V. Stalinovi a prezidentu Dr. Ed. Benešovi z 12. 5. 1945*, in: SCHURMANN, Peter: *Die sorbische Bewegung 1945–1948 zwischen Selbstbehauptung und Anerkennung*, Bautzen 1998, s. 236–237.

očekávání však neodpovídala objektivním politickým okolnostem. V této době byly formulovány různé plány, které sahaly od připojení Lužice jako autonomní oblasti k ČSR až po snahu vytvořit nezávislý lužickosrbský stát.⁴ Uskutečněna však byla nejspíš jediná realistická cesta, a to setrvání Lužických Srbů v rámci německého státu, ovšem se zákonem zajišťujícím respektování etnických zájmů menšiny.

Dějiny Lužických Srbů byly s více než čtyřicetiletým trváním NDR těsně spjaty. V podstatě až do současnosti přetrvávají různé názory na Lužické Srby a jejich vztah k východoněmecké společnosti, která se velmi snažila o pozitivní prezentaci svého přístupu k lužickosrbské menšině.⁵ V tomto smyslu se vyzvedávalo zejména zákonem zakotvené zrovnoprávnění Lužických Srbů v rámci NDR. Prezentoval se především fakt, že poprvé v dějinách této menšiny umožnil stát zachování jejího jazyka a kultury. Zdůrazňovalo se, že Lužičtí Srbové mimo jiné získali vlastní školy, divadlo, nakladatelství a výzkumné instituty. Podmínka byla jediná – za cenu těchto „privilegií“ museli vstoupit pod ochranu vládnoucí Jednotné socialistické strany Německa (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, dále jen SED).

Jak si ale vysvětlit, že se navzdory této údajně příkladné menšinové politice počet Lužických Srbů v poválečném vývoji snížil téměř o polovinu? Proč dosáhl asimilační proces Lužických Srbů po roce 1945 ve srovnání s předválečným obdobím zcela nové dimenze? Lze tehdejší praktikovanou menšinovou politiku NDR označit za zcela jasně lužickosrbskou? Právě k těmto problémům se věnuje pozornost této práce. Současníci výrazně pociťovali existující rozpory ve východoněmecko-lužickosrbské politice a asi žádnou jinou historickou epochu proto v posledních letech Lužičtí Srbové tak nediskutovali, jako právě období po roce 1945, které až do devadesátých let 20. století vykazovalo značné badatelské deficity.

Práce obsahuje celkem čtyři základní části, kdy každá z nich nese ještě dvě či více podkapitol. První část studie nazvaná *Nástin dějin Lužických Srbů* přibližuje historii Lužických Srbů, protože právě historie a tradice této etnické skupiny⁶ se spolupodílejí na jejích dalších osudech. Sledováno je období od prvopočátků osídlení Lužice v 7. a 8. století až do období těsně

⁴ *Memorandum Lužických Srbů – slovanský národ v Německu, který žádá osvobození a připojení k Československu z 1. 6. 1945*, in: SCHURMANN, Peter: *Die sorbische Bewegung 1945–1948*, s. 239–242.

⁵ PECH, Edmund: *Die Sorbenpolitik der DDR 1949–1970. Anspruch und Wirklichkeit*, Bautzen 1999, s. 12.

⁶ Jsou však různé názory, jsou-li Lužičtí Srbové národem nebo etnickou skupinou. Např. Miroslav Hroch pokládá Lužické Srby za etnickou skupinu. V mnohých pracích se přesto o Lužických Srbech hovoří jako o slovanském

po druhé světové válce. Snahou je přiblížit kromě jiného období lužickosrbského národního obrození, vrcholícího na přelomu 19. a 20. století, s jeho hlavními představiteli.

Těžištěm práce jsou následující dvě nejrozsáhlejší části, které se věnují postavení Lužických Srbů v rámci bývalé NDR ve vztahu ke školství a církvi. Druhá část s titulem *Lužickosrbské školství ve vztahu k lužické srbštině v NDR a současné srbské Lužici* odráží školsko-politické metody bývalého východoněmeckého státu a současný vývoj situace lužickosrbské výuky na školách v Lužici. Je zde zhodnoceno zavedení systému rozlišení škol s třídami typu A a B, z něhož se na základních a středních školách v Horní a Dolní Lužici vychází v podstatě dodnes. Charakterizován je také NDR aplikovaný ideologický dozor nad učiteli v katolických a evangelických obcích související především s propagováním obřadu Jugendweihe.⁷ Analýza současného lužickosrbského školství je provedena na pozadí projektu předškolní výuky WITAJ a dvojjazyčné koncepce 2plus pro základní a střední školy. Význam a cíle obou těchto projektů jsou podrobně popsány v samostatné podkapitole s názvem *Současná situace lužickosrbského školství a lužické srbštiny – výuka dle metod WITAJ a 2plus*. Snahou je ukázat, jakým specifickým způsobem se pracuje s lužickosrbskými dětmi v předškolním a školním věku, kde nepostradatelnou úlohu mají především učitelé a vychovatelky. Tato část práce z oblasti školství zprostředkovává stěžejní úlohu mateřských, základních a středních škol k zachování lužické srbštiny pro budoucí lužickosrbské generace. Třetí část studie nese název *Katolická a evangelická církev v Německu a srbské Lužici*. Je zde vysvětlen jak dopad politiky SED na lužickosrbské katolíky a evangelíky, tak celkový přístup NSR a NDR k církvím v letech 1945–1989. Práce kromě tradičních náboženských vazeb Lužických Srbů líčí osudy míšeňských biskupů s podstatným vlivem na sídelní katolickou oblast Horní Lužice. Pozornost práce se v tomto směru obrací hlavně k otevřeným konfliktům mezi lužickosrbskými duchovními a německou církevní hierarchií. Studie (a to nejen v této části věnované církvím) přednostně dokládá podíl představitelů katolické i evangelické církve na zachování identity Lužických Srbů. Zmíněny jsou i určité rozdíly a odlišné postoje k východoněmeckému režimu u katolické a evangelické části obyvatelstva Lužice.

národě. Blíže viz HROCH, Miroslav: *V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*, Praha 1999.

⁷ Šlo o světský obřad „pasování na občana“, který se měl stát protějškem protestantské confirmace či katolického prvního svatého přijímání. Formálně měla být účast na těchto ceremoniálech dobrovolná, fakticky se však na rodiče, jejichž děti se obřadu nezúčastnily, vyvíjel administrativní nátlak. Mládež, která se nedostavila k Jugendweihe, měla

Čtvrtá a pro zvolené téma nepochybně nepostradatelná poslední kapitola práce má název *Česko-lužickosrbské kontakty po roce 1945*. Charakterizuje osudy Lužických Srbů a jejich přátel na české straně. Je zde vylíčena situace po roce 1945, kdy Lužičtí Srbové usilovali o vyřešení své národnostní otázky. Dále je sledován vývoj v česko-lužickosrbských vztazích od únorového převratu v roce 1948 až do současnosti. V souvislosti s činností Společnosti přátel Lužice a její likvidací roku 1955 přináší autor dosud nepublikované skutečnosti k centrální lužickosrbské organizaci Domowině, usilující od vzniku NDR o splnutí s režimem SED.

1.1 Literatura a prameny

Ve všeobecných německých dějinách, historických dílech a větších studiích o NDR nebyla Lužickým Srbům věnována pozornost. To se týká i u nás vydaných *Dějin NDR*.⁸ Sám autor této knihy, Hermann Weber, již v úvodu prvního vydání *Dějin NDR* v roce 1985 poukazyval na postoj východoněmeckých historiků, kteří nebyli ochotni ani schopni kriticky popsat vývoj vlastního státu. Po roce 1990 někteří z nich museli potvrdit, že dějepiscectví sloužilo v NDR k legitimizaci diktatury SED.

Dřívější experti na dějiny NDR z NSR zcela vytěsnili „lužickosrbskou otázku“ ze svých rozprav a sborníků. To se ovšem týká i jejich kolegů z východu. I když v NDR probíhala poměrně široká diskuse o Lužických Srbech, našla tato tematika ve východoněmeckých pracích k německým dějinám jen okrajové místo, byla odsunuta na pozice specializované sorabistiky, určené jen úzkému okruhu zájemců. Od německého znovusjednocení vyšly četné články k politickoideologickým, právním, kulturním nebo sociálně-ekonomickým aspektům společnosti NDR. Menšinové politice se však tyto práce nevěnovaly. Z hlediska německé historiografie je i dnes patrný jen malý zájem o dějiny Lužických Srbů na německém území.

Pro západoněmeckou společenskovědní oblast před rokem 1989 byli Lužičtí Srbové jen okrajovým tématem. Vědci z NSR mohli posuzovat problémy pouze jako ostatní „pozorovatele zvenčí“. Buď museli situaci vnímat prostřednictvím veřejných sdělovacích prostředků,

velmi omezené možnosti dalšího studia na středních školách. Viz GRAJEWSKI, Andrzej: *Jidášův komplex*, Praha 2002, s. 135.

⁸ WEBER, Hermann: *Dějiny NDR*, Praha 2003. (Z německého originálu *Geschichte der DDR*, Mnichov 1999.)

anebo určité aspekty sledovat tzv. „z první ruky“ – při návštěvách NDR, které se odehrávaly za omezených podmínek. Badatelské výzkumy byly na místě samém velmi obtížné, většinou nemožné. K tomu se přidal ideologický problém, kdy i nepatrné zmínky k tématu ze strany NSR měly pro NDR údajně antikomunistický podtón, jehož cílem bylo zdiskreditovat východoněmecký stát a následně i jeho lužickosrbskou politiku. Hovořilo se o „NDR a jejích Lužických Srbech“. Lužičtí Srbové byli představováni jako ukázkově žijící menšina na území NDR (tzv. ‚Vorzeige Minderheit‘).⁹ A tak se stalo, že skutečný výzkum z hlediska lužickosrbských dějin většinou nebyl ve středu pozornosti badatelů.

Historická sorabistická bádání v NDR byla oproti tomu uznávaným vědeckým směrem, ovšem výrazně účelově podbarveným. Sorabistika se mohla rozvíjet především díky dvěma vědeckým institucím založeným v roce 1951. Byl to Institut za serbski ludospyt (dnes Lužickosrbský ústav, luž. Serbski institut, dále jen Serbski institut) v Budyšíně (něm. Bautzen) a „katedra sorabistiky Univerzity Lipsko“ (Institut für Sorabistik). Stát zde podporoval sorabistiku jako multidisciplinární vědeckou oblast, kde se využívalo lužickosrbsko-německé, lužickosrbsko-slovanské a mezinárodní spolupráce. Předchozí samostatné vědecké výzkumy vedly k tomu, že došlo k systematickému bádání v oblasti sorabistiky. I když bylo historické bádání ideologicky ovlivněno, někteří historikové se pokoušeli tento tlak kompenzovat. Snažili se především o podrobné vylíčení dějin Lužických Srbů ve starších dobách. Pozitivně lze vnímat i skutečnost, že v tomto období byl zkorigován nacionalistický a negativní obraz Lužických Srbů převažující do roku 1945.¹⁰ To ovšem nic nemění na skutečnosti, že především k dějinám 20. století musí být ještě mnohé doplněno a upraveno.

Zvláště sporné jsou práce, vztahující se k období po roce 1945. Menšinová politika NDR je zde popisována a „vědecky“ hodnocena jako „velmi úspěšná“. Standardním dílem pro časové období po roce 1945 je čtvrtý svazek *Dějin Lužických Srbů*.¹¹ V této práci měl oficiálně zprostředkovaný dějinný obraz znázornit rovnoprávný vývoj lužickosrbské menšiny v sovětské okupační zóně. Lužickosrbská politika SED je zde představena jako jednostranně pro-lužickosrbská a je zde znatelná pozitivní kontinuita marxisticko-leninské národnostní politiky.

⁹ Podrobněji k tomu BARKER, Peter: *Einige Schwierigkeiten bei der Auswertung der Sorbenpolitik in der DDR*, *Lětopis*, č. 39, 1992, 1, s. 48–52.

¹⁰ Podrobněji k tomu ZEIL, Wilhelm: *Sorabistik in Deutschland. Eine wissenschaftsgeschichtliche Bilanz aus fünf Jahrhunderten*, Bautzen 1996, s. 80–137.

¹¹ SCHILLER, Klaus J. – THIEMANN, Manfred: *Stawizny Serbow (Geschichte der Sorben. Von 1945 bis zur Gegenwart)*, Band 4, Bautzen 1979.

Recenzenti v NSR hovořili po vydání této práce o „zkreslení dějin“.¹² Označili ji jako „chybnou knihu“, kde je na jedné straně vynášen režim SED a na straně druhé jsou zamlženy podstatné vývojové tendence. Tak se čtenář nedozví nic konkrétního např. o církvi v Lužici, o denacionalizačním charakteru industrializace této oblasti nebo otázkách dvojjazyčného školství. Nepřesnostmi je zde zahalen i problém „nutných“ náborových akcí pro členství v zastřešující organizaci Lužických Srbů – „Domowině“.¹³

Významným krokem na poli dějin Lužických Srbů je sborník *Im Wettstreit der Werte. Sorbische Sprache. Kultur und Identität auf dem Weg ins 21. Jahrhundert*, který uspořádal Dietrich Scholze.¹⁴ Autor v publikaci shromáždil příspěvky z konference „We wubědzowanju hódnotow. Serbska rěč, kultura a identita po puću do 21. lětstotka“ (Im Wettstreit der Werte. Sorbische Sprache. Kultur und Identität auf dem Weg ins 21. Jahrhundert) konané ve dnech 3.–5. května 2001 v Budyšině. Publikace informuje o aktuálních změnách lužickosrbského jazyka a literatury. Rovněž podává obraz o různorodosti lužickosrbské kultury v minulosti i současnosti.

V devadesátých letech 20. století vyšly důležité edice pramenů a sborníky studií k lužickosrbské problematice. Nepochybně nejvýznamnějším počinem na poli zpřístupňování dosud neznámých pramenů k těmto dějinám je práce Edmunda Pecha (lužickosrbsky Edmund Pjech) *Die Sorbenpolitik der DDR 1949–1970. Anspruch und Wirklichkeit*, která obsahuje dokumenty k politice NDR ve vztahu k Lužickým Srbům v letech 1949–1970 a to jak v oblasti školství, tak církevních otázkách. Edmund Pech zpřístupnil nejdůležitější písemnosti ke sledované problematice (12947 – Ministerium des Innern der DDR, Abteilung Sorbenfragen; 11464 – Bezirksbehörde der Volkspolizei Dresden; 11377 – Landesregierung Sachsen, Ministerium des Innern), unikl mu pouze archivní fond 11430 – Okresní sněm a rada Drážďany, referát církevní otázky. Církevními otázkami z oblasti katolické Lužice se podrobně zabývá práce polského historika Tomasze Kowalczyka *Die katholische Kirche und die Sorben*¹⁵. Kowalczyk ve své práci nashromáždil řadu církevních pramenů a archiválií. Pro tuto práci se mimo jiné staly podnětem získané archivní materiály k tzv. dialogu katolické církve s Domowinou, který se uskutečnil v 2. polovině osmdesátých let minulého století. Jedna z posledních vyšlých studií, které se vztahují k dějinám církve na dvojjazyčném území Horní

¹² DIPP MANN, Klaus J., *Osteuropa* č. 31, 1981, s. 354. Stejně URBAN, Rudolf, *Osteuropa* č. 29, 1980, s. 300–302.

¹³ PECH, Edmund: *Die Sorbenpolitik der DDR*, s. 15.

¹⁴ SCHOLZE, Dietrich (eds.): *Im Wettstreit der Werte. Sorbische Sprache. Kultur und Identität auf dem Weg ins 21. Jahrhundert*, Bautzen 2003.

Lužice je sborník vydaný pod názvem *Stätten und Stationen religiösen Wirkens*.¹⁶ Autoři Lars-Arne Dannenberg a Dietrich Scholze v této práci shromáždili referáty z budyšínského zasedání „Die zweisprachige Oberlausitz in multikonfessioneller Perspektive“ z listopadu 2007. Jednotlivé příspěvky zahrnují církevní dějiny z historicko-politického, právního, sociologického či umělecko-dějinného pohledu.

K církevnímu dění v Lužici přispívají také lužickosrbské časopisy orientované na náboženskou tematiku. V první řadě se jedná o katolický časopis vycházející od roku 1863 pod názvem *Katolski Posoł*. „Posoł“, jak bývá někdy Lužickými Srby nazýván, vycházel nejprve měsíčně a později jako týdeník. Časopis vydává spolek Cyrila a Metoděje (Towarstwo Cyrila a Metoda) v Budyšíně. Od roku 1891 vychází v Horní Lužici evangelický časopis *Pomhaj Bóh*. Časopis přináší všeobecné religiозní a kulturní informace o evangelických Lužických Srbech v Horní a Dolní Lužici.

V rovině školství lze, kromě již zmiňované Pechovy práce, čerpat hlavně z prací publikovaných v rámci Domowiny a Jazykového centra WITAJ (Rěčny centrum WITAJ). Jedná se především o časopisy z různých zasedání, dokumentující činnost a cíle Jazykového centra WITAJ i Domowiny v oblasti lužickosrbského školství. V roce 2008 se v Budyšíně konalo odborné zasedání k zhodnocení dosavadních výsledků projektu WITAJ, k němuž ještě téhož roku vyšla pod vedením vědecké pracovnice Jazykového centra WITAJ Jadwigy Kaulfürstové dokumentace *Das WITAJ-Projekt in Kindertagesstätten im Freistaat Sachsen – Zwischenbilanz und Ausblick in die Zukunft*.¹⁷ Ve dnech 20. – 21. ledna 2009 byla v Hradci Králové uspořádána konference, jejíž výsledky jsou shrnuty ve sborníku *Dialog kultur V. – mezinárodní vědecká slavistická konference*. Pro tuto práci je přínosný příspěvek výše uvedené Jadwigy Kaulfürstové publikovaný pod názvem *Imerzní jazyková výchova: Osvojování lužické srbštiny v mateřských školách podle modelu WITAJ*.¹⁸ Autorka v něm analyzuje jazykovou výchovu lužickosrbských dětí v mateřských školách v době NDR a po roce 1989. Zhodnoceny jsou výhody rané jazykové výchovy vycházející z aplikace modelu WITAJ. Koncepti výuky dle metody 2plus se zaobírá

¹⁵ KOWALCZYK, Tomasz: *Die katholische Kirche und die Sorben 1919–1990*, Bautzen 1999.

¹⁶ DANNENBERG, Lars-Arne – SCHOLZE, Dietrich: *Stätten und Stationen religiösen Wirkens (Studien zur Kirchengeschichte der zweisprachigen Oberlausitz)*, Bautzen 2009.

¹⁷ KAULFÜRSTOWA, Jadwiga (eds.): *Das WITAJ-Projekt in Kindertagesstätten im Freistaat Sachsen – Zwischenbilanz und Ausblick in die Zukunft* (Dokumentation 5), Bautzen 2008.

¹⁸ KAULFÜRSTOWA, Jadwiga: *Imerzní jazyková výchova: Osvojování lužické srbštiny v mateřských školách podle modelu WITAJ*, in: *Dialog kultur V.:* sborník referátů z mezinárodní vědecké konference konané v roce 50. výročí

práce „2plus“ *Schulartübergreifendes Konzept. Die zweisprachige sorbisch-deutsche Schule für allgemeinbildende Schulen im sorbischen Siedlungsgebiet*¹⁹. Jsou zde vysvětleny metody společné dvojjazyčné výuky jak pro lužickosrbské žáky, tak i pro ty co s lužickou srbštinou teprve začínají. Školstvím se zabývá i práce Petera Kunzeho *Sorbisches Schulwesen*.²⁰ Práce přibližuje úplné počátky školství v Lužici s důrazem na 19. a 20. století.

Důležité pro část věnované školství jsou také zprávy a články z metodického pedagogického měsíčníku *Serbska šula* vycházejícího v úředně vymezené dvojjazyčné Lužici. Články se týkají např. odborného vzdělávání vychovatelek dle modelu WITAJ²¹ nebo statistice počtu dětí vzdělávaných dle modelu WITAJ v Horní Lužici.²²

Mezi další relevantní edice ke sledovaným otázkám lze jmenovat práci Martina Kaspera k problematice Lužických Srbů v přelomových letech 1989/1990 *Die Lausitzer Sorben in der Wende 1989/1990. Ein Abriss mit Dokumenten und einer Chronik*.²³ Obdobně zaměřenými pracemi, které se dotýkají Lužických Srbů, je dokumentace k činnosti SED v letech 1947–1950 *Domowina und SED 1947 bis 1950 – eine Dokumentation*²⁴ i edice k jazykové otázce *Sprachenpolitik in der Lausitz. Eine Dokumentation 1949–1989*.²⁵ Přínosem pro přiblížení lužickosrbského národního hnutí a jeho organizací a spolků je i kniha Petera Schurmanna (lužickosrbsky Pjetš Šurman) *Die sorbische Bewegung 1945–1948 zwischen Selbstbehauptung und Anerkennung*²⁶. Schurmann ve své publikaci představuje poválečný vývoj v srbské Lužici a postupnou reorganizaci Domowiny. V příloze nashromážděné dokumenty sledují rozdíly poválečného lužickosrbského národního hnutí v Braniborsku a Sasku. Otázkami týkajícími se

vysokoškolského učitelského vzdělávání v Hradci Králové (eds. Oldřich Richterek – Miroslav Půža), Ofts, Ústí nad Orlicí 2009.

¹⁹ K tomu blíže GASZI, Olga: „2plus“ *Schulartübergreifendes Konzept. Die zweisprachige sorbisch-deutsche Schule für allgemeinbildende Schulen im sorbischen Siedlungsgebiet*, Sächsisches Staatsinstitut für Bildung und Schulentwicklung, Comenius-Institut (eds.), 10. Fassung, Mai 2005.

²⁰ KUNZE, Peter: *Sorbisches Schulwesen (Dokumentation zum sorbischen Elementarschulwesen in der sächsischen Oberlausitz des 18./19. Jahrhunderts)*, Bautzen 2002.

²¹ Srov. PINIEKOWA, Christiana: *IDS (Intensivnym dalekubłanju Serbšćina) – přenje dalekubłanje WITAJ-wučerkow. Serbska šula*, č. 57, 2004, 3, s. 58–60.

²² KAULFÜRSTOWA, Jadwiga: *Statistika serbsce so kubłacych žłobikowych a pěstowarskich dźěći w Hornjej Lužici. Serbska šula*, č. 63, 2010, 2, s. 47–51.

²³ KASPER, Martin: *Die Lausitzer Sorben in der Wende 1989/1990. Ein Abriss mit Dokumenten und einer Chronik*, Bautzen 2000.

²⁴ ELLE, Ludwig – SCHURMANN, Peter: *Domowina und SED 1947 bis 1950 – eine Dokumentation*, *Lětopis* č. 40, 1993, 2, s. 49–68.

²⁵ ELLE, Ludwig: *Sprachenpolitik in der Lausitz. Eine Dokumentation 1949–1989*, Bautzen 1995.

²⁶ SCHURMANN, Peter: *Die sorbische Bewegung 1945–1948 zwischen Selbstbehauptung und Anerkennung*, Bautzen 1998.

lužickosrbské Domowiny se ve své práci zabývá také Ludwig Elle²⁷. Elle jenž ve svém pojetí charakteristiky Domowiny vychází z citované Pechovi publikace *Die Sorbenpolitik der DDR 1949–1970. Anspruch und Wirklichkeit*, rozšiřuje její dějinný výklad až do přelomového období roku 1989.

Většina těchto jmenovaných významných pramenných edic vyšla v nakladatelství Domowina, důležité sorabistické příspěvky ovšem obsahuje i časopis *Lětopis*, který vydává Serbski institut v Budyšině.

Zanglosaských zemí nelze opomenout práci britského historika Petera Barkera *Slaws in Germany (The Sorbian Minority and the German State since 1945)*²⁸. Barker ve své publikaci zachycuje sledované období vývoje lužickosrbské menšiny na území NDR od roku 1945. Těžiště publikace se upíná hlavně k národnostní politice Lužických Srbů.

V Čechách lze čerpat základní informace z práce Zdeňka Boháče *České země a Lužice*.²⁹ Spíše jako doplňkovou a ideologicky zatíženou, v Lužici však vysoce ceněnou, lze chápat práci předválečného jednatele a významného člena Společnosti přátel Lužice v letech 1945–1948 Vladimíra Zmeškala *Lužičtí Srbové*.³⁰ Významnou prací ve vztahu k Lužickým Srbům je sborník z mezinárodní konference ke 140. výročí narození Adolfa Černého, *Praha a Lužičtí Srbové*.³¹ Sborník tvoří referáty přednesené na mezinárodní konferenci, jež se uskutečnila 25. a 26. listopadu 2004 v Praze. Příspěvky se zaměřují především na oblast česko-lužickosrbských kulturních styků a kontaktů mezi Lužicí a jinými slovanskými oblastmi, ale také na sorabistickou a slavistickou činnost Adolfa Černého. Etapami života a dílem Adolfa Černého se podrobně zabývá práce historika Petra Kalety *Češi o Lužických Srbech. Český vědecký, publicistický a umělecký zájem o Lužické Srby v 19. století a sorabistické dílo Adolfa Černého*.³² Autor ve své práci charakterizuje zřejmě nejdůležitější období české sorabistiky od 80. let 19. století až do přelomu 19. a 20. století, k němuž bezpochyby náleží výzkumná činnost tohoto významného českého sorabisty. Vedle Černého díla se autorova pozornost obrací k lužickosrbskému národnímu hnutí v jeho počátcích a skýtá vůbec první zevrubný pohled české odborné veřejnosti

²⁷ ELLE, Ludwig: *Die Domowina in der DDR (Aufbau und Funktionsweise einer Minderheitenorganisation im staatlich-administrativen Sozialismus)*, Bautzen 2010.

²⁸ BARKER, Peter: *Slaws in Germany (The Sorbian Minority and the German State since 1945)*, New York 2000.

²⁹ BOHÁČ, Zdeněk: *České země a Lužice*, Tišnov 1993.

³⁰ ZMEŠKAL, Vladimír: *Lužičtí Srbové*, Praha 1962.

³¹ *Praha a Lužičtí Srbové. Sborník z mezinárodní vědecké konference ke 140. výročí narození Adolfa Černého (Praha 25. – 26. 11. 2004)*, (eds. Petr Kaleta – František Martínek – Lukáš Novosad), Praha 2005.

na Lužické Srby v 19. století. Historický přehled o Lužických Srbech a území Horní a Dolní Lužice doplňuje publikace *Stručná historie států, Horní a Dolní Lužice*.³³ Těžiště práce tkví v pozdním středověku a v raném novověku, kdy obě Lužice byly pevnou součástí českého státu. Osudy Lužického semináře do roku 1948 jsou velmi dobře vylíčeny v knize Antonína Morávka a Vladimíra Zmeškala *Lužický dům v Praze*.³⁴ Rovněž od Vladimíra Zmeškala vyšla v roce 1931 práce *Hórnikova lužická knihovna v Praze*, obsahující mimo jiné soupis knih z této knihovny.³⁵ Historii Lužického semináře, Hórnikově knihovně a Společnosti přátel Lužice se věnuje také publikace *Stoletý most mezi Prahou a Budyšínem (Společnost přátel Lužice 1907–2007)*.³⁶ Práce zahrnuje příspěvky z „Oslovy 100. výročí Společnosti přátel Lužice“ uskutečněné ve dnech 9.–10. listopadu 2007 v Národní knihovně ČR – Slovanské knihovně. Společnost přátel Lužice uvádí tuto publikaci jako zatím první svazek nové edice s názvem *Česko-lužická historie*, jež by měla přibližovat témata vztahující se k sorabistice. Z oblasti zpřístupnění lužickosrbské literatury přináší v současnosti ucelený pohled práce Heleny Ulbrechtové vydaná pod názvem *Lužickosrbská literatura: její vývoj a pozice mezi středoevropskými literaturami*.³⁷ Jádrem práce je zaměřeno pouze na literární proces vývoje lužickosrbské literatury a jejích specifík. Z literární produkce je možné vzpomenout i výbor z díla Józefa Nowaka *Píseň – věrná družka*.³⁸

Z časopisů lze na české straně získávat informace o dění v Lužici přímo z orgánu vydávaného Společností přátel Lužice *Česko-lužického věstníku*. Obsahově je věstník zaměřen na literaturu, kulturu a historii Lužických Srbů s cílem poskytnout informace především čtenářům z České a Slovenské republiky. Společnost přátel Lužice vydáváním *Česko-lužického věstníku* zároveň podporuje úsilí Lužických Srbů uchovat si kulturní a etnické identity a mateřský jazyk.

Kromě studií českých, lužickosrbských, německých a anglických sorabistů je třeba zmínit práci ruského autora Kirilla Ševčenka *Лужицкую вопрос и Чехословакия 1945–1948*, jež

³² Blíže viz KALETA, Petr: *Češi o Lužických Srbech. Český vědecký, publicistický a umělecký zájem o Lužické Srby v 19. století a sorabistické dílo Adolfa Černého*, Masarykův Ústav – Archiv AV ČR, Praha 2006.

³³ BOBKOVÁ, Lenka – BŘEZINA, Luděk – ZDICHYNEC, Jan: *Stručná historie států, Horní a Dolní Lužice*, Praha 2008.

³⁴ MORÁVEK, Antonín – ZMEŠKAL, Vladimír: *Lužický dům v Praze (1728–1948)*, Praha 1948.

³⁵ ZMEŠKAL, Vladimír: *Hórnikova lužická knihovna v Praze*, Praha 1931.

³⁶ *Stoletý most mezi Prahou a Budyšínem (Společnost přátel Lužice 1907–2007)*, (eds. Marcel Černý – Petr Kaleta), vyd. Společnost přátel Lužice a Chvojtkovo nakladatelství, Praha 2008.

³⁷ ULBRECHTOVÁ, Helena: *Lužickosrbská literatura: její vývoj a pozice mezi středoevropskými literaturami*, Praha 2009.

³⁸ NOWAK, Józef: *Píseň – věrná družka* (výbor z díla uspořádal a do češtiny přeložil Josef Suchý), Tišnov 1995.

popisuje vývoj lužické otázky v Československu po druhé světové válce do roku 1948, kdy zvláštní pozornost autor věnuje lužickosrbskému národnímu hnutí.³⁹

Archivní prameny k dějinám Lužických Srbů najdeme především v Budyšíně a Drážďanech, přičemž i fondy budyšínské pobočky drážďanského Státního archivu po roce 1945 a 1950 jsou dnes přemístěny do Drážďan, po jejich reprodukci byly do Budyšína navraceny pouze kopie. Drážďanský archiv, z něhož čerpal Edmund Pech, obsahuje, jak již bylo zmíněno, fondy příslušných ministerstev a úřadů vztahující se ke sledované tématice církve a školství (viz s. 9).

Budyšínský archiv⁴⁰ obsahuje archivní materiály státních úřadů Horní Lužice a v archivu je založen rovněž archivní materiál tzv. „Lužickosrbského oddělení“ (Wendenabteilung) okresu Budyšín. V Budyšíně se nachází i „Lužickosrbský kulturní archiv“ (Sorbisches Kulturarchiv), kde jsou uloženy lužickosrbské a sorabistické archiválie k dějinám Lužických Srbů a kde se nacházejí i důležité dokumenty týkající se lužickosrbské kulturní praxe.⁴¹

Pramennou základnu k současnému školství v Lužici poskytlo již zmiňované Jazykové centrum WITAJ a Lužickosrbské gymnázium v Budyšíně. Informace autor získal formou rozhovorů, uskutečněných během roku 2010 a 2011 v Budyšíně. Jednotlivé rozhovory byly zaznamenány na diktafon a posléze převedeny a upraveny do tištěné podoby. K vývoji a metodám výchovy dle modelu WITAJ poskytla autorovi rozhovor vědecká pracovnice Jadwiga Kaulfürstowa, jejíž důležité práce jsou citovány také v textu. Rovněž v hlavním sídle Jazykového centra WITAJ v Budyšíně se uskutečnil rozhovor s bývalou mluvčí iniciativy „Naše šule – šule za žiwjenje“ (Naše školy – školy pro život) Manuelou Smolinou. Tato iniciativa se pokoušela předejít uzavírání lužickosrbských škol a získat možnost sebeurčení Lužických Srbů v oblasti školství. K formám výuky lužickosrbských žáků a lužické srbštiny poskytli cenné rozhovory Jana

³⁹ ШЕВЧЕНКО, Кирилл: *Лужицкий вопрос и Чехословакия 1945–1948*, Moskva 2004.

⁴⁰ Staatsfilialarchiv Bautzen byl založen ve 14. stol., z této doby jsou dochovány i první úřední knihy města Budyšín. V roce 1597 byl zřízen snad první inventář archivu. V 17. a 18. stol. požáry zničily město Budyšín, ale cenné archiválie města byly zachráněny. V roce 1933 převzal archiv svoji práci jako „Staatliches Zweigarchiv für die Oberlausitz“. Během války byl archiv zavřen a roku 1949 nově otevřen jako „Sächsisches Landeszeigarchiv für die Oberlausitz“. V roce 1965 byl na základě státního nařízení přejmenován na „Historisches Staatsarchiv Bautzen“. Samostatnost archivu končí v roce 1976, kdy se stává „pobočkou Státního archivu Drážďany“.

⁴¹ V roce 1962 se rozhodlo dva tisíce lužickosrbských vzdělávacích institucí uložit svůj archivní materiál do Lužickosrbského kulturního archivu (dále SKA).

Štillerová, působící od školního roku 2004/2005 na Lužickosrbské gymnázium v Budyšíně jako učitelka českého jazyka a dnes již bývalá ředitelka tohoto gymnázia Theresie Šěnowa⁴².

Archivní prameny české, resp. československé provenience, které se vztahují ke sledované problematice po roce 1945, můžeme najít v archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR. Fondy archivu ministerstva zahraničí obsahují jednotlivé protokoly a zprávy týkající se jak Lužických Srbů, tak spolků a osob na území tehdejšího Československa, které byly s Lužickými Srby v přímém kontaktu. Stěžejnými fondy pro čtvrtou kapitolu této práce jsou „Generální sekretariát 1945–1954 (GS)“ a „Teritoriální odbory, obyčejné 1945–1959 NDR“.

V Masarykově ústavu a Archivu Akademie věd ČR, v. v. i. (dále jen MÚA AV ČR, v. v. i.) se nachází pozůstalost Adolfa Černého, kterou Archiv AV ČR (dále A AV ČR) získal v průběhu roku 1972. K základnímu rozčlenění fondu došlo již koncem roku v souvislosti s jeho uspořádáním. Převážná část archiválií je tvořena korespondencí. V dubnu 1975 pak A AV ČR získal dodatek k fondu – přibližně dvě desítky Černého dopisů, jedenáct kusů rukopisů drobných statí a rukopisy několika básní a přednášek. V průběhu následujících let byla zpřístupněna korespondence a zbytek fondu byl předběžně rozdělen podle spisových skupin a uložen do kartonů. Tak zůstal až do současnosti, kdy bylo přikročeno k jeho celkovému uspořádání. V pozůstalosti Adolfa Černého se nachází také na straně devadesát čtyři citované *Memorandum Lužických Srbů maršálu J. V. Stalinovi a prezidentu Edvardu Benešovi*.⁴³

Část archivních pramenů k vývoji lužickosrbské otázky po roce 1945 lze nalézt ve Vojenském historickém archivu. Je zde zdokumentován zájem tehdejších činitelů ministerstva obrany ČSR o připojení Lužice k Československu.

Jako pramenná základna k sorabistickým dílům slouží zpět do prostor Lužického semináře navrácená Hórnikova lužickosrbská knihovna, kde se nachází také některé již zmiňované důležité práce českých i lužickosrbských badatelů. Dále je možné uvést i Slovanskou knihovnu při Národní knihovně ČR.

Tato práce by ale zcela jistě nevznikla bez konzultací s odborníky z oblasti sorabistiky, hlavně z řad Společnosti přátel Lužice, jíž je sám autor členem. Poděkování patří především současnému předsedovi Společnosti přátel Lužice Petru Kaletovi i ostatním členům za cenné

⁴² Theresie Šěnowa odešla v červenci roku 2011 do důchodu a na její místo byl pasován její zástupce René Wjaclawk. Viz rozhovor s Janou Štillerovou (Lužickosrbské gymnázium v Budyšíně) dne 14. 10. 2011.

⁴³ *Memorandum Lužických Srbů maršálu J. V. Stalinovi a prezidentu E. Benešovi z 12. 5. 1945*, srov. MÚA AV ČR, v. v. i., pozůstalost Adolfa Černého, Lužice, neuspořádáno.

příspěvky k této studii. V neposlední řadě byly přínosné i konzultace s Alenou Míškovou z Pedagogické fakulty UK. Důležité pak byly pro autora také kontakty se sorabisty ze zemí mimo Českou republiku, jako např. s již zmiňovaným britským badatelem Peterem Barkerem⁴⁴ ze „Centre for East German Studies“ ve Velké Británii, který projevil zájem o spolupráci i nadále.

⁴⁴ Peter Barker: bývalý člen dozorčí rady Centre for East German Studies, hlavní badatelské zájmy zahrnují dějiny Strany demokratického socialismu (PDS) a menšin v německy mluvících zemích, především Lužických Srbů. Dále se věnuje politickým dějinám NDR a transformačnímu procesu po sjednocení Německa.

2. Nástin dějin Lužických Srbů

2.1 Období od osídlení Lužice až do 18. století

Lužičtí Srbové jsou nevládnoucí slovanskou etnickou skupinou, k níž se dnes hlásí už jen asi 30000–40000 obyvatel v Horní Lužici ve Svobodném státě Sasko a Dolní Lužici na jihu spolkové země Braniborsko.⁴⁵ Tato menšina si v rámci německého kulturního prostředí dodnes dokázala uchovat především jazyk a vlastní folklor. Lužická srbština, patřící do skupiny západoslovanských jazyků, se přitom ještě dělí na dolnolužickou srbštinu (doloserbska řeč), kterou se mluví v Dolní Lužici, a hornolužickou srbštinu (hornjoserbska řeč), která je jazykem Lužických Srbů žijících v saské Horní Lužici. V dolnolužické srbštině je zřejmá větší blízkost k polštině, celkově chudší slovní zásoba a podstatně menší počet aktivních uživatelů. Hornolužická srbština je bližší češtině,⁴⁶ má bohatší slovní zásobu. Oba jazyky tedy koexistují v rámci německého státu.⁴⁷ Především v Dolní Lužici bývali pak Lužičtí Srbové nazýváni také „Wenden“, při hledání společného označení obyvatelstva obou Lužic se ovšem toto pojmenování jevilo jako nevhodné a byl proti němu oživen termín „Sorben“ (na rozdíl od balkánských „Serben“).⁴⁸

Lužice je území, osídlené v 7. a 8. století kmeny lužickosrbských Milčanů v Horní Lužici a Lužičanů v rozlehlejší Dolní Lužici. Milčané žili v budyšínské kotlině, Lužičané především v prostoru mezi Chotěbuzí (Cottbus), Lubinem (Lübben) a Lukowem (Luckau). Na severovýchodě Dolní Lužice je snad možné hledat území s názvem Selpuli/Selpoli (hypotetičtí Slubjané); o tomto lidu však není nic bližšího známo. Objevuje se pouze v písemných pramenech k událostem prvního desetiletí 11. století.⁴⁹ Dolní Lužice a severní část Horní Lužice jsou součástí Severoněmecké nížiny. Zbývající část Horní Lužice náleží k Lužickým horám, k nimž patří také hornolužická hornatá oblast mezi Děčínskými stěnami na území Čech, horní Jizerou a Jizerskými

⁴⁵ KALETA, Petr: *Češi o Lužických Srbech*, s. 15.

⁴⁶ Při překladu *Nového zákona* do lužické srbštiny vycházel roku 1706 farář Michal Frenzel z pravopisných zásad češtiny a stal se zakladatelem hornolužického spisovného jazyka. Viz KUNZE, Peter: *Kurze Geschichte der Sorben*, Bautzen 1995, s. 77.

⁴⁷ NEKVAPIL, Jiří: *O vztahu velkých a malých slovanských jazyků*, *Lětopis* 50 (2003) 1, s. 114.

⁴⁸ Pojem „Srbové“ lze označit za novodobý termín, který se uchytil až v souvislosti s integračním procesem obyvatelstva obou Lužic. Lužickosrbskému výrazu „Serb“ odpovídá v němčině jak výraz „der Sorbe“, tak i „der Wende“. Jako „Wenden“ se však dnes označují především příslušníci starší generace Lužických Srbů, žijící v Dolní Lužici, zatímco u mladší generace je již vžitě pojmenování „der Sorbe“ či „der Niedersorbe“, které se na veřejnosti a v legislativě ujalo v období NDR. Vzhledem k přehlednosti bude tato práce používat češtinou označovaný pojem Lužičtí Srbové, popřípadě bude rozlišovat Lužické Srby žijící v Dolní Lužici či Horní Lužici. Rovněž srov. BOBKOVÁ, Lenka – BŘEZINA, Luděk – ZDICHYNEC, Jan: *Stručná historie států, Horní a Dolní Lužice*, s. 11.

horami. Lužické hory představují pro Lužické Srby pásmo hor na západě od města Lubije téměř až k Zlému Komorowu (Senftenberg) v Dolní Lužici. Většinu vrchů Lužických hor na jihu Horní Lužice pokrývá lesnatý porost. Kopcovitá krajina přechází směrem k severu v mírně vlnitou, kde se uprostřed polí a luk rozprostírají lužické osady. Jako úrodnou obilnářskou oblast lze označit území bývalé saské Horní Lužice. Tam kde se zvlněná krajina pozvolna mění v rovinu, začíná lesnatější území na severu Horní Lužice. Úrodné půdy jsou postupně vystřídány písčítým, šterkopísčítým nebo písčitohlinitým povrchem převažujícím v této severní části Horní Lužice. V oblasti severní části Horní Lužice se proto vždy v minulosti usazovalo méně obyvatelstva.⁵⁰

Pro další osudy země bylo důležité, že klidnější politické poměry v raném středověku umožnily relativní přelidnění v obou sídelních komorách, které bylo předpokladem k usilovné kolonizaci okolních lesů. Hlavní osidlovací proudy směřovaly nejvýhodnějšími trasami podle říčních toků a obě jazykově příbuzné oblasti se postupně propojovaly. Podařilo se tak vytvořit poměrně veliký, nehledě na řadu dialektů jazykově jednotný, uzavřený region. Tím byla země uchráněna osudu ostatních Polabských Slovanů, kteří po ztrátě nezávislosti byli vyhlazeni a asimilováni. Němečtí kolonisté, kteří začali ve větší míře pronikat do Lužice až od přelomu 12. a 13. století, se museli spokojit s osídlením málo zalidněných Lužických hor. Je třeba poznamenat, že Lužice byla od počátku historické doby místem, které přitahovalo silnější sousedy usilující o nadvládu nad touto oblastí – Němce, Čechy i Poláky. Zatímco ještě v 10. století měla sídelní oblast Lužických Srbů 40 000 km², ve 13. století byla většina lužickosrbského obyvatelstva koncentrována na území dnešní Lužice, to znamená zhruba na 14 000 km².⁵¹

V období reformace, kdy se Lužice stávala častěji předmětem sporů mezi saskými, braniborskými a habsburskými zájmy, docházelo k rozvoji a šíření lužickosrbského jazyka. Srbská sídelní oblast sahala v době Lutherova vystoupení ve Wittenbergu daleko za hranice Lužice až k tomuto městu. Luther nebyl zpočátku nakloněn slovanskému obyvatelstvu, ale potom, kdy se reformace převalila téměř do celé země, ukázalo se nezbytným respektovat i Lužické Srby a pořídit překlady bible a dalších náboženských knih do lužickosrbského jazyka. Nejstarší z nich se přirozeně váží k rozlehlejší Dolní Lužici.⁵² Reformace tedy povzbudila rozvoj

⁴⁹ BOBKOVÁ, Lenka – BŘEZINA, Luděk – ZDICHYNEC, Jan: *Stručná historie států, Horní a Dolní Lužice*, s. 18.

⁵⁰ KALETA, Petr: *Češi o Lužických Srbech*, s. 17.

⁵¹ Viz OSCHLIES, Wolf: *Die Sorben – slawisches Volk im Osten Deutschlands*, Bonn – Bad Godesberg 1991, s. 11–13.

⁵² První překlad *Nového zákona* dokončil v roce 1548 v dnes vyhynulém žarovském dialektu Mikławš Jakubica (Nikolaus Jakubica), jehož práce zůstala v rukopise. Viz BOHÁČ, Zdeněk: *České země a Lužice*, s. 76.

lužickosrbského písemnictví, ale na druhé straně se do kostelů na ryze lužickosrbském venkově dostala i němčina. Z titulu patronátních pánů vyžadovala místní drobná šlechta na duchovních také německé bohoslužby, časem se praxe zpravidla zjednodušovala zaváděním jazykově smíšených bohoslužeb.⁵³

Ze státoprávního hlediska byla Lužice do roku 1635 součástí zemí Koruny české. Budyšínsko přidružili čeští králové k Čechám v roce 1319, Zhořelecko v roce 1329 a roku 1346 přidali také Lubaň, které spolu s dříve českým Žitavskem vytvořily jednotný územní celek známý od roku 1410 pod názvem Horní Lužice. V letech 1348 a 1364–1368 pak byla přikoupena Karlem IV. k České koruně Dolní Lužice (trvale 1373), již roku 1356 začleněná do rámce Zemí České koruny.⁵⁴ V důsledku třicetileté války přešly obě Lužice do majetku saského kurfiřtství. Nejprve v roce 1620 jako zástava za válečné půjčky, definitivně po uzavření separátního míru v roce 1635 jako dědičné léno. Lužice však byla nadále uváděna při české koruně, český panovník nadále formálně užíval titulu markraběte a prakticky uplatňoval v Lužici právo ochrany katolického náboženství, vysílal královské komisaře k volbám tamních duchovních hodnostářů a tyto volby též stvrzoval. Lužická katolická menšina se tak mohla dál církevně opírat o sousední zemi. V českých jezuitských školách byly zapsány stovky lužickosrbských studentů. Mnozí z nich byli činní literárně⁵⁵ i jinak umělecky⁵⁶.

Navzdory velkému počtu studentů, kteří v Praze studovali, přetrvával v Lužici nedostatek duchovních, protože většina teologů zůstávala po studiích v Čechách jako správci farností nebo příslušníci nejrůznějších církevních řádů. Aby se nedostatek duchovních zmírnil, založili bratři Jurij Józef a Měřčín Norbert Šimonové z Čemjerc (Temritz) v roce 1706 Lužický seminář (,Wendisches Seminar'), který v roce 1728 získal na Malé Straně novou vlastní budovu. Absolventi tohoto semináře měli povinnost se po ukončení studií vrátit do své vlasti.

⁵³ STEMPEL, Cornelius: *Das Kirchenwesen im oberlausitzischen Zittau im 16. Jahrhundert*, in: DANNENBERG, Lars-Arne – SCHOLZE, Dietrich: *Stätten und Stationen religiösen Wirkens*, s. 202.

⁵⁴ Tamtéž, s. 200–201.

⁵⁵ Např. Jakub Xavier Ticin, který v Praze v roce 1679 vydal první tištěnou gramatiku hornolužické srbštiny, *Principia linguae Wendicae*. Jeho současník, Jurij Hawštyn Swětlik, který rovněž vystudoval teologii v Čechách, přeložil v letech 1688–1707 do hornolužické srbštiny bibli celou. Viz KOSCHMAL, Walter a kol.: *Češi a Němci. Dějiny – kultura – politika*, Praha – Litomyšl 2001, s. 251.

⁵⁶ Maćij Wjaćław Jakula (Mathias Wenzel Jäckel) svými barokními plastikami vyzdobil klášterní kostely v Sedlci, Břevnově, Broumově a Chotěšově. Tři jeho skupinové plastiky dodnes zdobí Karlův most. Viz tamtéž s. 251.

2.2 Lužický seminář

Reformační vlna, která zasáhla v 16. století téměř celou Lužici, nepronikla na panství budyšínské kapituly a lužických cisterciáckých klášterů. Nejvýznamnější místa katolické Lužice – Chrósčicy (Crostwitz), klášter Marijina Hvězda (St. Marienstern), Wótrow (Ostro), Njebjelčicy (Nebelschütz), Róžant (Rosenthal), Ralbicy (Ralbitz), Radwor (Radibor) a Kulow (Wittichenau) – byla těsně spjata s českým duchovním a kulturním prostředím a zejména s Lužickým seminářem v Praze. Tento seminář umožnil vzdělání stovkám studentů z Lužice. Po návratu domů ovlivňovali srbští studenti jakožto duchovní vědomí svého národa.

S historií výstavby domu Lužického semináře je spjata rozhodnutí dvou hornolužických kněží – bratrů Šimonových – věnovat finanční prostředky na založení nadace na podporu lužických studentů bohosloví. Už roku 1692 byla zásluhou obou bratří zřízena tři stipendijní místa v jezuitské koleji svatováclavské, o dva roky později zakoupili domek blízko někdejšího kostela sv. Petra a Pavla v ulici V Rybářích, kde byli lužičtí studenti ubytováni. Toto místo však svou velikostí a vybavením neodpovídalo jejich představám. Proto bratři Šimonové roku 1704 zakoupili nové stavební místo, tentokrát blíže ke Karlovu mostu. Získání nového stavebního místa se však neobešlo bez nesnází. Někdejší thunovský objekt byl sice již po nějaký čas v rukou obce malostranské, dosud však byl zapsán do zemských desk. Bratři však za sebe deskové právo neměli a obrátili se tedy na budyšínskou kapitolu, aby je jako strana kupující zastoupila. Budyšínská kapitula byla tedy uvedena jako majetník staveniště. Domek, vystavěný na tomto místě, sloužil lužickým studentům téměř 20 let.⁵⁷

Potřebám nadace bratří Šimonových ani tento dům nepostačoval a rozhodli se pro stavbu nové prostornější budovy. Základní kámen byl položen 15. července 1726, stavba pokračovala velice rychle a dokončena byla roku 1728, kdy začala sloužit jako sídlo Lužického semináře. Podle zachovaného shrnutí účtů stála budova 11 088 zlatých. Bratři Šimonové jako představitelé církevní hierarchie – Martin Norbert byl kanovníkem budyšínským, Jiří Josef byl kaplanem v kostele sv. Josefa v blízkém sousedství nové stavby Lužického semináře – dbali od počátku stavby na to, aby za vlastníka vytvářené budovy byla prohlášena vyšší církevní instance – budyšínská kapitula – a aby takto také byla budova zanesena do zemských desk. Podstoupili

⁵⁷ Blíže k tomu ŠĚN, Franc: *Lužickosrbské-české knihovnické styky (Význam a osud Hórnikovy lužické knihovny v Praze a lužickosrbské knihovnické projekty)*, in: *Stoletý most mezi Prahou a Budyšínem*, s. 58–61.

proto nelehká jednání, protože v době koupě staveniště nového domu se situace se zápisy zásadně změnila. Celý tehdejší okolní majetek byl vyňat ze zemských desk a přešel pod jurisdikci městskou. Nakonec bratři dosáhli přenesení deskového práva z výše zmíněného menšího domku čp. 86 na novou budovu Lužického semináře čp. 90.

V letech 1728–1922 budovu vlastnila a spravovala budyšínská kapitula. Lužickosrbští studenti zde pod vlivem českého národního obrození pěstovali svoji mateřštinu a v létě 1846 založili studentské sdružení „Serbowku“ – první slovanský studentský spolek v Praze, významný pro kulturní rozvoj Lužických Srbů.⁵⁸

V červnu 1921 bylo budyšínské děkanství opět povýšeno na biskupství míšeňské⁵⁹ a v dohodě mezi papežskou kurií a německým státem bylo ujednáno během pěti let zrušit Lužický seminář. K tomuto došlo prakticky vzápětí. Míšeňský biskup Christian Schreiber⁶⁰ prodal 16. října 1922 budovu Lužického semináře pražskému Zemskému správnímu výboru pro Zemský fond český.

Za nacistické okupace byly v budově semináře ukončeny veškeré činnosti. V roce 1945 byla budova propůjčena do užívání Společnosti přátel Lužice (roku 1955 přešla tato společnost do Společnosti Národního muzea), vlastníka památné Hórnikovy knihovny⁶¹, která byla umístěna v přízemních místnostech budovy Lužického semináře. V průběhu dalších let se majetkoprávní poměry budovy semináře nadále měnily (viz kapitola 5.2). Po vzniku NDR již nebyli z Lužice posíláni do Prahy studenti v takové míře jako dříve a ani oni sami o své vůli nepřicházeli.⁶²

Lužický seminář plnil ve své historii nejen funkci vzdělávací, jak již bylo zmíněno, ale zároveň měl reprezentovat lužickou katolickou minoritu v Praze.

⁵⁸ ŠĚN, Franc: *Lužickosrbské-české knihovnické styky (Význam a osud Hórnikovy lužické knihovny v Praze a lužickosrbské knihovnické projekty)*, in: *Stoletý most mezi Prahou a Budyšínem*, s. 58–61.

⁵⁹ Během reformace v Sasku se naopak z míšeňského biskupství stalo budyšínské děkanství, viz ZÁVADA, Jiří: *Budova Lužického semináře, sídlo Centra pro studium vysokého školství*, *Aula*, č. 11, 2003, 1, s. 17.

⁶⁰ Christian Schreiber (1872–1948): 14.9. 1921 byl vysvěcen na kněze, v letech 1921–1930 biskupem Míšeň, 1930–1933 biskupem Berlína. Rovněž blíže viz *Biskop Dr. Christian Schreiber, Katolski Posoľ*, č. 36/1933, s. 282.

⁶¹ V roce 1926 byl Společností přátel Lužice jednomyslně přijat návrh, aby knihovna nesla název „Hórnikova lužickosrbská knihovna v Praze“. Hórnikova proto, že Michal Hórník je považován za jednoho z nejvýznamnějších odchovanců Lužického semináře. Blíže viz ZMEŠKAL, Vladimír: *Hórnikova lužická knihovna v Praze*, s. 8.

⁶² K dějinám Lužického semináře rovněž srov. KOWALCZYK, Tomasz: *Die katholische Kirche und die Sorben 1919–1990*, s. 34–54.

2.3 Lužičtí Srbové v Prusku a Sasku od počátku 19. století až do období po druhé světové válce

Následkem toho, že oblast osídlená Lužickými Srby byla v 17. století dále rozdělena mezi pruský rod Hohenzollernů a saský rod Wettinů, začalo v dalších desetiletích pro Lužické Srby období mnoha zvrátů a mocenských přesunů. Začátkem 19. století byla bilance vývoje v regionu Lužice následující: Lužickým Srbům se podařilo uchovat vlastní slovanský jazyk a kulturu,⁶³ v porovnání s 15. stoletím se však jimi obydlené území zmenšilo o celou polovinu. Počet Lužických Srbů na území Německa, respektive v pruské a saské oblasti, je odhadován mezi lety 1806–1815 okolo 245 000.⁶⁴ Většina Lužických Srbů byla v té době protestantského vyznání, jen malá část Lužických Srbů žijících na území mezi městy Kamjenc (Kamenz), Wojerecy (Hoyerswerda) a Budyšin se hlásila ke katolické církvi.

Důležitým momentem v dějinách Lužických Srbů se stala porážka Pruska v napoleonských válkách v roce 1806, kdy muselo Prusko odevzdat území okolo Chotěbuze Sasku. Po mnoha staletích tak byla sjednocena téměř celá Lužice pod jediným panovníkem. V roce 1813 po Napoleonových neúspěších bylo opět Chotěbuzsko prohlášeno za majetek Pruska. Po Napoleonově pádu ztratilo Sasko na základě rozhodnutí Vídeňského kongresu i svou část Dolní Lužice, která byla připojena k pruskému Braniborsku, spolu se severovýchodní částí Horní Lužice, přičleněnou k pruskému Slezsku. Vůči Lužickým Srbům vedla pruská vláda asimilační politiku, jejímž hlavním účelem bylo vytlačení lužickosrbského jazyka – k jejímu naplnění sloužil například zákaz vydávání učebnic v lužické srbštině nebo systematické povolávání německých kněží a učitelů do oblastí osídlených Lužickými Srby. Pruské úřady šly dokonce tak daleko, že začaly žádat o germanizaci slovanských jmen.⁶⁵ Politika saské vlády byla v porovnání s pruskou mnohem liberálnější, i zde se však projevovaly tendence omezit vliv lužickosrbského jazyka.⁶⁶ Desítky obětavých lužických buditelů se pokoušely o posílení

⁶³ Po celé 18. století byl přitom lužickosrbský jazyk nucen čelit německému jazyku a politice pruské vlády, která měla vést k zániku lužické srbštiny. Viz OSCHLIES, Wolf: *Die Sorben*, s. 15.

⁶⁴ KALETA, Petr: *Češi o Lužických Srbech*, s. 11. Rovněž srov. MĚTŠK, Frido: *Serbski rečny teritorij na počatku 19. lětstotka (1806–1815)*, in: ŠOĽTA, Jan – ZWAHR, Hartmut: *Stawizny Serbow. Zwjazk 2. Wot 1789 do 1917*, Budyšin 1975, s. 272.

⁶⁵ PASTOR, Thomas: *Die rechtliche Stellung der Sorben in Deutschland*, Bautzen 1997, s. 19.

⁶⁶ Dvojakost politiky saské vlády lze demonstrovat např. na saském školském zákoníku z roku 1835, který na jedné straně povoloval výuku náboženství v lužické srbštině a na straně druhé stanovil povinným jazykem v ostatních předmětech němčinu. Konec liberálnější politiky vůči Lužickým Srbům v Sasku uspíšil vznik Německé říše v roce 1871. Viz PASTOR, Thomas: *Die rechtliche Stellung der Sorben in Deutschland*, Bautzen 1997, s. 19.

národního vědomí. Jedním z prvních významných Lužických Srbů, kteří jsou spojeni s lužickosrbským národním obrozením, byl Jan Pětr Jordan (1818–1891). Jordan byl chovancem Lužického semináře, vystudoval německé malostranské gymnázium, později teologii, filozofii a slovanské jazyky. V roce 1842 se stal lektorem lužickosrbských jazyků a literatur. V Praze se pak roku 1848 účastnil slovanského sjezdu jako zapisovatel a zástupce „Slovanské lípy“.

Dalším významným lužickosrbským buditelem byl nakladatel, vydavatel, vědec a kulturní pracovník Jan Arnošt Smoler (1816–1884). Studoval teologii a slovanskou filologii ve Vratislavi, kde založil studentský spolek pro lužickosrbské dějiny a jazyk a účastnil se schůzí polských studentů. Za svého působení ve Vratislavi byl žákem tamních českých profesorů a národních buditelů Jana Evangelisty Purkyně a Františka Ladislava Čelakovského. Vyvrcholením lužickosrbských národních snah bylo v roce 1847 založení Lužickosrbské matice (Maćica Serbska) v Budyšině, která považovala za své prvořadé úkoly udržování slovanského jazyka, vydávání lužickosrbských knih a navazování styků s ostatními Slovany. Smoler se podílel na vydávání *Časopisu Maćicy Serbskeje*, jenž se jeho zásluhou tiskl latinkou a pravopisem bez německých znaků.

Jedním z nejvýznamnějších lužickosrbských buditelů, který studoval v Praze, byl Michał Hórnik (1833–1894). Stejně jako Jordan byl chovancem Lužického semináře a německého malostranského gymnázia a stejně tak byl členem lužickosrbské mládežnické společnosti Serbowka. Vystudoval teologii a v Budyšině pak působil postupně jako kaplan, farář a kanovník. V roce 1882 byl předsedou Lužickosrbské matice. Ve slovanské vzájemnosti, jíž se zabýval na kulturní a vědecké úrovni, spatřoval způsob ochrany Lužických Srbů proti germanizaci. Od padesátých let 19. století se pak hovoří o „epoše Michała Hórnik“. V jeho všestranné vědecké činnosti převládají filologické práce, publikované především v *Časopisu Maćicy Serbskeje*. Jedná se hlavně o studie ve vztahu k hornosrbskému jazyku, jehož pravopis dovedl společně se Smolerem ke sjednocení (tzv. analogický pravopis, vycházející z české a polské grafiky) a usiloval s ním sblížit i dolnolužickou srbštinu. Hórnik své práce o lužickosrbském jazyku a literatuře publikoval i v českých časopisech a knihách (*Časopis českého muzea*, *Slovanský sborník*, *Riegrův Slovník naučný* aj.). Kromě spolupráce na Pfulově monumentálním

Lužickosrbském slovníku měl velký význam jeho překlad díla *Historija serbskeho naroda* od W. Bogusławského, který doplnil dvěma posledními kapitolami.⁶⁷

Svého vrcholu dosáhla lužickosrbská věda v díle jazykovědce, etnologa a organizátora lužickosrbského kulturního života Arnošta Muky (1854–1932). Vystudoval gymnázium v Budyšíně, poté evangelickou teologii, klasické jazyky a slavistiku v Lipsku. Po studiích působil jako gymnaziální učitel, ale především byl významným badatelem. V jeho vědecké činnosti, jež je vrcholem lužickosrbské sorabistiky, převládají jazykovědné práce, z nichž většinu věnoval dolnolužické srbštině. Značného uznání se mu dostalo za jeho historickou mluvnici dolnolužické srbštiny *Historische und vergleichende Laut- und Formenlehre der Niedersorbischen (Niederlausitzisch-wendischen) Sprache*.⁶⁸ *Mukův Słownik serbskeje rěcy a jeje narěcow* (Petrohrad – Praha 1911–1928) patří mezi významná a ojedinělá slavistická díla.⁶⁹ Z národopisných prací je třeba zmínit dílo *Statistika lužiskich Serbow* (Budyšín 1884–1886).⁷⁰ Zajímavá je také jeho studie o posledních Polabských Slovanech, *Szczątki jaęzyka połabskiego Wendów Lüneburskich. Zebrane i opracowane w latach 1901–1902*. Muka získával veškerý materiál k těmto publikacím při svých badatelských cestách po Lužici i jiných slovanských oblastech, kde také často cestoval společně s Adolfem Černým, s nímž vedl rozsáhlou korespondenci a publikoval v jeho *Slovanském přehledu*.

Významnou úlohu sehráli v 19. století i čeští badatelé, kteří zasáhli do lužickosrbského národního obrození a přispěli k sorabistickým výzkumům. Nejvýznamnějším z nich byl již zmiňovaný zakladatel *Slovanského přehledu* Adolf Černý (1864–1952). Jeho dílo patří k vrcholům české odborné slavistiky. Zajímal se a psal o všech slovanských národech, největší pozornost ovšem věnoval Lužickým Srbům. Vedle vědeckých prací psal i díla beletristická a působil jako překladatel, vydavatel a redaktor. Ve svém rodišti, v Hradci Králové, navštěvoval obecnou školu a reálku a roku 1879 zde přestoupil na učitelský ústav, který ukončil maturitou v roce 1883. Po absolutoriu působil v letech 1883–1884 na chlapecké obecné škole, poté na cvičné škole. Roku 1886 vykonal učitelské zkoušky a byl jmenován podučitelem. Později se stal lektorem lužické srbštiny, polštiny a srbochorvatštiny na Karlově univerzitě. V roce 1884

⁶⁷ BOGUSŁAWSKI, Wilhelm – HÓRNIK, Michał: *Historija serbskeho naroda*, Budyšín 1884. Rovněž srov. KALETA, Petr: *Češi o Lužických Srbech*, s. 13.

⁶⁸ MUKA, Arnošt: *Historische und vergleichende Laut- und Formenlehre der niedersorbischen (niederlausitzisch-wendischen) Sprache. Mit besonderer Berücksichtigung der Grenzdialecte und des Obersorbischen*, Leipzig 1891.

⁶⁹ TÝŽ: *Słownik dolnoserbskeje rěcy a jeje narěcow*, St. Petersburg 1911–1915, Praha 1928.

⁷⁰ TÝŽ: *Statistika lužiskich Serbow*, Budyšín 1884–1886.

poprvé podnikl cestu do Lužice a navštívil Budyšín, kde se seznámil s Michalem Hórníkem a dalšími lužickosrbskými kulturními činiteli. Okouzlen lužickosrbským prostředím odjel s dlouhodobým cílem důkladného poznání Lužice. Lužičtí Srbové dali jeho životu nový rozměr. Začal intenzivně studovat a ve *Slovanském sborníku* a *Atheneu* mu vyšly první články o lužické problematice. Jeho největší vědeckou prací z oblasti sorabistiky jsou *Mythiske bytosće lužiskich Serbow* (Budyšín 1898), čímž byl obohacen slovanský národopis o lužickosrbské bájesloví.⁷¹ Do této oblasti patří také Černého práce *Wobydlenje Lužiskich Serbow*.⁷² Z metodického hlediska přínosnou je populárněvědecká práce *Lužice a Lužičtí Srbové*,⁷³ v níž je velmi rovnovážně a důkladně rozvrstven národopisný materiál.⁷⁴

V posledních dvou desetiletích 19. století byl v Německu urychlený proces industrializace i se svými expanzivními důsledky mnohem zřetelnější než v kterékoli jiné kapitalistické zemi Evropy. Mimořádnou úlohu zde sehrál peněžní a bankovní kapitál. Rozšiřující se německý nacionalismus poslední čtvrtiny 19. století měl poté za následek zesílení germanizační politiky vůči lužickosrbské menšině, a to jak na říšské, tak i zemské úrovni. Tyto snahy – jak v Prusku, tak v Sasku – však vyvolávaly zároveň protireakci Lužických Srbů, posílenou navíc dokončujícím se procesem obrození i u jiných slovanských národů. Emancipační snahy Lužických Srbů spojené se zakládáním různých spolků a sdružení nezastavil ani odliv populace v důsledku emigrace, především do Austrálie a USA.⁷⁵ V roce 1912 byl zástupci jedenatřiceti lužickosrbských spolků založen centrální svaz Lužických Srbů s názvem Domowina. Národní hnutí v té době zapůsobilo jak na většinu lužickosrbských katolíků, tak na část Lužických Srbů z evangelické Horní i Dolní Lužice. Sociální diference Lužických Srbů se posunula vpřed, ale stále však mezi Lužickými Srby převažovalo venkovské obyvatelstvo.⁷⁶

Bezprostředně po první světové válce byl v Německu ustaven Lužickosrbský národní výbor (Wendischer Nationalausschus), který požadoval, s odvoláním na čtrnáct bodů prezidenta Wilsona, vytvoření spolkového státu Lužice. Nahlas se uvažovalo také o možném připojení

⁷¹ ČERNÝ, Adolf: *Mythiske bytosće lužiskich Serbow*, Budyšín 1898.

⁷² TÝŽ: *Wobydlenje Lužiskich Serbow*, in: *Časopis Matice lužickosrbské*, 42, 1899, s. 97–135.

⁷³ TÝŽ: *Lužice a Lužičtí Srbové*, Praha 1912.

⁷⁴ KALETA, Petr: *Adolf Černý – národopisec a jeho kontakty s Františkem Řehořem*, in: *Pro Lusatia*, Opolskie studia Łużycoznawce, Opole 2003, s. 11–16.

⁷⁵ Tato emigrace byla důsledkem toho, že bohatá ložiska hnědého uhlí na území Lužice vedla k agresivní těžbě a do čistě zemědělského kraje se začaly stěhovat stovky německých rodin. Viz OSCHLIES, Wolf: *Die Sorben*, s. 77.

⁷⁶ KALETA, Petr: *Češi o Lužických Srbech*, s. 13.

oblasti osídlené Lužickými Srby k právě vytvořenému Československu.⁷⁷ Nic takového se nakonec nestalo a území obydlené touto menšinou bylo v meziválečném období opět rozděleno mezi německé spolkové země Prusko a Sasko. Výmarská ústava⁷⁸ představovala určitý posun kupředu oproti stavu před válkou, přesto v praxi k výraznějšímu zlepšení postavení Lužických Srbů, především pak v Prusku, nedošlo.⁷⁹ Zatímco v roce 1910 se k lužickosrbské menšině hlásilo více než 100 000 obyvatel, 1993 už jich bylo jen 57 167.

Kromě Domowiny, která i v meziválečném období pokračovala ve své činnosti, vznikala nová sdružení Lužických Srbů, jako např. Lužická lidová strana (Lausitzer Volkspartei). Ta společně s Domowinou a Lužickosrbskou maticí založila v roce 1925 Lužickosrbskou lidovou radu (Wendischer Volksrat), která měla zastupovat lužickosrbské menšiny před státními orgány. Hospodářská krize v roce 1929⁸⁰ a následné události na politické scéně Německa zasáhly i Lužici – ještě před definitivním nástupem nacismu došlo k útlumu lužickosrbského školství a rozpadu mnoha sdružení.

S nástupem nacismu v roce 1933 byla většina lužickosrbských spolků a sdružení rozpuštěna a došlo i k zatýkání předních lužickosrbských funkcionářů. Po zásahu ze zahraničí došlo však většinou brzy k jejich propuštění. S ohledem právě na zahraniční reakce se nacisté pokusili integrovat Lužické Srby a jejich centrální organizaci Domowinu do nového systému „mírovou“ cestou. Stále častěji však nacistická propaganda zdůrazňovala severský vzhled Lužických Srbů a poukazovala na fakt, že i zvyky této menšiny jsou prý německé a kořeny lužické srbštiny je nutné hledat u Vandalů. Problémem se také stalo postavení lužickosrbské mládeže, která se snažila vybudovat vlastní mládežnickou organizaci. Když Domowina, v podstatě jediná fungující organizace Lužických Srbů, odmítla v březnu 1937 označení „Spolek lužickosrbsky mluvících Němců“ (Bund wendisch-sprechender Deutscher), byla i se všemi svými přidruženými spolky

⁷⁷ Z Prahy podporoval aktivity Lužických Srbů Česko-lužický spolek „Adolf Černý“, založený v roce 1907.

⁷⁸ Tato ústava, platná od 4. 8. 1919, fixovala mocenské poměry ve státě a zároveň poskytovala i demokratická práva v zemi. Výmarská říšská ústava se měla stát jakousi mírovou smlouvou mezi všemi politickými skupinami v novém státě. Viz MÜLLER, Helmut a kol.: *Dějiny Německa*, Praha 1995, s. 236.

⁷⁹ Lužickosrbský národní výbor např. požadoval vytvoření vládního obvodu Lužice, spravedlivé zastoupení v parlamentech, zrovnoprávnění lužické srbštiny ve správě a soudnictví, zřizování škol pro Lužické Srby apod. Politika zemských vlád šla však ve většině případech opačným směrem. Přesto byla situace v Sasku a Prusku mnohdy odlišná – např. v oblasti školství, kde byla politika saské zemské vlády mnohem liberálnější než v Prusku. Viz OSCHLIES, Wolf: *Die Sorben*, s. 26.

⁸⁰ Prudký pokles krátkodobých amerických úvěrů, na nichž spočívala hospodářská obnova, vedl zvláště v Německu ke katastrofě. Firmy se hroutily, banky uzavíraly, následovalo masové propouštění. Počet nezaměstnaných v Německu překotně narůstal. Viz MÜLLER, Helmut a kol.: *Dějiny Německa*, s. 255–256.

zakázána.⁸¹ Na přelomu let 1937/38 bylo také zakázáno používání lužické srbštiny ve veřejném životě a její výuka ve školách. Jediné právo, které Lužické Srby možná zachránilo od represí a deportací během druhé světové války, bylo „právo“ stát se vojákem.⁸²

K obnově organizační struktury Lužických Srbů došlo bezprostředně po kapitulaci Německa. 10. května 1945 byla znovu založena Domowina.⁸³ Lužickosrbští patrioti Pawoł Nedo⁸⁴, Dr. Jan Cyž a Jan Meškank obnovili v Chrósćicích činnost této organizace. Den předtím se v Praze konstituoval „Lužickosrbský národní výbor“ (Sorbischer Nationalausschuss), který pokračoval v tradici „Lužickosrbského národního výboru“ (Wendischer Nationalausschuss) ustaveného po první světové válce a žádal odtržení Lužice od Německa a připojení tohoto území k Československu. Lužickým Srbům se až do roku 1948 dostávalo mnohostranné podpory ze strany Československa, bez souhlasu Sovětského svazu byly však podobné úvahy bezpředmětné. Již na podzim roku 1945 se navíc vytvořením společného exekutivního orgánu Domowiny a Lužickosrbského národního výboru, tzv. „Lužickosrbské národní rady“ (Sorbischer Nationalrat), přesunulo centrum aktivit lužickosrbské menšiny na německou půdu. Nové cíle byly formulovány již s vědomím, že budou prosazovány v rámci Německa.

Politika Komunistické strany Německa (Komunistische Partei Deutschlands, dále jen KPD), od dubna 1946 SED, se snažila získat sympatie Lužických Srbů a integrovat jejich hlavní organizaci do nového systému. Toho mělo být dosaženo především cestou ústupků a podpory v oblasti kultury, brzy ale také zesilujícím politickým nátlakem. Když např. roku 1947 vznesli zástupci Domowiny na schůzce s vůdčími osobnostmi stranického představenstva SED

⁸¹ PASTOR, Thomas: *Die rechtliche Stellung der Sorben*, s. 30.

⁸² Blíže viz OSCHLIES, Wolf: *Die Sorben*, s. 30.

⁸³ Rychlá integrace Domowiny do o čtyři roky později vytvořeného státního systému NDR byla stvrzena jejím zapojením do Národní fronty v roce 1949 a výslovným uznáním vedoucí úlohy SED ve společnosti ve stanovách z roku 1952. Přeměnu Domowiny v pouhý nástroj SED dokumentuje i nástup komunisty Kurta Krenze (lužickosrbsky Kurt Krjenc) do čela organizace v roce 1951 (předseda Domowiny v letech 1951–1973, od roku 1949 až do své smrti v roce 1978 byl členem Lidové sněmovny NDR). Od svého VII. Spolkového kongresu v roce 1969 se tato organizace označovala jako „socialistická národní organizace Lužických Srbů“. Ačkoliv se jednalo o organizaci, jež měla hájit zájmy Lužických Srbů, angažovala se Domowina také v politických a hospodářských otázkách – např. v procesu industrializace a kolektivizace zemědělství v Lužici – především v zájmu SED, jejím tiskovým orgánem byla *Nowa Doba*. Viz PECH, Edmund: *Die Sorbenpolitik der DDR*, s. 15.

⁸⁴ Pawoł Nedo (1908–1984): hornolužický etnograf a folklorista, profesor univerzity v Lipsku. Před druhou světovou válkou stál v čele lužickosrbského národního hnutí a jeho organizace, Domowiny. Nedo brzy poznal, že se Domowina nemůže vyhnout spojení se státním systémem a řekl: „Bez SED pro nás neexistuje ani život, ani budoucnost a už vůbec ne kulturní vývoj“. Přesto Nedo jako předseda organizace v poválečných letech neobstál a koncem roku 1950 byl vytlačen dělníkem a komunistou Kurtem Krenzem. Krenz měl jakožto dělník a od roku 1923 člen KPD lepší biografické předpoklady pro tuto důležitou pozici. Tamtéž, s. 36–37.

požadavek na zřízení správní jednotky Lužice,⁸⁵ Wilhelm Pieck, tehdy člen ústředního sekretariátu SED, řekl: „(...) z marxistického hlediska vznesení lužickosrbské národnostní otázky představuje v dané situaci krok zpět. Nemůže být popřeno, že u Lužických Srbů žijících rozptýleně v Sasku a Braniborsku se jedná o zbytky národa, který nemá už žádnou slovanskou vlast.“⁸⁶

Rozsah lužickosrbského území se od konce 19. století do poloviny 20. století zmenšil na 2 275 km² v Horní Lužici a na 2 012 km² v Dolní Lužici. Hornolužickou srbštinu užívalo koncem 19.stol. asi 93 000 osob, dolnolužickou srbštinu téměř 73 000 osob.⁸⁷ Na mnohých místech nepříznivá věková struktura obyvatelstva prozrazovala do budoucnosti další ústup jazyka. Lépe se jevila situace pouze v jihozápadní části země, jejíž katolická menšina byla v zápase o „přežití národa“ agilnější. Od 17. stol. až do 20. stol. zůstal procentuální poměr mezi katolickou a evangelickou konfesí konstantní. Ke katolictví se hlásilo pouze 13 % Lužických Srbů, kdežto ostatních 87 % národa vyznávalo protestantství.⁸⁸

⁸⁵ Jednalo se o zřízení lužickosrbské stranické sekce, dále o práva organizace vystupovat při volbách jako nositel mandátu. Předmětem jednání bylo i znovuzavedení starých, během nacistické diktatury změněných místních označení, stejně jako zřízení lužickosrbských škol. Viz ELLE, Ludwig: *Sorbische Kultur und ihre Rezipienten. Ergebnisse einer ethnozoziologischen Befragung*, Bautzen 1992, s. 95.

⁸⁶ Tamtéž.

⁸⁷ BOHÁČ, Zdeněk: *České země a Lužice*, s. 78.

3. Lužickosrbské školství ve vztahu k lužické srbštině v NDR a současné srbské Lužici

3.1 Postavení Lužických Srbů a lužické srbštiny v NDR

Politika východoněmeckého režimu vůči lužickosrbské menšině zůstává i několik let po pádu železné opony kontroverzním tématem. Dějiny Lužických Srbů se nedají od vývoje východoněmecké společnosti oddělit. Byly ovlivněny politickými, ekonomickými a sociálními procesy v NDR. Osud Lužických Srbů po celé poválečné období závisel především na vůli vládnoucí SED, jejíž politika byla nekontinuální, nedůsledná a v mnohých případech si i protiřčila. Tato politika, která fungovala často v rozporu s vyjádřeními vrcholných představitelů východoněmeckého režimu, nedokázala zabránit pokračujícímu úbytku obyvatel hlásících se k lužickosrbské menšině. A to i přesto, že se Lužickým Srbům právě v rámci východoněmeckého režimu poprvé v dějinách dostalo uznání spojeného s přijímáním právních předpisů na jejich ochranu i konkrétními opatřeními na podporu jejich kulturního rozvoje. V nejpočetnějších katolických oblastech na jihu NDR využili lužickosrbští katolíci příznivé konjunktury prvních poválečných let a obnovili farní struktury a katolické organizace zničené v hitlerovském období. SED svoji – na první pohled pozitivní – politiku náležitě prezentovala okolnímu světu. Ne náhodou mluví někteří autoři o Lužických Srbech v NDR jako o tzv. „vývěsním štítu“ (Aushängeschild) východoněmecké národnostní politiky.⁸⁹

Ústavně právní rámec ochrany Lužických Srbů tvořila v NDR ústava z roku 1949, respektive 1968 a 1974. Na rozdíl od stavu v meziválečném období se však tyto ústavní předpisy dočkaly také právních norem nižších než ústavních, jež rozváděly a konkretizovaly práva Lužických Srbů v různých oblastech života. Ačkoli nebyly akceptovány požadavky Domowiny, která žádala zařazení menšinových článků do zemských ústav v Sasku a Braniborsku,⁹⁰ byl v Sasku později, konkrétně 23. března 1948, tj. ještě před účinností východoněmecké ústavy,⁹¹

⁸⁸ TSCHERNIK, Ernst: *Die Entwicklung der sorbischen Bevölkerung von 1832 bis 1954*, Berlin 1954, s. 34.

⁸⁹ PECH, Edmund: *Die Sorbenpolitik der DDR*, s. 12.

⁹⁰ SCHILLER, Klaus J.: *Die Sorben in der antifaschistisch-demokratischen Umwälzung. 1945–1949*, Bautzen 1976, s. 20–23.

⁹¹ První ústava NDR vstoupila v platnost 7. října 1949 a silně připomínala výmarskou ústavu. Zaručovala základní občanská práva, mimo jiné i svobodu vyznání. Ale ani zahrnutí náboženství do státem chráněných oblastí, nepředstavovalo vzhledem k faktu, že Lužičtí Srbové byli stejně jako německé obyvatelstvo křesťané, žádné významné rozšíření právní ochrany lužickosrbské menšiny. Nová ústava byla vyhlášena v roce 1968 a byla ještě jednou, v roce 1974, změněna. Viz JURIGOVÁ, Kateřina: *Právní a politický rámec ochrany autochtonních menšin ve Spolkové republice Německo*, FSV UK (diplomová práce), Praha 2001, s. 115.

přijat zákon o zachování práv lužickosrbského obyvatelstva, tzv. *Lužickosrbský zákon* (Sorbengesetz).⁹² Na ten navázalo 11. listopadu 1951 prováděcí nařízení. Základními body tohoto zákona byl nárok na základní i vyšší školství s lužickou srbštinou jako vyučovacím jazykem a připuštění lužické srbštiny v oblasti správy. Použití lužické srbštiny ve veřejném životě konkretizovalo zmíněné prováděcí nařízení. Zákon přiznával Lužickým Srbům nárok na podporu v oblasti kultury v praxi a obecný nárok na ochranu a podporu, jak byl poté formulován také v ústavě. Země Braniborsko se omezila 12. září 1950 na vydání nařízení o podpoře Lužických Srbů (*Erste Verordnung betreffend Förderung der Sorbischen Volksgruppe*). Obsahově se však toto nařízení příliš neodlišovalo od saského zákona. Jediný podstatný rozdíl spočíval v tom, že toto nařízení neobsahovalo nárok na zřízení škol s lužickou srbštinou jako vyučovacím jazykem, ale předvíдалo pouze dvojjazyčnou výuku pro lužickosrbské děti. Oba právní předpisy – saský i braniborský – si zachovaly účinnost i po zrušení dosavadních zemí NDR v červenci 1952,⁹³ ačkoli již v praxi nesehrávaly žádnou roli – speciální ustanovení týkající se Lužických Srbů byla nadále přijímána formou prováděcích předpisů a směrnic jednotlivými ministerstvy.⁹⁴

V současné době představuje problém uzákonění menšinových práv Lužických Srbů v Základním zákoně⁹⁵. V sjednocovací smlouvě mezi NDR a SRN v roce 1990 byla Lužickým Srbům tato práva zajištěna v protokolní poznámce k článku 35 – navzdory této skutečnosti neobsahuje Základní zákon SRN žádná specifická určení, která by se přímo vztahovala na národnostní menšiny. Lužičtí Srbové společně s příslušníky ostatních menšin dodnes bezúspěšně žádají zakotvení menšinových práv ve spolkové ústavě. Lužickosrbská práva se všemi konsekvencemi jsou však potvrzena v zemských ústavách Braniborska a Saska.

Lužičtí Srbové byli v rámci východoněmeckého režimu zastoupeni i v politickém životě, nikoli však prostřednictvím jejich centrální organizace Domowiny. Ta totiž na rozdíl od jiných masových organizací neměla právo podávat vlastní návrhy ve volbách do Lidové sněmovny, a tak se v zastupitelských orgánech sice často ocitali Lužičtí Srbové, nikoli však jako členové Domowiny. Největší počet lužickosrbských poslanců měla Lidová sněmovna v letech 1976–1981

⁹² PECH, Edmund: *Die Sorbenpolitik der DDR*, s. 105.

⁹³ JURIGOVÁ, Kateřina: *Právní a politický rámec*, s. 101.

⁹⁴ Srov. HANKOVEC, Václav: *Postoje NDR k lužickosrbské menšině*, in: *Práce z Archivu Akademie věd*, řada A, sv. 8, s. 206.

⁹⁵ Jedná se o název ústavy SRN. Ústava vyhlášená 23. 5. 1949 prohlašovala SRN za jediného zákonného představitele německého národa a stanovila právní kontinuitu s předchozími německými státy.

(šest poslanců). V Ústředním výboru SED nikdy Lužičtí Srbové zastoupeni nebyli, ve státní radě zasedal pouze jeden Lužický Srb v letech 1967–1971.⁹⁶

Lužičtí Srbové byli nepochybně významně podporováni v oblasti kultury a vědy. V roce 1948 vznikla v Budyšíně první lužickosrbská profesionální scéna, tzv. „Německo-srbské lidové divadlo“ (Deutsch-Sorbische Volkstheater)⁹⁷. V roce 1952 byl založen „Státní soubor pro srbskou lidovou kulturu“ (Staatliche Ensemble für sorbische Volkskultur). Mezi další důležitá kulturní zařízení patřil „Institut pro srbské lidové bádání“ (Institut für sorbische Volksforschung) a „Lužickosrbské muzeum“. Je nutné poukázat také na vysokou úroveň východoněmecké sorabistiky, na univerzitě v Lipsku byla zřízena již v úvodu zmíněná katedra sorabistiky.⁹⁸ Domowina sdružuje základní lužickosrbské organizace, mezi něž patří i stejnojmenné nakladatelství, které umožňuje vydávání publikací v lužickosrbském jazyku. Od roku 1956 byla za vynikající umělecké, vědecké a kulturně-politické přínosy v oblasti vytváření lužickosrbské kultury udělována cena básníka 19. století, Jakuba Barta-Čišinského. Také podpora kulturnímu životu Lužických Srbů byla východoněmeckým režimem v jisté míře zneužívána. Mezi lety 1966 a 1989 se např. konalo sedm festivalů lužickosrbské kultury, které byly propagandou účelově využívány k demonstraci velkorysé politiky státu vůči lužickosrbské menšině. Účelem těchto akcí nebylo pouze přesvědčit státy západního bloku o pozitivním přístupu východoněmeckého režimu k menšinám a demonstrovat tak demokratičnost NDR, ale důležitou úlohu hrály v zahraničně politické oblasti také ohledy na „bratrské“ slovanské státy v rámci východního bloku, a to především na sousední Československo a Polsko.⁹⁹

Pokud jde o postavení lužické srbštiny ve veřejném životě, ani jedna z východoněmeckých ústav neobsahovala ustanovení, které by stanovilo státní jazyk. Sídlní oblast Lužických Srbů bývá označována jako *dvojazyčná oblast okresů Chotěbuz a Drážďany*. V saské oblasti byly na základě prováděcího nařízení ke zmíněnému Lužickosrbskému zákonu obecní a okresní vyhlášky a oznámení vydávány také v lužické srbštině a tato praxe byla rozšířena po zrušení zemského zřízení na celou dvojazyčnou oblast. Lužická srbština se tak v podstatě stala v této oblasti druhým státním jazykem.

⁹⁶ PASTOR, Thomas: *Die rechtliche Stellung der Sorben*, s. 40.

⁹⁷ ELLE, Ludwig: *Sorbische Kultur und ihre Rezipienten*, s. 52–55.

⁹⁸ KUNZE, Peter: *Kurze Geschichte der Sorben*, Bautzen 1995, s. 68.

⁹⁹ HANKOVEC, Václav: *Postoje NDR k lužickosrbské menšině*, in: *Práce z Archivu Akademie věd*, řada A, sv. 8, s. 208.

V oblasti soudnictví stanovily příslušné právní normy „řádným“ jazykem němčinu. Přesto obsahoval zákon o soudech z roku 1952 (*Gerichtsverfassungsgesetz*)¹⁰⁰ ustanovení ve prospěch lužickosrbské menšiny, podle něhož měli Lužičtí Srbové možnost ve svých domovských okresech používat lužickou srbštinu i v případě, že ovládali němčinu. K vyhotovení soudních rozsudků v lužické srbštině docházelo pouze tehdy, když rozhodoval soudní spory Lužický Srb. Vzhledem k dvojjazyčnosti drtivé většiny lužickosrbské populace stejně této možnosti využívalo velmi málo lidí. Také v oblasti správy mohla být na základě zákona o Lužických Srbech používána ve styku s úřady vedle němčiny i lužická srbština. V Sasku dokonce musela být žádost podaná úřadům v lužické srbštině i vyřízena. V praxi ale této možnosti využívalo ještě méně lidí než u soudů. Naopak viditelným opatřením se staly dvojjazyčné nápisy na úředních budovách, štíty na obchodech či cedule s místními názvy v dvojjazyčných oblastech.¹⁰¹

Lužická srbština byla v NDR přítomna také v médiích. Do roku 1989 vycházelo v Lužici celkem osm novin a časopisů, z toho pět v hornolužické srbštině a tři v dolnolužické srbštině. Dále vycházel a v Budyšíně dosud vychází vědecký časopis *Lětopis*, obsahující příspěvky z oblasti sorabistiky, dále pak *Serbska šula* a z části rovněž časopis *Rozhľad*.¹⁰² Knihy v lužické srbštině, jak již bylo zmíněno, vydávalo nakladatelství Domowina a na všechna periodika se vztahovaly subvence státu. Pravidelně vysílal rozhlasový vysílač VKV, převážně v hornolužické srbštině. Naopak východoněmecká televize zařazovala pořady v lužické srbštině ojediněle. SED se již v padesátých letech zabývala možností zavedení církevního vysílání v rámci lužickosrbského rozhlasového vysílání z vysílače Chotěbuz. Stranický postoj SED lze skutečně označit za „šalamounský“ – církevní vysílání ano, pokud je budeme kontrolovat: „Zavedení srbských církevních pořadů považujeme rovněž za správné, pokud je zaručeno, že můžeme kontrolovat obsah těchto vysílání. Doufáme, že také oddělení ústředního výboru SED bude s naším názorem souhlasit.“¹⁰³

Otázka církevního vysílání ve sdělovacích prostředcích byla aktuální i o třicet let později. Tehdy ji položilo vedení Domowiny. Praktickým výsledkem dialogu mezi SED a vedením

¹⁰⁰ Viz JURIGOVÁ, Kateřina: *Právní a politický rámec*, s. 103.

¹⁰¹ HANKOVEC, Václav: *Postoje NDR k lužickosrbské menšině*, in: *Práce z Archivu Akademie věd*, řada A, sv. 8, s. 209.

¹⁰² *Lětopis: Časopis za řeč, stawizny a kulturu Lužiskich Serbow / Zeitschrift für sorbische Sprache, Geschichte und Kultur*, v roce 2003 vyšel 50. svazek.

¹⁰³ Dopis Hlavního oddělení pro lužickosrbské záležitosti při ministerstvu vnitra vládě NDR ministerstvu vnitra – koordinačnímu úřadu lužickosrbských otázek – týkající se lužickosrbských církevních pořadů v rámci

Domowiny v roce 1988 bylo mimo jiné zavedení religi0zních pořadů v lužickosrbském rozhlase, které byly vysílány od téhož roku.¹⁰⁴ V roce 1980 byla v Budyšíně vytvořena „Produkční skupina lužickosrbského filmu“ (Produktionsgruppe des sorbischen Films), která vyráběla především dokumentární filmy – v lužické srbštině i němčině – zabývající se tématy, souvisejícími s problematikou Lužických Srbů.

Důležité úloze církví – evangelické i katolické – v době trvání NDR, bude v dalších kapitolách věnován větší prostor. Ale již v tento moment se dá konstatovat, že katoličtí Lužičtí Srbové byli hlavními nositeli lužickosrbské kultury. Právě církvě se podařilo i v rámci NDR zachovat si relativní nezávislost, která zůstávala trnem v oku funkcionářům SED. Církevní periodika např. vykazovala výrazně širší čtenářskou obec než oficiální list Domowiny – *Nowa Doba*. Představitelé Domowiny velmi často kritizovali církve, což způsobilo, že se mnoho Lužických Srbů od aktivit Domowiny distancovalo.¹⁰⁵

3.2 Školská politika NDR ve vztahu k Lužickým Srbům

V Sasku začala za souhlasu příslušných zemských úřadů a v součinnosti s Domowinou výuka v lužické srbštině již na rozhraní roku 1945–46, v Braniborsku až na začátku 50. let.¹⁰⁶ V roce 1947 byla v Budyšíně zřízena vyšší lužickosrbská škola srovnatelná s naším gymnáziem. V květnu 1948 byl na Ministerstvu pro vzdělávání (Volksbildungsministerium) zřízen Úřad pro lužickosrbskou kulturu a vzdělávání (Sorbisches Kultur-und Volksbildungsamt). Do několika okresů byli dosazeni lužickosrbští referenti. Na jaře 1948 také začala Domowina vydávat časopis *Serbska šula*, který se stal později oficiálním periodikem lužickosrbských pedagogů a od roku 1952 byl vydáván jako list Ministerstva pro vzdělávání. Ke slovu se v rámci časopisu *Serbska šula* dostali především ti učitelé, školní funkcionáři a vědci, kteří dokázali své zkušenosti propojit se školsko-politickými a pedagogicko-metodickými otázkami. Jednotlivé příspěvky si kladly za cíl zlepšit kvalitu a efektivitu lužickosrbské výuky. Kromě toho spolu s časopisem vycházely

lužickosrbského rozhlasového vysílání vysílače Chotěbuz, Budyšín, 28. 1. 1958, Nr.7, edice dokumentu, in: PECH, Edmund, *Die Sorbenpolitik der DDR*, s. 256–257.

¹⁰⁴ ELLE, Ludwig: *Sprachenpolitik in der Lausitz*, s. 30.

¹⁰⁵ PECH, Edmund: *Die Sorbenpolitik der DDR*, s. 233.

¹⁰⁶ Učitelé byli vzdělávání na „Sorbisches Institut für Lehrbildung“, založeném již v lednu 1946 v Radworu. Viz ELLE, Ludwig: *Zur Entwicklung der sorbischen Schulwesens in der DDR*, in: REUTER, Lutz R. – STRUNK, Gerhard: *Beiträge aus dem Fachberich Pädagogik der Universität der Bundeswehr Hamburg*, č. 3 / 1993, s. 11.

jako příloha i příručky a materiály zaměřené na zdokonalování lužickosrbské výuky. Časopis *Serbska šula* je vydáván bez přerušení každého čtvrt roku až dodnes a i v současné době se pokouší pomoci lužickosrbským pedagogům a vychovatelům při zprostředkování lužickosrbské řeči.¹⁰⁷ V rámci bývalé NDR napomáhaly školsko-politické a metodické podklady lužické srbštině při utváření vědecké, prostranické a „životaschopné“ výuky. V roce 1952 se již rozlišovalo mezi školami, tedy základními a středními, s třídami typu A, kde byla lužická srbština vyučovacím jazykem, a školami s třídami typu B, v nichž se u prvňáků již předpokládala znalost němčiny a až od druhé třídy se vyučovala lužická srbština jako povinný předmět (na úrovni cizího jazyka).¹⁰⁸

Zdálo se tedy, že v období padesátých let 20. stol. fungovala politika NDR vůči Lužickým Srbům v oblasti kultury a školství veskrze kladně; oficiálním heslem, na jehož základě se budovalo lužickosrbské školství, se stal pojem *dvojjazyčná Lužice*. Tuto koncepci dvojjazyčné Lužice ale narušovaly spory mezi příslušnými státními orgány. Zvláštní oddělení zabývající se otázkami Lužických Srbů (tzv. Hauptabteilung Sorbenfragen), zřízené při ministerstvu vnitra, bylo kritizováno např. Ministerstvem pro vzdělávání pro příliš vstřícnou politiku vůči této menšině.¹⁰⁹

Bohužel i sami Lužičtí Srbové ztráceli důvěru jak k Domowině, tak i k výše zmíněnému oddělení na ministerstvu vnitra. Výsledkem této situace bylo, že se příznivci národnostní a především školské politiky, spočívající na myšlence dvojjazyčné Lužice dostali, do jednoznačné defenzivy. Heslo „Lužice bude dvojjazyčná“ nahradilo na pátém sjezdu SED v červenci 1958 heslo „Lužice bude socialistická“.¹¹⁰

¹⁰⁷ Aktuálně se tento časopis dělí do tří částí. První část „Teorie a praxe“ obsahuje převážně vědecké texty a ke každému novému školnímu roku jsou představovány nové lužickosrbské učebnice. Druhá část zahrnuje texty osnov pro různé obory vyučované v lužické srbštině. Ve třetí části časopisu jsou primárně diskutována témata a zveřejňovány informace o práci Jazykového centra WITAJ (Řečny centrum WITAJ), zabezpečujícího od konce devadesátých let 20. století v mateřských školách výuku výhradně v lužickosrbské řeči (o tomto projektu bude ještě podrobněji pojednáno v následující kapitole).

¹⁰⁸ HANKOVEC, Václav: *Postoje NDR k lužickosrbské menšině*, in: *Práce z Archivu Akademie věd*, řada A, sv. 8, s. 210. Rovněž srov. BARKER, Peter: *Slavs in Germany (The Sorbian Minority and the German State since 1945)*, s. 56–57.

¹⁰⁹ Toto oddělení dokonce vypracovalo v roce 1956 koncepci k „realizaci dvojjazyčné oblasti“, která počítala i se změnou správního zřízení a s vytvořením jednoho kraje Lužice. V oblasti školství navrhovala zřídit v příslušných místech centrální školy (namísto škol typu B), kde by byly předměty pro lužickosrbské děti přednášeny lužickosrbsky a německé děti by se musely účastnit alespoň povinné jazykové výuky. Viz ELLE, Ludwig: *Zur Entwicklung der sorbischen Schulwesens in der DDR*, in: REUTER, Lutz R. – STRUNK, Gerhard: *Beiträge aus dem Fachberich Pädagogik der Universität der Bundeswehr Hamburg*, s. 11.

¹¹⁰ PECH, Edmund: *Die Sorbenpolitik der DDR*, s. 139–140. Rovněž BARKER, Peter: *Slavs in Germany (The Sorbian Minority and the German State since 1945)*, s. 70–71.

Učitelé byli v této době zatlačeni do společenské role jakéhosi *idolu*. Museli mimo školu vykonávat řadu funkcí, pro tehdejší společnost nezbytných. Mimo jiné propagovat mezi žáky „Jugendweihe“¹¹¹, dále vojenská povolání a členství v SED. Toto prezentuje tzv. *Katalog úkolů Hlavního oddělení lužickosrbských otázek při ministerstvu vnitra pro výstavbu socialismu* z roku 1957. Tam byly požadavky na učitele formulovány takto: „Dále jde o to dosáhnout, aby všichni učitelé měli základní znalosti dialektického a historického materialismu a používali tyto znalosti ještě více než dosud jako základ veškeré vzdělávací a výchovné práce. Tuto práci mají provádět zejména krajské pedagogické kabinety prostřednictvím opatření k dalšímu vzdělávání učitelů. Kdo nechce vyhovět tomuto požadavku jako státní funkcionář, nemá na našich školách místo. Tyto učitele a vychovatele je třeba nahradit pokrokovými.“¹¹²

Zejména lužickosrbské katolické obce podléhaly ideologickému dozoru státních a stranických funkcionářů. V lužickosrbských evangelických oblastech docházelo ke střetům se státní mocí méně, většinou zde měli političtí zástupci v patnosti jen jednotlivé osoby, zvláště faráře. Oproti tomu z míst, kde žili převážně lužickosrbští katolíci, se hromadily poznámky, důkazy a kontrolní zprávy. Zde se SED obávala celkového vlivu katolické církve a považovala za nutné zvláštní pozorování. Ve školách této oblasti byly pravidelně prováděny inspekce, evidovalo se například, kolik dětí o katolických svátcích navštěvovalo školu. Přitom se zvláštní pozornost věnovala dětem učitelů, u těch se také obzvlášť pečlivě kontrolovala jejich účast na Jugendweihe.¹¹³ Ideologická spolehlivost učitelů se jevila SED jako velmi křehká. Učitelům bylo vyčítáno, že se ve vyučovacích hodinách velmi málo odrážejí nově se rozvíjející společenské vztahy. Jen s velmi malými výjimkami pocházeli všichni lužickosrbští učitelé z lužickosrbské katolické oblasti okresu Kamjenc. SED jim vytýkala pasivní postoj v získávání mládeže pro Jugendweihe a zároveň nedostatečný dohled nad tím, aby děti systematicky pracovaly v socialistické pionýrské organizaci „Ernst Thälmann“ a ve státním mládežnickém spolku „Svobodná německá mládež“ (FDJ – Freie Deutsche Jugend).¹¹⁴

Neúspěchy při získávání mládeže pro Jugendweihe v této katolické oblasti přičítali představitelé SED vlivu církve, protože o děti a mládež se starali především kaplani a faráři.

¹¹¹ Viz GRAJEWSKI, Andrzej: *Jidášův komplex*, s. 135.

¹¹² PECH, Edmund: *Die Sorbenpolitik der DDR*, s. 137.

¹¹³ HANKOVEC, Václav: *Postoje NDR k lužickosrbské menšině*, in: *Práce z Archivu Akademie věd*, řada A, sv. 8, s. 211.

Většina samotných učitelských sil se podle stranických představitelů k tomuto problému stavěla vůči rodičům polovičatě a bez zájmu. V letech 1957 a 1958 opět vzplanul na některých školách lužickosrbské katolické oblasti „spor o krucifix“, během něhož došlo k otevřené konfrontaci mezi církví a katolickým obyvatelstvem na jedné straně a státními funkcionáři z rady okresu Kamjenc na straně druhé. Až do té doby Ministerstvo pro vzdělávání existenci krucifixů ve školských prostorách tolerovalo, ale dále neměla být povolena. Známou událostí se stalo například otevření dětské školky v Šunowě (Schöнау), okres Kamjenc, v roce 1957, při němž požadovali zástupci církve a rodičů podle starých tradic umístění krucifixu. Představitelé rady okresu to však zakázali a rodiče své děti odmítli do školky posílat. K podobným případům došlo i na jiných místech. Na základní škole v Njebjelčicích prosadili dva učitelé, aby byly všechny kříže až na jeden odstraněny – k jejich opětovnému umístění došlo až po odchodu těchto učitelů ze školy. V Pančicích zase děti vyměnily ve třídě obraz Stalina za krucifix.¹¹⁵

K dalšímu vyostření školsky politického sporu mezi církví a státem došlo po nařízení ministra pro lidové vzdělání Fritze Langeho z 12. února roku 1958, ve kterém stálo, že mezi koncem školního vyučování a začátkem mimoškolní činnosti (tam spadala i náboženská výuka) musely uplynout nejméně dvě hodiny. Toto opatření bylo vysvětlováno fyzickým a duševním odpočinkem žáků, ale v mnoha případech znamenalo faktické vystrnadění křesťanské výuky ze škol. Nastala totiž situace, že např. ve vesnických oblastech byla nová jízda školním autobusem zpět do školy na pětáctyřicetiminutovou výuku náboženství téměř nerealizovatelná záležitost. Biskup Mitzenheim to zmínil ve svém dopise předsedovi vlády NDR Grotewohlovi. Následně přijaté komuniké ze strany vlády zabezpečilo pouze prověření věci.¹¹⁶

¹¹⁴ Ve zprávách z jiných lokalit dvojjazyčné oblasti se rovněž vyskytly negativní posudky o působení a vlivu FDI mezi mládeží. Tato organizace byla charakterizována jako nefunkční. PECH, Edmund: *Die Sorbenpolitik der DDR*, s. 140.

¹¹⁵ S jakou cílevědomostí se ze strany vládních představitelů postupovalo proti krucifixům ve vzdělávacích zařízeních, zde nemůže být podrobně vylíčeno. Faktem ale zůstává, že ve většině škol musely být církevní symboly odstraněny a později došlo na mnoha místech k jejich opětovnému umístění. „Boj o kříž“ (Kreuzkampf) existoval v srbské katolické Lužici už v období nacionálního socialismu. V Chrósćicích Crostwitz, v okresu Kamjenc, nechal roku 1937 německý školní rada odstranit kříž proto, aby se na uvolněné místo zavěsil obraz Hitlera. Lužickosrbský obyvatelé proti tomuto způsobu jednání rozhodně protestovali, ale nedosáhli žádné změny. Srov. Sächs. HStA Bautzen, Sorbenfragen, fond 0841 (Saský hlavní státní archiv, pobočka Budyšín, lužickosrbské záležitosti při ministerstvu vnitra 0841), Materialien über Fragen der Volksbildung zur Durchführung der Beratung über Kirchenfragen, bez uvedení data. Tamtéž, s. 138.

¹¹⁶ KLESSMANN, Christoph: *Zwei Staaten, eine Nation: dt. Geschichte 1995–1970*, Göttingen 1988, s. 396. Rovněž srov. HANKOVEC, Václav: *Postoje NDR k lužickosrbské menšině*, in: *Práce z Archivu Akademie věd*, řada A, sv. 8, s. 213.

Zhruba ve stejné době se dostala do centra politických zájmů účast dětí na již zmíněném programu Jugendweihe. Ten se začal uskutečňovat již v roce 1954 za účelem úplné indoktrinace. Přestože byl na žáky i rodiče v tomto směru v roce 1957 vyvíjen silný tlak, SED nebyla spokojena. Církev registrovala, že program Jugendweihe stále více ztrácí svůj dobrovolný charakter a přeměňuje se na státem propagovanou akci s ideologickým zaměřením v quasi náboženských formách. Katolická a evangelická církevní vedení se vehementně a s úspěchem bránila vůči Jugendweihe, takže zpočátku byl počet účastníků na státním slavení relativně malý. Pohyboval se okolo 25 %. Walter Ulbricht, tehdejší první tajemník UV SED, prosazoval Jugendweihe jako hlavní bod politického programu strany. Jugendweihe byla povýšena na rituál se slavnostním slibem k socialismu a k NDR. Účast žáků na této státní akci se v následujících letech stávala více a více obligatorní záležitostí a ten, kdo ji neabsolvoval, musel počítat se sankcemi. Tímto způsobem mohla SED zaznamenat v následujících letech stoupající počet účastníků na Jugendweihe. V roce 1958 to bylo 44,1 %, o rok později už 80,4 % a v letech 1968 a 1969 přes 90 %. V lužickosrbských oblastech s převažujícím katolickým obyvatelstvem byla účast na Jugendweihe ve zmíněných letech velmi malá, téměř nulová.¹¹⁷

Na přelomu let 1958–59 došlo k obratu politiky vůči Lužickým Srbům v souvislosti s celkovou změnou ideologické a pedagogické orientace ve školství.¹¹⁸ Státem propagované všeobecně vzdělávací polytechnické vyšší střední školy si vyžadovaly větší uniformitu ve struktuře školství, což se promítlo i do lužickosrbských škol: „Možnosti uchování lužickosrbské identity zůstávají, ale staly se nyní individuální záležitostí a nejsou už věcí společnosti, která si předsevzala všechny oblasti života řídit plánovitě.“¹¹⁹ Zájmy Lužických Srbů byly sice dále zohledňovány, ale bez hlubších zásahů do základní orientace. V oblasti školství se tato změna kurzu promítla do nařízení ministerstva vzdělání z 2. října 1962 o zlepšení přírodovědné, polytechnické a lužickosrbské výuky na desetiletých a dvanáctiletých polytechnických vyšších středních školách a rovněž na vyšších školách s lužickosrbskou jazykovou výukou. V něm bylo stanoveno, že výuka přírodovědných a technických předmětů (fyzika, chemie, matematika, biologie a jiné) bude nadále probíhat v němčině. Toto opatření bylo zdůvodňováno problémy, které odborná terminologie působí učitelům, a nutností přizpůsobit

¹¹⁷ PECH, Edmund: *Die Sorbenpolitik der DDR*, s. 137.

¹¹⁸ Byly nově obsazeny vedoucí pozice na ministerstvu vzdělávání a politicky bylo připraveno strukturální rozhodnutí pro desetiletou povinnou školu. Tato škola byla roce 1959 označena jako desetiletá všeobecně vzdělávací polytechnická vyšší střední škola.

výuku „společenské praxi“ v oblasti průmyslu a zemědělství, kde se komunikuje německy. Ve skutečnosti tedy došlo k výraznému omezení výuky v lužické srbštině, jejíž znalost začala být i na lužickosrbských školách druhořadá. V roce 1964 došlo k dalšímu zhoršení postavení lužické srbštiny ve školách. Němčina se stala vyučovacím jazykem v technických a přírodovědných předmětech a výuka lužické srbštiny byla zavedena na dobrovolné bázi. To vedlo v praxi k omezení škol s třídami typu B, do té doby velmi rozšířených. V roce 1968 se situace naopak ve výuce lužické srbštiny zlepšila, ale počet studentů podílejících se na jednotlivých typech výuky lužické srbštiny již nikdy nepřekonal úroveň před rokem 1964.¹²⁰ Po zhroucení režimu SED na podzim roku 1989 se dostaly do středu pozornosti veškeré ožehavé problémy týkající se školství. Již dne 1. listopadu 1989 byly otázky lužickosrbského školství označeny za prioritní ve spojení s dalším vývojem v této oblasti.¹²¹ Dne 2. února 1990 se konalo setkání lužickosrbské delegace s ministerským předsedou Hansem Modrowem.¹²² V rámci tohoto setkání byla předsedovi vlády předána rozsáhlá analýza o národnostní situaci Lužických Srbů. Mezi třinácti uvedenými problémovými oblastmi bylo samozřejmě zařazeno i školství. Pozornost předloženého dokumentu se obracela k pěstování lužickosrbského jazyka a zprostředkování lužickosrbských jazykových dovedností. Vyzdvihnuta byla činnost lužickosrbských škol s třídami typu A, naopak ostré kritice bylo podrobena samotné ministerstvo školství NDR, které v rámci lužickosrbského školství sledovalo pouze jeden záměr: „ze strany škol a ostatních společenských orgánů nemělo docházet k odbornému poradenství týkajícího se lužickosrbského jazyka.“¹²³ Následkem toho klesl roku 1964 počet žáků účastnících se lužickosrbské výuky z 11 600 na 3 300. S určitým zadostičiněním byl v memorandu také zmíněn příslib ministerstva školství z 26. ledna 1990, na základě kterého měla být výuka lužické srbštiny od základu změněna. Na přelomu let 1990 a 1991 byla dokonce lužická srbština ve školách postavena na úroveň cizích jazyků. To na jedné straně způsobilo ztrátu studentů lužické srbštiny, protože tento jazyk nemohl obstát v konkurenci s jinými jazyky jako např. angličtinou. Ovšem na druhé straně toto zvýhodňovalo lužickosrbské děti, které již tím, že od dětství ovládaly dva jazyky (lužická srbština, němčina), splňovaly

¹¹⁹ ELLE, Ludwig: *Zur Entwicklung des sorbischen Schulwesens*, s. 21.

¹²⁰ V Dolní Lužici nakonec probíhala pouze jazyková výuka lužické srbštiny – jazykové znalosti lužickosrbských dětí nestačily na běžnou výuku v tomto jazyce. Tamtéž, s. 53.

¹²¹ KASPER, Martin: *Die Lausitzer Sorben in der Wende*, s. 78.

¹²² Hans Modrow (* 1928): byl funkcionářem východoněmecké SED, po pádu Berlínské zdi byl zvolen ministerským předsedou NDR. Modrow platil v SED jako reformátor, u kulatého stolu se pokoušel dojít k dohodě s opozicí. Byl zastáncem zachování NDR jako státu namísto znovusjednocení Německa.

později na ně kladené požadavky. Tak jako řada dalších podnětů se také mnoho požadavků k reformám školské politiky NDR již nestačilo realizovat a zůstaly pouze „na papíře.“ Společenský vývoj po roce 1990 získal zcela jiný směr a odsunul problémy lužickosrbského školství až na samý okraj.¹²⁴

Měli-li bychom stručně charakterizovat situaci ve školství pro Lužické Srby v období NDR, dá se říci, že právo Lužických Srbů zprostředkovat svým dětem znalost lužické srbštiny ve školách bylo obecně zajištěno. Jazyková a školská politika východoněmeckého režimu však nespočívala v podpoře lužickosrbské identity jako takové, ba ani ve snaze zachovat životaschopnost lužické srbštiny v každodenním životě, ale omezovala se pouze na formální zajištění právního nároku Lužických Srbů na výuku lužické srbštiny ve školách.

3.3 Současná situace lužickosrbského školství a lužické srbštiny – výuka dle metod WITAJ a 2plus

Otázky školství patří u národních menšin k velmi citlivým oblastem a Lužičtí Srbové v tomto případě nepředstavují a nikdy nepředstavovali výjimku. První lužickosrbské učebnice byly vydány na přelomu 17. a 18. století. Mezi vyučovací předměty se tehdy řadily v nižších třídách základy křesťanství, hláskování, čtení a psaní, ve vyšších třídách se vyučovala teologie, latina, řečtina, dějepis a zeměpis. Výuka probíhala výhradně v německém jazyce, pouze hodiny křesťanství ve vyšších třídách byly v latině. Vzdělávací ústavy založené v 18. století v Lužici měly formu seminářů pro duchovní a výrazně přispěly ke zlepšení základní výuky v lužickosrbském jazyce.¹²⁵

V souladu se vzdělávací politikou 19. a první poloviny 20. století se škola řadila mezi důležité instituce, kde se měly lužickosrbské děti naučit především němčinu. Oproti tomu jakékoli další vyučování v lužické srbštině se omezilo pouze na nejnútnejší základy. Na mnoha místech zahajovala většina lužickosrbských dětí školní docházku bez sebemenších jazykových

¹²³ Blíže viz *Analyse der Domowina vom Februar 1990 über die nationale Situation des sorbischen Volkes*, 1990, 31. 2. 1990, in: KASPER, Martin: *Die Lausitzer Sorben in der Wende*, s. 260.

¹²⁴ KASPER, Martin: *Die Lausitzer Sorben in der Wende*, s. 80.

¹²⁵ KUNZE, Petr: *Sorbisches Schulwesen*, s. 10–11.

znalostí němčiny. Všeobecně totiž panoval názor, že se Lužičtí Srbové mohou podílet na hospodářském rozvoji země, jen když jsou plnohodnotně schopni uplatnit v každé životní situaci německý jazyk. Tímto pojetím byla lužická srbština automaticky přeřazena na nižší stupeň a měla fungovat maximálně jako *pomocná řeč*. Výuka lužickosrbského jazyka ve školách nesloužila k zprostředkovávání a upevňování jazykových znalostí žáků a v období 19. a první poloviny 20. století tedy vlastně ani nelze hovořit o lužickosrbském školství.¹²⁶ K těmto okolnostem přibyla politická a sociální diskriminace Lužických Srbů, která se začala projevovat ještě silněji především po sjednocení Německa roku 1871. Pozice Lužických Srbů se ještě více zhoršila s nástupem národního socialismu k moci v Německu v roce 1933. Od roku 1937 probíhalo mnohem častěji i přemísťování lužickosrbské pedagogické inteligence na německé školy a počátkem školního roku 1938 došlo k celkovému zastavení výuky lužickosrbského jazyka. Ze škol musely být odstraněny všechny lužickosrbské učebnice. Rovněž ve většině kostelů bylo při bohoslužbách zakázáno používání lužické srbštiny. Negativní postoj státu vůči lužické srbštině se projevoval i v pozdějších letech, méně pak také po roce 1945. Z celkového pohledu poválečných let lze konstatovat, že se regionální školské úřady, v jejichž čele nestáli Lužičtí Srbové, snažily zabránit zavádění lužickosrbské výuky. Touto koncepcí navázaly na tradici již výše zmíněné německé školské politiky před rokem 1945, kdy lužická srbština, sloužící pouze jako „pomocná řeč“, neměla žádné oprávnění coby oficiální školní jazyk.¹²⁷

Jak již vyplynulo z předchozí kapitoly, reforem neschopný systém SED zajistil pouze formálně právní nárok Lužických Srbů na výuku lužické srbštiny ve školách a neumožnil zástupcům z řad Lužických Srbů otevřeně mluvit o problémech a představách spojených s lužickosrbským školstvím. Kvalita lužickosrbské jazykové výuky neodpovídala jejich požadavkům a nebyla příliš efektivní. Vedle zastřešující organizace Domowiny obnovily po roce 1990 v plné míře činnost i ostatní spolky a zároveň vznikaly nové. Jejich členové sledovali zájmy a cíle související s lužickosrbskými národními otázkami. Se školstvím je např. spojen roku 1991 založený Lužickosrbský školský spolek (Serbske šulske towarstwo) sledující zájmy Lužických Srbů právě v oblasti vzdělávání, především v předškolních a mimoškolních aktivitách se snahou o podporu dalšího vzdělávání i pro dospělé. Dále je možné jmenovat Spolek lužickosrbských

¹²⁶ ELLE, Ludwig: *Zur Entwicklung des sorbischen Schulwesens*, s. 4.

¹²⁷ Blíže k tomu KOMARNICKI, Michał: *Die Durchsetzung der marxistisch-leninistischen Nationalitätenpolitik in der DDR, dargestellt am Beispiel der Entwicklung des zweisprachigen Schulsystems in der Epoche der*

studujících (Bund sorbischer Studierender) či Matici lužickosrbskou, jejímž hlavním cílem bylo stejně jako v době jejího založení podporovat sorabistiku jak doma, tak v zahraničí a šířit další a nové vědomosti o Lužických Srbech.¹²⁸ Po roce 1991 se tak započala éra intenzivního hledání nových možností efektivního a dlouhodobého zprostředkování lužickosrbského jazyka v tradičních sídelních oblastech Lužických Srbů.¹²⁹

Rozšíření lužické srbštiny na úrovni mateřského jazyka je rozdílné a závisí na dané oblasti. Z mnoha aspektů již dnes není pravidlem, že se lužická srbština v rodinách předává přirozeným způsobem dalším generacím. Bezprostředně po politické změně v Lužici, stejně jako v celém Německu, rapidně klesl počet nově narozených dětí a tím klesl i počet dětí v lužickosrbských vzdělávacích institucích. Mnoho Lužických Srbů, stejně jako jejich němečtí sousedé, přesídlilo kvůli velké nezaměstnanosti do oblastí bývalé NSR. Také přirozená asimilace pokračovala dále. Počet osob, které hovořily lužickosrbsky zvláště v mladší generaci, byl již dost nízký. Výsledky lužickosrbské jazykové výchovy na školách, obzvláště ve formě lužická srbština jako cizí jazyk, nepřinesly po letech v praxi očekávané výsledky.¹³⁰ Žáci navštěvovali již zmíněnou B-výuku lužické srbštiny sice po celou školní docházku, ale podíl těch, kteří byli schopni ve všech sférách komunikovat v lužické srbštině, byl relativně malý. Lužickosrbské pedagogické instituce i lužickosrbská sdružení, které jsou zastoupeny pod střechou Domowiny, si jsou velmi dobře vědomy toho, že lužickosrbský jazyk je nejdůležitějším aspektem, jenž tvoří lužickosrbské národní povědomí. V tomto směru se hledaly a hledají možnosti a modely, jak působit proti všeobecné asimilaci. Aby se hornolužická, stejně jako dolnolužická srbština za výše zmíněných podmínek zachovala, bylo jediným východiskem změnit celý dosavadní koncept výuky. Základní myšlenkou těchto úvah bylo, aby si i děti z nesrbských rodin osvojily široké aktivní znalosti lužické srbštiny. Primárně se to mělo týkat němecojazyčných rodin, především těch s lužickosrbskými kořeny. Nejefektivnější se zdála být možnost zprostředkovávání jazyka v co nejranějším stádiu. Tedy ve věku, kdy jsou děti v jeslích a mateřských školách. Na rozdíl od

antifaschistisch-demokratischen Ordnung im Kreise Bautzen, Serbska šula č. 18, 1965, 3, s. 146–162, Serbska šula č. 18, 1965, 4, s. 237–248, Serbska šula č. 18, 1965, 5, s. 289–305.

¹²⁸ KUNZE, Peter: *Kurze Geschichte der Sorben*, s. 72.

¹²⁹ ELLE, Christian: *Stand und Perspektiven des WITAJ-Projekts in der Niederlausitz*, in: NORBERG, Madlena (eds.): *Das bilinguale Sprachprogramm WITAJ, in der Kindertagesstätte und in der Schule in der Niederlausitz*, s. 7.

¹³⁰ KORJEŇK, Beno: *Rěčna identita, Serbska šula*, č. 51, 1998, 7/8, s. 133–134.

školského systému v letech těsně po roce 1989 se počítalo při výuce ve školkách a školách s využitím nových a efektivních zprostředkovacích metod.¹³¹

V roce 1992 se několik pedagogů seznámilo s jazykovým projektem DIWAN, který se již předtím delší dobu úspěšně osvědčil ve francouzské Bretani. Právě podle vzoru bretonského projektu se vyvinula koncepce lužickosrbské jazykové výchovy s názvem WITAJ, která pomáhá vytvářet živou lužickosrbskou jazykovou atmosféru v mateřských školách, což může být základ dvojjazyčného prostředí i pro dobu školní docházky až ke gymnaziálnímu stupni. Průkopníkem modelu WITAJ je lužickosrbský pedagog Jan Bart a první mateřská škola, jejímž zřizovatelem se stal Lužickosrbský školský spolek, byla v rámci projektu WITAJ otevřena roku 1998 v Žyłowě (Sielow).¹³² Především prostřednictvím fundovaně přednesených příspěvků se zdařilo překonat počáteční skeptický názor rodičů na tento lužickosrbský jazykový model, který je založen na dvou zásadách. Zaprvé se jedná o tzv. metodu imerze, tedy úplného proniknutí („ponoření“) do cizojazyčného, v tomto případě lužickosrbského prostředí. Druhá zásada je založena na principu *jedna osoba – jeden jazyk*, což znamená, že každá osoba, jež je v kontaktu s dětmi, které se učí lužickou srbštinu, používá výhradně svou mateřštinu. V praxi to představuje, že vychovatelka s lužickosrbským mateřským jazykem mluví s dětmi v rámci skupiny WITAJ konsekventně lužickosrbsky – a to nezávisle na rodinném jazykovém pozadí a věku dětí. K zjednodušení chápání dětí používá vychovatelka ve velké míře mimiku, gestikulaci a pomocné pedagogické materiály. Takto se děti již v útlém věku učí cizímu jazyku přirozeným způsobem za absence klasických metod a pouze jakoby mimochodem.¹³³

Mateřské školy, kde výuka i veškerá další činnost probíhá pouze v lužické srbštině, postupují dle modelu *WITAJ-pěstowarnja* (WITAJ-mateřská škola). Vychovatelky zde s dětmi ve skupinách mluví jen lužickosrbsky. Také ostatní personál těchto mateřských škol používá výhradně lužickou srbštinu. Tímto způsobem je zaručeno výše uvedené úplné proniknutí do lužickosrbského jazykového prostředí. Děti pak mezi sebou komunikují především v lužické srbštině, ale mohou mluvit i německým jazykem.

¹³¹ Blíže viz KAULFÜRSTOWA, Jadwiga: *Imerzní jazyková výchova: Osvojování lužické srbštiny v mateřských školách podle modelu WITAJ*, in: *Dialog kultur V.*, s. 2.

¹³² RATAJCZAK, Cordula: *Der Überlebensdiskurs der sorbischen Sprache als innersorbischer Dialog*, in: SCHOLZE, Dietrich (eds.): *Im Wettstreit der Werte*, Bautzen 2003. s. 310.

¹³³ KAULFÜRSTOWA, Jadwiga: *Imerzní jazyková výchova: Osvojování lužické srbštiny v mateřských školách podle modelu WITAJ*, in: *Dialog kultur V.*, s. 3.

V mateřských školách, kde se mluví lužickosrbsky pouze v rámci tzv. WITAJ-skupiny (funguje jedna nebo i více skupin), se nazývá *pěstowarnja z WITAJ-skupinu/ami* (mateřská škola s WITAJ-skupinou/ami). Ostatní činnost spojená s vedením a provozem těchto mateřských škol probíhá již i v německém jazyce a není tedy zaručena stoprocentní imerze.

Mateřské školy s lužickosrbskou výchovou, ale ne dle modelu WITAJ, nesou název *pěstowarnja ze serbskorěčnym kubłanjom bjez modela WITAJ* (mateřské školy s lužickosrbskou jazykovou výchovou bez modelu WITAJ). Vychovatelka hovoří s dětmi lužickosrbsky, ale na základě domluvy s rodiči, nebo když získá dojem, že některé děti nerozumí lužickosrbskému výkladu, začne s nimi podle potřeby mluvit německým jazykem. Všechny tyto zmíněné obsahové práce s dětmi odpovídají díky své jazykové specializaci požadavkům výukového plánu spolkové země Saska. V Braniborsku se práce s dětmi v mateřských školách neliší od té v Sasku, pouze není nabízena možnost výuky *bez koncepce WITAJ*.¹³⁴

Téměř dvanáct let zkušeností s výukou v rámci projektu WITAJ prokázalo, že tento lužickosrbský jazykový model může být úspěšný. Hlavní středisko modelu WITAJ tvoří Jazykové centrum WITAJ sídlící v Budyšině s pobočkou v Chotěbuzi (Cottbus). Činnost Jazykového centra WITAJ a zároveň veškeré jeho produkty financuje Nadace pro lužickosrbský národ, příspěvková organizace Spolkové vlády a spolkových zemí Saska a Braniborska. V mateřských školách v dnešní Horní a Dolní Lužici se většina z 1 300 dětí, které se učí lužickosrbsky, vzdělává právě dle tohoto výchovného jazykového modelu.¹³⁵ Předpoklad k tomu ale také vytváří odborný tým vychovatelek, které ač třeba nejsou samy přímo zaangažovány ve výuce, zastávají k projektu WITAJ pozitivní postoj. Při navazování počátečních kontaktů v Dolní Lužici byl projekt vždy nejdříve představen příslušným politickým grémiím a teprve poté odpovídajícím úřadům, respektive městské nebo obecní správě. Až následně byl projekt WITAJ v prvních dvou letech svého fungování představen pedagogům i rodičům současně. Dle průzkumu vyhotoveného v letech 1998 až 2001 došlo k zavedení projektu WITAJ ve většině mateřských škol pouze v případě, že se zdařilo získat vychovatelky ochotné realizovat tento

¹³⁴ Viz rozhovor s vědeckou pracovnící Jazykového centra WITAJ Jadwigou Kaulfürstowou (Jazykové centrum WITAJ v Budyšině) dne 7. 6. 2010. Výše uvedené informace k výuce dle modelu WITAJ lze rovněž nalézt na webových stránkách Jazykového centra WITAJ (7. 6. 2010), www.recny-centrum-witaj.de nebo www.witaj-sprachzentrum.de.

¹³⁵ KAULFÜRSTOWA, Jadwiga: *Statistika serbsce so kubłacych žłobikowych a pěstowarskich džěci w Hornjej Łužici. Serbska šula*, č. 63, 2010, 2, s. 47–51.

model lužickosrbské výuky.¹³⁶ Pro většinu rodičů tak nebyla v první řadě rozhodující samotná dvoujazyčnost či mnohojazyčnost jejich dětí, ale rovněž povahové a profesní rysy jednotlivých vychovatelek v mateřských školách. Vychovatelky volící metodu imerze mohou docílit úspěchu jen za předpokladu, že jsou dětmi akceptovány nejen po jazykové stránce, nýbrž i jako osobnosti. Celý proces zaopatření lužickosrbskojazyčné výuky tak často vyžaduje důkladnou přípravu i mimo rámec jejich pracovní náplně.¹³⁷

Zabezpečení výběru vychovatelek mají na starosti jednotliví zřizovatelé mateřských škol a jejich odborná kvalita má pro uplatnění modelu WITAJ zcela zásadní význam. V této souvislosti byly při hospitacích v jednotlivých WITAJ-skupinách zjištěny určité rozdíly. Jsou vychovatelky, které se s obdivuhodnou šikovností, hbitostí a samozřejmostí obejdou bez jediného německého slova. Nezávisle na tématu a jazykových dovednostech dětí vysvětlují probíranou látku všem dětem v lužické srbštině. Dokonce ani případné stresové situace je neodradí od používání lužickosrbského jazyka. To, že většina vychovatelek ve výjimečných případech použije také „slovíčko“ či větu v německém jazyce, by nemělo nikoho pohoršovat. Zpravidla se jedná o situace, kdy děti musí rychle porozumět tomu co se jim říká, jako např. během procházky venku v rámci silničního provozu. Rovněž není na škodu, když se děti naučí německou píseň nebo básničku uvedenou v programu výuky. Navzdory tomu by mohla být lužická srbština v jednotlivých skupinách používána mnohem více. Některé vychovatelky se tak snaží svými argumenty ospravedlnit větší podíl německého jazyka ve výuce. Existuje ale také dostatek mateřských škol, kde se ve WITAJ-skupinách mluví důsledně lužickosrbsky a děti přesto mají dobrý vztah k vychovatelkám, jejichž práce si následně cení i rodiče.¹³⁸

Od počtu sociálních pedagogů, tedy vychovatelek, je rovněž odvislá míra možnosti rozšíření modelu WITAJ v mateřských školách. Lužickosrbských mateřskojazyčných pedagogů není v dnešní době mnoho. Vědecká pracovnice Jazykového centra WITAJ v Budyšíně Jadwiga Kaulfürstowa v současnosti upozorňuje na skutečnost, že většina lužickosrbských abiturientů nejeví velký zájem o profesní dráhu pedagoga. Počet těch, co se chtějí uplatnit ve školství je

¹³⁶ Viz Odpovědi po představení projektu v letech 1998–2001 (tabulka 1), ELLE, Christian: *Stand und Perspektiven des WITAJ-Projekts in der Niederlausitz*, in: NORBERG, Madlena (eds.): *Das bilinguale Sprachprogramm WITAJ*, s. 9.

¹³⁷ ELLE, Christian: *Stand und Perspektiven des WITAJ-Projekts in der Niederlausitz*, in: NORBERG, Madlena (eds.): *Das bilinguale Sprachprogramm WITAJ*, s. 10.

¹³⁸ KAULFÜRSTOWA, Jadwiga: *Das WITAJ-Projekt in WITAJ-Gruppen – eine Zwischenbilanz*, in: KAULFÜRSTOWA, Jadwiga (eds.): *Das WITAJ-Projekt in Kindertagesstätten im Freistaat Sachsen – Zwischenbilanz und Ausblick in die Zukunft*, s. 43.

nedostačující. Obor pedagogika – lužická srbština lze jako bakalářské/magisterské studium studovat na již zmiňované katedře sorabistiky Univerzity Lipsko.¹³⁹

Někteří kritici modelu WITAJ vidí možné nebezpečí neúspěchu tohoto projektu právě v jazykové nedokonalosti vychovatelek. Přesto bylo dosavadního pozitivního vývoje v rámci výuky dle koncepce WITAJ v Dolní Lužici dosaženo právě díky velkému pracovnímu nasazení mladších vychovatelek (míněny jsou pracovnice pod 50 let), mezi kterými se nenacházeli žádní rodilí mluvčí. Na místě je rovněž zmínit velkou připravenost většiny vychovatelek se dále vzdělávat a zvyšovat si svou odbornou kvalifikaci. Možnost rozšířit si odborné vzdělání a kvalifikaci nabízí např. intenzivní kurzy organizované Školou pro dolnolužickou řeč a kulturu (Schule für niedersorbische Sprache und Kultur) a Jazykovým centrem WITAJ. Tyto intenzivní kurzy nemají ovšem zajištěno celkové pokrytí nákladů, a proto je nutné hledat stále nové možnosti získání finanční podpory zvenčí. Ta se týká především pro kurz nutného sedmiměsíčního uvolnění příslušných vychovatelek spojeného s finanční úhradou pro zastupující náhradní sílu v mateřské škole.¹⁴⁰ Lužickosrbské jazykové podpory se vychovatelkám v mnoha školkách dostává také skrze návštěvy rodilých mluvčích. Pro lužickosrbskou výuku je pak do budoucna důležité se soustředit na skutečné sídelní oblasti Lužických Srbů, tam se v současnosti nacházejí důležité personální i materiální základy k zabezpečení dalšího vývoje.¹⁴¹

Možnost vzdělávání dle modelu WITAJ v lužickosrbských sídelních oblastech je zajímavá i navzdory tomu, o jaký jazyk se jedná. Rodiče mají zájem, aby se jejich děti naučily správně řeči používané v oblastech, kde se narodily a kde žijí. Většina rodičů má nějaké lužickosrbské historické kořeny a vědomá volba lužické srbštiny je součástí jejich sebereflexe a určitého ztotožnění s lužickosrbským národním prostředím. Lužická srbština zároveň umožňuje dětem z německých rodin seznámit se s jedním ze slovanských jazyků. Díky znalostem lužické srbštiny děti rovněž získávají předpoklady pro to, aby porozuměly a naučily se i dalším jazykům slovanské jazykové skupiny. Jak již bylo uvedeno, dle metody imerze se děti učí nové řeči „nevědomě“, formou hry. Celodenní přísun lužickosrbské slovní zásoby podporuje vrozenou vlastnost každého člověka instinktivně si osvojit gramatiku jakékoli řeči pomocí poslouchání a

¹³⁹ Rozhovor s Jadwigou Kaulfürstowou (Jazykové centrum WITAJ v Budyšině) dne 7. 6. 2010.

¹⁴⁰ ELLE, Christian: *Stand und Perspektiven des WITAJ-Projekts in der Niederlausitz*, in: NORBERG, Madlena (eds.): *Das bilinguale Sprachprogramm WITAJ*, s. 12. K dalšímu odbornému vzdělávání vychovatelek modelu WITAJ rovněž srov. PINIEKOWA, Christiana: *IDS (Intensivnym dalejkubtanju Serbščina) – přenje dalekubtanje WITAJ-wučerkow. Serbska šula*, 57, 2004, 3, s. 58–60.

¹⁴¹ K tomu BARKER, Peter: *Slavs in Germany (The Sorbian Minority and the German State since 1945)*, s. 147–148.

komunikace. Srovnávací studie prokázaly, že děti vychovávané ve škole ve dvou jazycích dosahují lepších školních výsledků a mají vůči jednojazyčným dětem náskok ve svém duševním vývoji.¹⁴² Dvoujazyčné děti jsou schopné flexibilnějšího a kreativnějšího myšlení, mají zvýšený smysl pro detaily v komunikaci a jejich poznávací vývoj probíhá poněkud rychleji než u jednojazyčných dětí. Jak vyplývá z výsledků studie, děti, které se brzy naučí druhý jazyk, jsou lépe vybaveny k osvojení si dalších cizích jazyků. Znalosti jejich mateřštiny výukou druhé řeči rozhodně nezaostávají, naopak jsou touto formou dodatečně podporovány.¹⁴³

Rodiče dávají své děti k výuce lužické srbštiny i z toho důvodu, aby rozšířili okruh lidí hovořících touto řečí a tím přispěli k zachování lužickosrbského jazyka a kultury. Přesvědčit jednotlivé rodiče k volbě jazykového modelu WITAJ vyžaduje postupnou a trpělivou práci. Přáním všech, co se podílí na činnosti v rámci modelu, je samozřejmě získat co nejširší okruh rodičů a tím i více dětí coby cílovou skupinu pro tento projekt. Na druhé straně není zcela jisté záměrem koncepci WITAJ prosazovat za každou cenu či „někomu vnucovat“. Snahou pracovníků projektu WITAJ je odbourat případný strach a pochyby, pokud jde o důslednou aplikaci lužickosrbského jazyka, což by se pozitivně odrazilo na lužickosrbské výuce. Vyslovit se pro WITAJ znamená pro rodiče dětí zásadní rozhodnutí. Kromě přednostní role rodičů je k zavedení tohoto jazykového modelu zapotřebí souhlasu jak vedoucí, tak vychovatelky mateřské školy. V neposlední řadě je nutné mít svolení zřizovatele. V současné době je v Horní a Dolní Lužici celkem třicet jedna mateřských škol s lužickosrbskou jazykovou výukou, které mají šestnáct různých zřizovatelů. Jedním z nich je již zmíněný Lužickosrbský školský spolek, pod který spadá osm mateřských škol v Horní a Dolní Lužici. Zřizovatelé mateřských škol projektu WITAJ v ostatních místech Horní a Dolní Lužice jsou většinou spolky jako např. Křesťansko-sociální výchovatelský spolek (Christlich-Soziales Bildungswerk), Pracovně-sociální krajský spolek v Budyšíně (Arbeiterwohlfahrt Kreisverband Bautzen), Pracovně-sociální krajský spolek v Lužici (Arbeiterwohlfahrt Kreisverband Lausitz), Německý červený kříž (Deutsches Rotes Kreuz) či jednotlivé obce. Za zmínku stojí, že ve třech případech je zřizovatelem mateřských škol s lužickosrbskou nabídkou výuky také církev. Jedná se o Evangelicko-luteránskou církevní obec

¹⁴² KAULFÜRSTOWA, Jadwiga: *Imerzní jazyková výchova: Osvojování lužické srbštiny v mateřských školách podle modelu WITAJ*, in: *Dialog kultur V.*, s. 3–4. Rovněž srov. CATHOMAS, Rico – CARIGIET, Werner: *Top-Chance Mehrsprachigkeit. Zwei- und mehrsprachige Erziehung in Familie und Schule*. Bern 2008, s. 24, 29.

¹⁴³ KAULFÜRSTOWA, Jadwiga: *Imerzní jazyková výchova: Osvojování lužické srbštiny v mateřských školách podle modelu WITAJ*, in: *Dialog kultur V.*, s. 3–4. Rovněž srov. CATHOMAS, Rico – CARIGIET, Werner: *Top-Chance Mehrsprachigkeit. Zwei- und mehrsprachige Erziehung in Familie und Schule*. Bern 2008, s. 22.

Sv. Michael v Budyšíně (Evangelisch-Lutherische Kirchengemeinde ‚St. Michael‘ Bautzen), „Katolickou obec v Radworu“ (Katholische Gemeinde Radibor) a Katolickou obec v Kulowě (Katholische Gemeinde Wittichenau). Různí zřizovatelé dokládají pestrost mateřských škol s lužickosrbskou jazykovou výukou. Výhody této rozmanitosti v lužickosrbské výchově lze hledat především v tom, že každá mateřská škola odpovídá požadavkům konkrétní místní jazykové situace i očekáváním rodičů. Na druhé straně znamená tato koncepce také výzvu, když jde o cílenou podporu lužickosrbské jazykové výchovy, vzájemnou výměnu zkušeností a optimalizování pracovních postupů. K úkolům Jazykového centra WITAJ patří mimo jiné především právě tato koordinace mezi mateřskými školami a jednotlivými zřizovateli.¹⁴⁴

Z toho, co jsme uvedli, je patrné, že úspěch výchovy a vzdělávání dle koncepce WITAJ ovlivňuje řada faktorů. Jedním z dalších je bezpochyby velikost, respektive obsazenost každé WITAJ-skupiny. V menších skupinách lze přistoupit k intenzivnější výuce, a tak kvalitněji zprostředkovat lužickosrbský jazyk. Čím méně dětí se nachází v jedné skupině, tím více je možné uskutečnit individuálních rozhovorů. Důležitý je také kontakt ostatních s rodilými lužickosrbskými dětmi. Děti s lužickosrbskými jazykovými znalostmi mají pozitivní vliv na celou WITAJ-skupinu a jejich přítomnost zvyšuje stupeň imerze. Zásadním faktorem je již zmiňovaná důslednost při používání lužickosrbské řeči předpokládající komunikaci mezi vychovatelkami a dětmi pouze v lužické srbštině (rovněž při nacvičování německé písničky může být komunikativním jazykem lužická srbština). Děti by měly také začít navštěvovat WITAJ-skupinu co nejdříve. Dítě si touto formou osvojí lužickou srbštinu jednodušeji, a je tak schopné déle vstřebávat jazyk pomocí imerze. Každé další pozdní přijetí nově příchozího znamená pro vychovatelku i dítě dodatečnou výzvu. Rovněž platí, že čím déle se dítě denně nachází ve skupině, tím dochází k prodloužení imerze. Na to navazuje délka doby přítomnosti vychovatelek ve skupině i jejich motivace k práci s dětmi. Především již mnohokrát uvedená pedagogická zručnost a jazyková vybavenost vychovatelek hraje při zprostředkování cizí řeči obzvláště důležitou roli. Postoj vychovatelek k práci na základě metody imerze se tak či onak projeví i na dosažených výsledcích předškolní jazykové výchovy. V neposlední řadě se výuka neobejde bez

¹⁴⁴ Rozhovor s Jadwigou Kaulfürstowou (Jazykové centrum WITAJ v Budyšíně) dne 7. 6. 2010. Rovněž srov. KAULFÜRSTOWA, Jadwiga: *Das WITAJ-Projekt in WITAJ-Gruppen – eine Zwischenbilanz*, in: KAULFÜRSTOWA, Jadwiga (eds.): *Das WITAJ-Projekt in Kindertagesstätten im Freistaat Sachsen*, s. 39–40.

zmiňované podpory rodičů. S dětmi, které se doma setkávají se zájmem a pozitivními ohlasy k celému projektu, se pracuje mnohem lépe.¹⁴⁵

Model WITAJ tedy představuje velmi efektivní koncepci výuky lužické srbštiny v Horní i Dolní Lužici. Pomocí řady vědeckých analýz bylo zjištěno, že výukou jazyka tímto způsobem se jedná o nejkvalitnější formu přechodu mezi mateřskou a základní školou.¹⁴⁶ Pro další jazykovou výchovu dětí je tak nezbytné, aby nadále úspěšně pokračovala po předškolní péči a probíhala v lužické srbštině ve více hodinách týdně. Jazykové schopnosti dětí je třeba neustále podporovat a udržovat, jinak se ztrácí stejně rychle jako jsou získávány. V tomto směru existují ve spolupráci při přechodu mezi oběma stupni ještě rezervy. V mnoha případech se již ale podařilo vytvořit společné podmínky pro poznávací hodiny před začátkem školního roku. Navázání na lužickosrbskou výchovu z mateřských škol by se také mělo odehrát bez větších ztrát jazykových dovedností jednotlivých dětí. Předpoklad k tomu vytváří znalost učitelů o tom, co se děti v mateřské škole již naučily. Rovněž je tedy zapotřebí, aby učitelé prováděli hospitace v mateřských školách s WITAJ-skupinami. Podstatnou roli zde hraje opět komunikace mezi rodiči a vychovatelkou. I když je úkolem jednotlivé školy informovat včas rodiče o lužickosrbské jazykové nabídce a formách vyučování, vychovatelka dává doporučení a snaží se odbourávat pocity nejistoty ze strany rodičů. Ty se většinou týkají příliš dlouhé cesty do školy, chybějících autobusových spojení a případné neschopnosti pomoci svému dítěti při plnění domácích úkolů v lužické srbštině. Pro mnohé ze školních učitelů jsou pak jazykové znalosti dětí překvapující. Z celkového pohledu by tedy školní nabídka měla odpovídat předškolním výsledkům dosažených v rámci projektu WITAJ.¹⁴⁷

V Sasku a Braniborsku existují zákonem garantované možnosti vyučování lužickosrbské řeči ve škole. V návaznosti na předškolní výuku lužickosrbského jazyka ve školkách jsou ve školské sféře nabízeny různé formy zprostředkování lužické srbštiny, které mají v obou spolkových zemích společné cíle a zásady, jsou ale dílem jiným způsobem realizovány. V této souvislosti se snaží grémia a příslušní zřizovatelé zodpovídající za školství v zemích Saska

¹⁴⁵ KAULFÜRSTOWA, Jadwiga: *Das WITAJ-Projekt in WITAJ-Gruppen – eine Zwischenbilanz*, in: KAULFÜRSTOWA, Jadwiga (eds.): *Das WITAJ-Projekt in Kindertagesstätten im Freistaat Sachsen*, s. 44–46.

¹⁴⁶ BUDAR, Ludmila: *Aneignung der sorbischen und deutschen Sprache in sorbischen Kindertagesstätten des Sorbischen Schulvereins*; SCHULZ, Jana: *Untersuchungsergebnisse zu Sprachkenntnissen der Kinder in WITAJ-Gruppen*, in: KAULFÜRSTOWA, Jadwiga (eds.): *Das WITAJ-Projekt in Kindertagesstätten im Freistaat Sachsen*, s. 73–77.

¹⁴⁷ KAULFÜRSTOWA, Jadwiga: *Imerzní jazyková výchova: Osvojování lužické srbštiny v mateřských školách podle modelu WITAJ*, in: *Dialog kultur V.*, s. 6.

i Braniborska těsně spolupracovat s Jazykovým centrem WITAJ. Lužickosrbské i dvoujazyčné školy tak sledují stejné vzdělávací a výchovné závěry jako ostatní německé školy této části SRN. Pro žáky, kteří se učí intenzivně lužickou srbštinu, pokračuje v Braniborsku imersní jazyková výchova ve škole formou dvojjazyčného jazykového programu WITAJ, upřednostňována je tedy odborná výuka ve skupinách před třídami. Na základních školách, které nemají v nabídce intenzivní lužickosrbskou výuku, se pak lužická srbština zpravidla vyučuje od prvního ročníku jako *potkávací řeč* (Begegnungssprache) nebo v *studijním kroužku* (Arbeitsgemeinschaft) a od třetího ročníku formou *cizí řeč* (Fremdsprache). V Braniborsku se základní stupeň uzavírá po ukončení šestého ročníku. Na lužickosrbském gymnáziu v Dolní Lužici však existuje pro děti s velmi dobrými studijními výsledky možnost se od pátého ročníku zařadit do tzv. *výkonnostní třídy* (Leistungs- Begabtenklasse), kde rovněž probíhá dvojjazyčná výuka. Vedle osvojení si lužickosrbských jazykových znalostí přímo ve škole, zde je i řada poměrně obsáhlých aktivit probíhajících v lužickosrbské řeči v součinnosti s projekty Jazykového centra WITAJ. Jedná se např. o tzv. Lužickosrbský rodinný den (Sorbischer/wendischer Familientag), Lužickosrbský filmový večer (Sorbischer/wendischer Filmabend) či WITAJ-kemp (WITAJ-Camp). Počet žáků, kteří se v Braniborsku účastní lužickosrbské výuky postupně přibývá. V současné době se lužická srbština vyučuje v Dolní Lužici na třiatvaceti základních školách, jedné všeobecné škole a výše zmíněném lužickosrbském gymnáziu.¹⁴⁸

V Sasku představuje ideální lužickosrbskou školskou výuku tzv. koncepce 2plus. Tento koncept byl vypracován v těsné spolupráci Saského vzdělávacího institutu s Lužickosrbským školským spolkem z pověření Státního ministerstva kultury Saska. 2plus zahrnuje společnou dvojjazyčnou výuku jak pro lužickosrbskojazyčné žáky, tak i ty, co se lužickosrbsky teprve učí. Cílem koncepce 2plus je navázat na úspěšnou předškolní lužickosrbskou jazykovou výchovu modelu WITAJ. I proto má v tomto směru výuka v mateřských školách dle projektu WITAJ zvláštní význam a je nepostradatelná pro další dvojjazyčnou výchovu, která se od třetí třídy mění na vícejazyčnou. Žáci by měli dosáhnout lužickosrbsko-německé dvojjazyčnosti, tedy znalosti *dvou* jazyků *plus* ještě dalšího (vyučuje se angličtina, čeština, později ruština, franština). Lužickosrbské základní školy v Sasku zavedly výuku 2plus od roku 2001. Počátkem školního roku 2001/2002 se začalo pracovat na základě 2plus v těchto lužickosrbských školách:

¹⁴⁸ Rozhovor s Jadwigou Kaulfürstowou (Jazykové centrum WITAJ v Budyšíně) dne 24. 6. 2010. Rovněž viz informace k lužickosrbské školské výuce ve spolkové zemi Braniborsko (24. 6. 2010), www.recnj-centrum-witaj.de nebo www.witaj-sprachzentrum.de.

v Budyšíně, Chróscících (Croswitz), Pančících-Kukowě (Panschwitz-Kuckau), Radworu (Radibor), Ralbicích (Ralbitz) a Worklecích (Räckelwitz). Základní školy ve Slepu (Schleife) a Wojerecích (Hoyerswerda) využívají koncept 2plus jako osnovu výuky pro jednotlivé třídy, respektive skupiny v každém ročníku. V Bartu (Baruth) a Wittichenau (Kulow) vytváří základní školy vlastní projekty profilované a přizpůsobené konceptu 2plus.¹⁴⁹

Dle konceptu 2plus dochází v základních školách k jazykovému rozčlenění žáků zpravidla podle jejich mateřské řeči, rodiče ale rozhodují zda se jedná o lužickou srbštinu nebo němčinu. Výuka druhé řeči, tedy lužické srbštiny či němčiny, probíhá následně paralelně. Žáci se tak v podstatě naučí abecedu obou řečí během prvního školního roku. V rámci jazykové výchovy v mateřském jazyce se výuka realizuje ve skupinách v různých odborných předmětech. Konkrétní rozdělení hodin lužická srbština–němčina je záležitostí pedagogické zodpovědnosti každé školy. Rovněž existují různé metodické/didaktické možnosti vedení výuky. Třídy se dělí v určitých předmětech do dvou skupin – dva pedagogové vyučují žáky ve dvou oddělených místnostech (dle znalosti lužické srbštiny). Pro žáky s lužickosrbskými mateřskojazyčnými znalostmi je připravena výuka předmětů pouze v lužické srbštině. Vyučování všech žáků v jedné místnosti, ať už to jsou děti z lužickosrbských, lužickosrbsko-německých nebo německých rodin, jsou zpravidla přítomni dva pedagogové. Jedná se o tzv. *výuku v tandemu* (Tandemunterricht), kdy jeden vyučující je připraven k výuce v lužické srbštině, ten druhý pak spíše v německém jazyce. Lužická srbština jako cizí řeč, tedy pouze formou výuky samotného jazyka (jedna hodina v prvním ročníku; zpravidla tři hodiny týdně v pozdějších ročnících), se většinou vyučuje tam, kde ještě nebyl koncept 2plus zaveden. K vyrovnání poměrně značně rozdílných lužickosrbských jazykových znalostí žáků jsou tedy využívány různé výukové metody, které se v této souvislosti osvědčily jako nepřínosnější, např. zmíněná výuka v tandemu nebo rozdělení žáků do dvou učebních skupin. Těmito způsoby výuky lze podporovat dvojjazyčnost a současně zachytit a vyřešit rozdílnou jazykovou úroveň jednotlivých žáků. Učitelé, kteří se tandemového vyučování účastní, se vždy předem domlouvají, podle jakých kritérií dojde k případnému dočasnému

¹⁴⁹ Rozhovor s Jadwigou Kaulfürstowou (Jazykové centrum WITAJ v Budyšíně) dne 24. 6. 2010. Rovněž viz informace k lužickosrbské školské výuce ve spolkové zemi Braniborsko (24. 6. 2010), www.recny-centrum-witaj.de nebo www.witaj-sprachzentrum.de.

rozdělení žáků do jazykových skupin. Jsou tak schopni flexibilně přizpůsobit průběh vyučování dle obsahového významu a jazykové vybavenosti žáků.¹⁵⁰

Na rozdíl od Braniborska končí základní stupeň v Sasku již čtvrtým ročníkem. Na individuální úroveň lužické srbštiny či němčiny žáků ze základních škol navazují střední školy, tj. reálky (5.–10. ročník) a gymnázia (5.–12. ročník). Pro pokračující studium v těchto typech škol je koncept 2plus s nepřetržitou lužickosrbsko-německou výukou odpovídající a nosnou formou zároveň. Dvojazyčné vyučování prohlubuje tradiční výuku předmětů i cizích jazyků. Lužická srbština a němčina představují „jádro“ dvojazyčného lužickosrbsko-německého vzdělání, jejich výuka probíhá separátně a je vedena až ke konečnému výsledku, tedy možnosti z příslušného jazyka maturovat. Stejně jako základní školy nabízejí střední školy i gymnázium dvojazyčnou výuku paralelně s podobnými didaktickými metodami. Vedle výuky samotné lužickosrbské řeči je lužická srbština používána jako vyučující jazyk ještě v třech dalších předmětech. V ostatních vybraných předmětech probíhá vyučování dvojazyčně v sestavách. V praxi se jedná o odpoutání se od zprostředkování cílové řeči (lužické srbštiny–němčiny) formou povinné jednotné gramatiky. Naopak jsou využívány odborně-obsahové výukové procesy s důrazem na dvojazyčnost vyučovaného předmětu. Výběr kombinací předmětů pak závisí na pedagogické zodpovědnosti každé školy. Existují také některé faktory, které určují chod lužickosrbsko-německé výuky středních škol a gymnázia. Především dvojazyčná výuka je interdisciplinární, jednotlivé předměty jsou navzájem propojovány a zpracovávány dvojazyčně. Oba komponenty (vyučovaný předmět i jazyk) jsou v rámci výukového procesu rovnocenné. K adekvátnímu výkladu vyučovaného předmětu je nutné ze strany pedagogů zajistit správnou jazykovou přípravu obsahu probírané látky. Rovněž se předpokládá zprostředkování odborně-specifických výrazů v lužickosrbském i německém jazyce. Jazykové schopnosti žáků spadající do kategorie popisování, vysvětlování, závěrů a zhodnocení by měly být důsledně podporovány, kdy velký význam má především práce s textem, zvláště pak čtení. V neposlední řadě platí, že žádná řeč se neobejde bez kultury. V souvislosti s tím získávají žáci během studia vlastní názor na věc v rámci různých předmětů, čímž dochází ke střídání jejich perspektiv ve smyslu mezikulturního vzdělání a výchovy.¹⁵¹

¹⁵⁰ GASZI, Olga: „2plus“ *Schulartübergreifendes Konzept. Die zweisprachige sorbisch-deutsche Schule für allgemeinbildende Schulen im sorbischen Siedlungsgebiet*, s. 11.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 13.

Vycházejíce z předchozích jmenovaných faktorů koncepce 2plus, získají žáci po ukončení střední školy respektive gymnázia aktivní lužickosrbsko-německou dvojjazyčnou znalost. Té je docíleno především prostřednictvím již uvedené důkladné spolupráce a koordinace mezi učiteli lužickosrbského a německého jazyka na jedné straně a učiteli odborných předmětů na straně druhé. Přitom se neprojednávají pouze otázky organizační, ale především pedagogické, týkající se vzájemné výměny informací o aktuálním jazykovém stavu a vývoji jednotlivých žáků. Při realizaci dvojjazyčnosti hraje ale také významnou roli okolí, ve kterém se žáci pohybují mimo vyučování. Když žáci i učitelé opustí prostory učebny, přecházejí ze „světa lužickosrbsko-německé výuky“ do „přestávkového prostředí“. K tomu, aby příslušná škola odpovídala lužickosrbsko-německému dvojjazyčnému založení, musí vytvořit školní atmosféru provázenou otevřeností a tolerancí vůči oběma jazykům i kulturám. Na prvním místě je ovšem rozhodujícím způsobem a zcela záměrně podporována a používána lužická srbština. Právě dle konceptu 2plus je školní život ve všech typech škol utvářen dominantně lužickosrbsky. Snahou je vytvořit pro žáky optimální podmínky použití lužickosrbského jazyka v době samotné výuky. V tomto smyslu usilují jednotlivé školy zaměstnat co nejvíce lužickosrbského mateřsko-jazyčného pedagogického personálu.¹⁵²

Koncem roku 2010 skončila šestiletá evaluace koncepce 2plus, která proběhla prostřednictvím Státního ministerstva kultury Saska pod vědeckým dohledem univerzit v Hamburku a Kolíně. První dílčí výsledky této evaluace (v době vzniku této studie nebyly ještě všechny výsledky písemně předloženy) bylo možné považovat za velmi pozitivní. Dvojjazyčná výchova vedla v rámci zavedení 2plus v prvním školním roce k silnému růstu lužickosrbských jazykových znalostí u německy mluvících dětí. Rovněž se nepotvrdily žádné obavy z případného úpadku mateřštiny u lužickosrbských dětí díky paralelní výuce dvou jazyků. Naopak výsledky prokázaly, že při dynamickém vývoji v obou jazycích je dvojjazyčnost vyrovnaná. To samé platí pro německy mluvící děti, i u nich se navzdory velkého podílu lužickosrbského jazyka vyvíjí mateřština přiměřeně danému věku.¹⁵³

¹⁵² GASZI, Olga: „2plus“ Schulartübergreifendes Konzept. Die zweisprachige sorbisch-deutsche Schule für allgemeinbildende Schulen im sorbischen Siedlungsgebiet, s. 11. Rovněž viz zprostředkování lužickosrbské řeči ve školách Svobodného státu Sasko (27. 6. 2010) www.recny-centrum-witaj.de nebo www.witaj-sprachzentrum.de.

¹⁵³ GANTEFORT, Christoph – ROTH, Hans Joachim: Historische und aktuelle Perspektiven für Zwei- und Mehrsprachigkeit in Europa. Zum Beitrag sorbisch-deutschen Schulen mit bilinguaem Unterricht. In: WITAJ und 2plus – eine Herausforderung für die Zukunft. Sorbischer Schulverein, Bautzen 2009, s. 94–105.

Stejně jako v případě modelu WITAJ se tedy i koncept 2plus snaží zachovat úplné proniknutí do lužickosrbskojazyčného prostředí. Školy, které na základě 2plus pracují, jsou otevřené všem dětem, jejichž rodiče mají zájem o lužickosrbsko-německou dvojjazyčnou výchovu a ztotožňují se s jejich předpokládanými cíly. Závisle od nabídky typu školy v příslušném regionu tak mají děti možnost se učit intenzivně lužickosrbsky podle koncepce 2plus až do svých osmnácti let respektive do ukončení gymnázia. V středoškolské a gymnaziální oblasti vyučují dle 2plus v současné době lužickosrbské střední školy v Budyšíně, Radworu (Radibor), Ralbicích (Ralbitz), Worklecích (Räckelwitz) a na lužickosrbském gymnáziu v Budyšíně.¹⁵⁴ Právě pro žáky z lužickosrbského gymnázia v Budyšíně znamená koncept 2plus intenzivní výuku lužické srbštiny. Budyšínské gymnázium navštěvují děti z lužickosrbských i německých základních škol. Na gymnáziu se na konci školního roku 2009/2010 vzdělávalo celkem 350 dětí. Z toho zhruba sedmdesát procent tvořili Lužičtí Srbové. V jednotlivých třídách lze nalézt vždy pět až šest žáků „začátečnicků“, kteří se lužickosrbsky teprve učí, ostatní žáci již lužickou srbštinu zvládají velmi dobře. Třídy typu B (primárním mateřským jazykem je v nich němčina) začínají s výukou lužické srbštiny v rozsahu jedné až dvou hodin týdně. Dvojjazyčný princip konceptu 2plus se pak používá ve výuce předmětů geografie, biologie a sport (tělesná výchova). K výuce 2plus se občas přidá i předmět geologie. Fyzika a později i matematika se vyučují pouze v německém jazyce. V určité době a některých předmětech se pak žáci tříd typu A (lužická srbština jako mateřský jazyk nebo její pokročilá úroveň) i B učí pohromadě. K tomu poznamenává bývalá ředitelka lužickosrbského gymnázia v Budyšíně Theresie Šěnowa: „V případě výuky dle konceptu 2plus je třeba rozlišovat od situace k situaci, záleží např. kolik dětí se přihlásí do nového školního roku“.¹⁵⁵ Stejně jako vědecká pracovnice Jazykového centra WITAJ Jadwiga Kaulfürstowa i Theresie Šěnowa zastává názor, že děti, jež co absolvují mateřské školy modelu WITAJ, mají perfektní výslovnost a jejich jazyková kvalita lužické srbštiny je na vysoké úrovni. Theresie Šěnowa dále uvádí: „Mateřské školy zajišťující výchovu s plnou imerzí

¹⁵⁴ Lužickosrbské gymnázium bylo založeno 1. září 1947 jako lužickosrbská střední škola. Jejím založení předcházela pracná obnova budovy a internátu na troskách bývalého katolického semináře v Listově ulici. V létě roku 1951 zde potom složili první žáci maturitní zkoušku v lužickosrbském jazyce. Po letech existence lužickosrbské rozšířené střední školy v obci Mały Wjelkow (Kleinwelka) a na budyšínském bývalém náměstí Míru se škola mohla v roce 1991 vrátit na své původní místo. Lužickosrbské gymnázium, otevřené v roce 1992, je dnes součástí tzv. „Lužickosrbského školního a kontaktního střediska“ (Serbski šulski a zetkawanski centrum), jehož komplex budov byl v letech 2007–2009 renovován a rozšířen. Blíže viz *Serbski šulski a zetkawanski centrum*, vydalo školní vedení Lužickosrbského gymnázia, lužickosrbské střední školy a lužickosrbské základní školy, nakladatelství Lausitzer Druck- und Verlaghaus GmbH Serbska čišćernja, Bautzen 2008, s. 8–9.

¹⁵⁵ Viz rozhovor s Theresií Šěnowou (Lužickosrbské gymnázium v Budyšíně) dne 24. 6. 2010.

(WITAJ-pěstowarnja) a pozdější výuka lužické srbštiny v kombinaci s dalším předmětem představují nejefektivnější metodu osvojení si lužickosrbského jazyka¹⁵⁶. Ředitelka lužickosrbského gymnázia ale také zmiňuje určité negativní vlivy ovlivňující lužickosrbskou výchovu v Dolní i Horní Lužici. Jedním z dlouhodobých faktorů je zcela jistě stále poměrně velká nezaměstnanost v obou spolkových zemích, kdy řada lužickosrbských rodin odchází za prací na západ SRN. Důležitou roli v tomto směru hraje rovněž současná velmi nízká porodnost a dále např. uzavírání smíšených manželství. Když děti z těchto rodin doma mluví více nebo výlučně v německém jazyce, odráží se to samozřejmě i na jejich znalostech a používání lužické srbštiny. Tyto uvedené sociální a jiné osobní aspekty mají dopad i na počet dětí v jednotlivých třídách. Na rozdíl od lužickosrbských základních škol, které potřebují v Sasku k otevření celého ročníku pouze jednu třídu, měly by mít střední školy v každém ročníku již dvě třídy. Školský zákon Saska sice povoluje pro lužickosrbské střední školy výjimku, kdy „stačí“ k otevření celého ročníku pouze jedna třída, ale s minimálním počtem dvaceti žáků.¹⁵⁷ Střední školy jsou tak více ohroženy a mají problémy zaplnit své třídy žáky. Tento stav je také z velké části ovlivněn rozdělením dětí mezi gymnázium a střední školy. Přibližně necelá polovina dětí jde po ukončení základní školy na gymnázium a druhá polovina navštěvuje střední školu. Pro některé střední školy je pak tedy poměrně těžké naplnit zákonem určené dvě třídy nutné k jejich existenci.¹⁵⁸

Na počátku 21. století se tak situace v lužickosrbském školství podstatně zhoršila tím, že v září roku 2003 byla zrušena střední lužickosrbská škola v Chrósćicích (Crostwitz). Vlekly spor kolem uzavírání tříd s lužickosrbskou výukou v Chrósćicích provázely konflikty již v roce 2001. Zrušení nezabránil ani otevřený dopis členů koordinační rady (Hrádek nad Nisou, Liberec, Praha, Varnsdorf, Budyšín) projektu Lužice a Evropská unie adresovaný Saskému ministerstvu kultury v Drážďanech z 10. července 2003, jehož obsahem byl návrh na získání prostředků pro společnou spolupráci České republiky s Lužickými Srby v rámci Evropské unie. Toto připravované uzavření střední školy v Chrósćicích vyvolalo řadu protestů a demonstrací, které

¹⁵⁶ Viz rozhovor s Theresií Šenowou (Lužickosrbské gymnázium v Budyšíně) dne 24. 6. 2010.

¹⁵⁷ Blíže viz novelizace školského zákona Svobodného státu Sasko ze dne 16. 7. 2004. Srov. oficiální webovou str. zákonů Saska (3. 4. 2011), <http://www.revosax.sachsen.de/Details.do?sid=4921013891493>.

¹⁵⁸ Viz rozhovor s Jadwigou Kaulfürstowou (Jazykové centrum WITAJ v Budyšíně) dne 14. 7. 2010. Dále srov. KAULFÜRSTOWA, Jadwiga: *Imerzní jazyková výchova: Osvojování lužické srbštiny v mateřských školách podle modelu WITAJ*, in: *Dialog kultur V.*, s. 2.

proběhly v Praze, Drážďanech i samotných Chrósčicích.¹⁵⁹ V roce 2006 pak došlo ke zrušení další lužickosrbské střední školy v Pančicích-Kukowě (Panschwitz-Kuckau). Problém s nenaplněním a následným zavíráním tříd se poprvé v roce 2010 vyskytl i na lužickosrbské střední škole ve Worklecích (Räckelwitz), kde nebyl otevřen pátý ročník. V souvislosti se zavřením střední školy v Chrósčicích vyslalo Ministerstvo zahraničních věcí ČR ve spolupráci s Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR od školního roku 2004/2005 na Lužickosrbské gymnázium v Budyšíně učitelku českého jazyka, Janu Štillerovou. Úkolem Jany Štillerové bylo vyučovat češtinu na Lužickosrbském gymnáziu v Budyšíně, dále pak na prvním stupni (1. až 4. třída) v Chrósčicích a v Ralbicích (Ralbitz). Zpočátku vyučovala dvanáct hodin týdně plus večerní kurzy pro dospělé. Výuka českého jazyka nebyla brána jako povinný předmět, ale vyučoval se především v kroužcích, hlavně v odpoledních hodinách.¹⁶⁰ Ve školním roce 2010/2011 učila Jana Štillerová na gymnáziu češtinu v 6., 9. a 10. třídě. Na hodině češtiny 10. třídy se pohromadě učí žáci výuky typu A i B. Žáci pracují s česko-německou učebnicí vydanou speciálně pro spolkovou zemi Sasko a dětí, které mají zájem se učit češtinu, přibývá.¹⁶¹

Uzavírání lužickosrbských škol je řadou zemí v Evropě odsuzováno a považováno za podkopávání snahy mnohých evropských i německých institucí o podporu menšin. V neposlední řadě se v tomto směru také patrně jedná o porušení mezinárodních závazků SRN. Zde je na místě zmínit článek 26 Základní listiny lidských práv. Ochrana menšin jako součást lidských práv garantuje autochtonním národním menšinám právo na vzdělání, školy a výuku v mateřském jazyce – tedy jednoho ze základních práv, která jsou zakotvena v *Chartě autochtonních národních menšin/národnostních skupin v Evropě*.¹⁶²

Sami Lužičtí Srbové v podstatě nemají právo rozhodovat o svých školních a vzdělávacích náležitostech. Rovněž postrádají bezprostřední vliv na vyučované obsahy. Především uzavírání lužickosrbských škol a získat možnost sebeurčení v oblasti školství se již dříve pokusila iniciativa Naše šule – šule za žiwjenje (Naše školy – školy pro život). S projektem Naše šule – šule za žiwjenje se započalo na podzim roku 2005. Jedním z dalších důvodů vzniku této iniciativy byla

¹⁵⁹ U příležitosti návštěvy německého spolkového kancléře Gerharda Schrödera v Praze dne 5. 9. 2003 uspořádala pražská Společnost přátel Lužice demonstraci proti zrušení lužickosrbské střední školy v Chrósčicích. Viz informace k činnosti Společnosti přátel Lužice (6. 3. 2011), www.luzice.cz.

¹⁶⁰ Viz rozhovor s Janou Štillerovou (Lužickosrbské gymnázium v Budyšíně) dne 15. 6. 2010.

¹⁶¹ Jana Štillerová využívá vyučovací hodinu s maximálním nasazením, žáci jsou průběžně vyvoláváni, pracují ve skupinkách a v závěru hodiny zpívají dokonce české písně. Dvakrát do roka pořádá pro lužickosrbské děti exkurze do Čech. Tamtéž, dne 15. 6. 2010.

také určitá „nespokojenost“ některých rodičů s lužickosrbskou výukou na školách. Rodiče lužickosrbských dětí získali pocit, že podíl mateřského jazyka ve výuce je nedostačující. Na druhé straně rodiče německých dětí se obávali až přílišného zastoupení lužickosrbského jazyka ve vyučování. Snahou tedy bylo docílit spokojenosti a rovnováhy v oblasti jazykové výuky dětí lužickosrbských i německých rodičů. K iniciativě náleželi studenti, mladí rodiče i někteří učitelé. Úřední pomoc celému projektu poskytla Domowina a organizační podporu dodalo Jazykové centrum WITAJ. Členové pracovní skupiny iniciativy se scházeli v hornolužické vesnici Wěteńca (Dürrwickenitz) jihovýchodně od města Kamjenc (Kamenz). Myšlenkové postupy iniciativy Naše šule – šule za žiwjenje se orientovaly především směrem k reformované pedagogice. Hlavním cílem pak bylo, aby se žáci základní školy učili společně déle než čtyři roky. Touto formou by se rovněž nevytvářely vědomostní rozdíly mezi jednotlivými žáky, kdy bývá zvykem, že ti s lepším prospěchem dávají přednost gymnáziu před střední školou. Iniciativa věděla o dřívějších výjimečných povoleních některých škol (tzv. Gemeinschaftsschule) v Sasku, kde probíhala společná výuka žáků od prvního do osmého ročníku bez následného rozdělení (gymnázium/střední škola), a pokoušela se tedy o totéž. Základní ideou projektu iniciativy Naše šule – šule za žiwjenje mělo být vytvoření celodenních škol. V praxi to znamenalo, že v rámci celého učebního dne by se žáci vedle povinných předmětů účastnili tzv. nabídek (poskitki), s možností je navštěvovat i po skončení školního vyučování. Nabídky by zpravidla představovaly divadelní skupiny, sportovní a jiné kroužky. Jak uvádí bývalá mluvčí a kontaktní osoba iniciativy Naše šule – šule za žiwjenje Manuela Smolina: „Nabídky měly být promíchané s pevně stanovenou výukou.“¹⁶³

S umístěním těchto tzv. celodenních škol se počítalo v lužickosrbských vesnicích, které se jako celek rovněž měly zapojit do školního procesu. V podstatě se mělo jednat o vytváření úzké vazby k regionu a o spolupráci s tamními řemeslnými firmami. Přetrvávajícím problémem je pro Lužické Srby malá možnost mezi sebou komunikovat mateřským jazykem. Iniciativa si právě od spojení celodenní školy a vesnice slibovala větší používání lužickosrbského jazyka mezi rodilými mluvčími. Díky iniciativě Naše šule – šule za žiwjenje by se rovněž zlepšila forma spolupráce mezi školami, které v některých místech, vlastně až dodnes, „bojují o každého žáka“. Vytvoření

¹⁶² *Charta autochtonních národních menšin/národnostních skupin v Evropě*. Vydala Federální unie evropských národních skupin / Mládež evropských národních skupin, Budyšin 2006, s. 8.

¹⁶³ Viz rozhovor s Manuelou Smolinou současnou vědeckou pracovnící Jazykového centra WITAJ (Jazykové centrum WITAJ v Budyšině) dne 21. 7. 2010.

provázané školní sítě by ukončilo konkurenci jednotlivých škol. Pracovní skupina měla v rámci iniciativy vypracovaný a připravený teoretický základ dalšího postupu, kde byly shrnuty také výše uvedené cíle a hlavní myšlenky iniciativy Naše šule – šule za žiwjenje. Zároveň se pokoušela hledat důležité kontakty v pedagogické a politické rovině Svobodného státu Saska. Navázat kontakty s politiky a s učiteli ovšem nebyl snadný. Většina učitelů zastávala směrem k vypracovanému projektu iniciativy spíše skeptické názory. Dle jejich stanoviska již samotný přechod z lužickosrbského školského systému NDR vycházející z konceptu dělení tříd na typy A a B nebyl jednoduchý. Učitelé dále argumentovali, že poté, co následoval koncept 2plus, by ještě další změna v podobě této iniciativy mohla pro lužickosrbské školství představovat až příliš velkou zátěž. V politické rovině se samozřejmě řešily otázky spojené s financováním iniciativy. Starostové jednotlivých obcí přemýšleli o tom, jak vše ekonomicky nejlépe zpracovat a kdo se stane nositelem iniciativy. Ideou bylo vytvoření nadace, která by ve svých rukou držela organizační, finanční a rovněž obsahové záležitosti celého projektu. Formou nadace by iniciativa byla zapojena i státně. V každém případě by Lužičtí Srbové získali více práv k ovlivňování lužickosrbského školství, než mají dosud. Navzdory značné podpoře ze strany Domowiny, Jazykového centra WITAJ, velké části rodičů a Mezinárodní unie evropských národností (FUEN)¹⁶⁴ k vytvoření nadace a tím i k realizaci idejí iniciativy nedošlo. Pod vedením současné lužickosrbské poslankyně na spolkové úrovni Marie Michalk (CDU) byly ještě v roce 2007 v Budyšíně uspořádány u kulatého stolu rozhovory mezi politickými zástupci a představiteli iniciativy Naše šule – šule za žiwjenje. Ke schválení a přenesení projektu do praxe nakonec chyběl „dostatek politické vůle“. V prosinci roku 2007 se pak všichni účastníci těchto jednání dohodli, že nelze nalézt konsensus potřebný k dalšímu postupu a celý projekt iniciativy byl definitivně ukončen.¹⁶⁵

Školy pro Lužické Srby neznamenají jen vzdělávací instituce. Lužickosrbská škola je jednou z mála posledních veřejných prostor, kde mohou Lužičtí Srbové uplatňovat živě svou mateřštinu. V současnosti hovoří mateřským jazykem zhruba okolo patnácti tisíc Lužických Srbů

¹⁶⁴ FUEN (Federal Union of European Nationalities) je mezinárodní nevládní organizací založenou v roce 1949 ve spojení s utvářením Rady Evropy. V roce 2007 k ní náleželo 84 členských organizací reprezentujících etnické, jazykové a národní menšiny v rámci Evropy. Hlavním cílem je podpora evropským kulturám a jazykům, které nejsou součástí národního státu.

¹⁶⁵ Viz rozhovor s Manuelou Smolinou (Jazykové centrum WITAJ v Budyšíně) dne 21. 7. 2010. Veškeré záměry této iniciativy jsou také shrnuty a zveřejněny in: „*Naše šule – šule za žiwjenje*“. *Informacija za staršich a dalšich zajimcow (Naše školy – náš život. Informace pro rodiče a další zájemce)*.

z Horní i Dolní Lužice. Výchovné a výukové jazykové koncepce WITAJ i 2plus tak představují pro Lužické Srby jedny z možností, jak zmírnit postupující vlnu asimilace, a také určitou naději k uchování své mateřštiny. WITAJ lze bezpochyby považovat za moderní a velmi efektivní lužickosrbskou předškolní jazykovou výchovu podloženou nejen řadou studií a výzkumů, ale také velkým pracovním nasazením všech, kteří se na tomto projektu podíleli a dále podílejí. Nepostradatelnou roli hraje jistě v tomto procesu samotné Jazykové centrum WITAJ, jehož činnost je v oblasti vyvíjení materiálů a projektů modelu WITAJ především poradenská, organizační a zprostředkovatelská. Rovněž koncept 2plus se již dnes osvědčil a je skutečnou „vymožeností“ v oblasti dvojjazyčné výuky na lužickosrbských školách. V neposlední řadě je prostřednictvím 2plus ve školách vytvářena nabídka jazykového vzdělání respektující dvojjazyčné a mezikulturní identity všech žáků.

4. Katolická a evangelická církev v Německu a srbské Lužici

4.1 Církev po druhé světové válce v Německu a po jeho rozdělení

K přiblížení církevní politiky NDR a jejího vlivu na lužickosrbskou menšinu je vhodné nastínit, jakým mezníkem se pro církve a církevní společenství stal konec druhé světové války v Německu a jak fungovaly po rozdělení Německa a to i ve SRN.

18. a 19. října 1945 předložila rada Evangelické církve v Německu (Evangelische Kirche in Deutschland, dále EKD)¹⁶⁶ při setkání se zástupci ekumenické rady církví tzv. Stuttgartské vyznání viny (Stuttgarter Schuldbekentnis). V tomto prohlášení se mimo jiné říká: „S velkou bolestí říkáme: Způsobili jsme nekonečné utrpení mnoha národům a zemím. (...) Sice jsme po mnohá léta ve jménu Ježíše Krista bojovali proti duchu, který našel svůj hrozný projev v národně socialistické násilnické vládě; ale my obviňujeme sami sebe, že jsme se odvážněji nehlásili k Bohu, věrněji nemodlili, radostněji nevěřili a horlivěji nemilovali. Nyní má být v našich kostelech nastolen nový začátek.“¹⁶⁷ Tento okamžik byl novým začátkem ve vztazích německých církví k ostatnímu církevnímu světu. Stuttgartské vyznání viny uvolnilo uvnitř německého evangelického hnutí hluboké názorové rozdíly. I v pozdějších letech se k němu vraceli církevní hodnostáři při řešení sporů uvnitř církve. Církve měly v poválečném Německu fungovat jako stabilizační faktor společnosti. Asi právě proto nebylo vlastnictví církevních pozemků zahrnuto do pozemkové reformy a v každodenní praxi mohli vysoce postavení církevní hodnostáři spolupůsobit při obnově země. Se založením obou německých států se výrazným způsobem, i když postupně, rozdělily jejich podmínky působení.

V SRN došlo poprvé v dějinách Německa k číselné paritě mezi protestanty a katolíky. V padesátých letech a na počátku šedesátých let 20. století získaly církve v SRN jedinečné postavení v církevních dějinách Německa. Reprezentovaly určitou institucionální kontinuitu a široké kruhy obyvatelstva očekávaly od církví po fiasku nacionálního socialismu orientaci a zprostředkování hodnot. Aktivita věřících měla v průběhu padesátých let a dále vzestupnou tendenci. I mládež se nadprůměrně zúčastňovala bohoslužebné praxe. Výstupy z obou velkých

¹⁶⁶ EKD se konstitovala 31. 8. 1945 na církevním shromáždění v hesenském městě Treysa a schválení jejího základního řádu na církevním shromáždění v Eisenachu v červenci 1948 mělo jednoznačný význam – zajistit do budoucna dědictví církevního odporu proti ideologickému zneužití křesťanského poselství nacionálním socialismem. Vítězné mocnosti tento akt vzaly na vědomí s tím, že evangelická a samozřejmě i katolická církev jsou nejméně zatížené a funkceschopné společenské organizace, zástupkyně německého národa, přispívající k obnově Německa. Viz MASER, Peter: *Die Kirchen in der DDR*, Bonn 2000, s.16.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 16.

církví se pohybovaly na historicky nízké úrovni a v podstatě nehrály žádnou velkou roli. Až na malé výjimky téměř veškeré obyvatelstvo bylo organizováno v církvích. Církvím v SRN se dostalo privilegovaného postavení jako téměř nikde na světě. Převzetí církevních článků Výmarské ústavy Základním zákonem SRN umožnilo státní zavedení církevní daně. Rozsáhlým částem státního školního systému se dostalo maximální podpory ve věcech náboženské výuky. Sociální zákonodárství SRN poskytlo přednostní pomoc především charitativním institucím před necírkvní státní charitou. Z výše zmíněného je patrný velký vliv církve na státní sociální politiku v první fázi dějin SRN a výzkum z tohoto období zdůrazňuje základní dominanci konzervativních přístupů a favorizování tradičních povinností a hodnot.

V polovině šedesátých let 20. století postihl evangelickou i katolickou církev strukturální a modernizační posun. Církev se stala indikátorem společenských změn. V úzkém časovém rozmezí v letech 1968 až do 1973 klesly počty aktivních věřících zhruba o jednu třetinu. U mladších věřících se jednalo dokonce o polovinu.¹⁶⁸ Vlny výstupů z církví stoupaly a signalizovaly oslabení církevních spojení. Vzdělávací reforma široce odstraňovala konfesní ražení státně veřejného školního systému, církevní vliv na politiku výrazně poklesl. Začínala se projevovat rostoucí nedůvěra věřících k církevnímu učení a jeho mravním normám. Společenskými změnami byly oba církevní proudy ovlivněny podobným způsobem. Ovšem katolicismus zasáhla sociální eroze ostřeji než protestantismus. Katolíci spoluvytvářeli v zemi společenské morální prostředí se silnější spojovací vazbou. Vzrůst životní úrovně a stupně vzdělání mezi nimi dal do pohybu proces narušování. Výše zmíněné faktory spolu s tvorbou sociálního zabezpečení vedly ke vzniku silného individuálního stylu života i mezi katolíky.

Koncem sedmdesátých a v osmdesátých 20. století letech se tempo sociální a religiozní proměny v SRN naopak výrazně zpomalilo. Od vrcholu v letech 1973 a 1974 úbytek členů církve postupně klesal, dokud koncem desetiletí nezačal opět stoupat. Také počet aktivních věřících sice dále nepřetržitě směřoval dolů, ale už ne tempem raných sedmdesátých let. Většina církevních členů se vracela k podpoře církví a okolo církevních obcí se stabilizovala zformovaná religiozita s vlivem na orientaci hodnot a solidárního chování věřících. Je možné konstatovat, že církve v SRN měly tendenci stát se nositelem staré kultury a tím i symbolem starší generace.

V NDR zaujímala evangelická a katolická církev v politickém a společenském systému zvláštní postavení. Na jedné straně představovaly jako autonomní instituce jakési cizí „těleso“

¹⁶⁸ SCHÄFERS, Bernhard – ZAPF, Wolfgang: *Handwörterbuch zur Gesellschaft Deutschlands*, Bonn 1998, s. 373.

vůči celkově mocenské SED a na druhé straně byly díky své principiálně zajištěné samostatnosti také určitým resistenčním potenciálem.¹⁶⁹ Církev zatížily vážné politické komplikace, když okupační zóny rozbíjely původní diecézní strukturu a celoněmecké církevní organizace byly rozštěpeny. Evangelické církve až do založení vlastního Svazu evangelických církví (Bund der evangelischen Kirchen in der DDR, dále BEK)¹⁷⁰ tvořily nejsilnější celoněmecké pojítko. V roce 1950 bylo z 18,3 milionů obyvatel NDR 14,8 milionů evangelického vyznání a 1,37 milionů katolického. V podstatě v žádném časovém období existence NDR, neměly církve možnost odvolat se proti zákonným právním úpravám. Tak zůstávaly při vyjasňování vztahů ke státní moci z větší části odkázány na tzv. politiku rozhovorů (Gesprächspolitik) a v lepším případě bylo dosaženo dorozumění. Pozice církví a náboženských společenství v NDR byla po čtyřicet let ovlivněna zásadním postojem státu k církvi. Státní moc využila všech prostředků k vytlačování církví ze společnosti a nepřetržitě se pokoušela o rozkol mezi církevním vedením a církevní obcí na jedné straně a (z hlediska státní) moci mezi „pokrokovými a tradičními“ silami v církvích na straně druhé. Je nutné podotknout, že určitá privilegia, která byla v poválečném období církvím přiznána, platila i později dále. K tomu patřil fakt, že církevní pozemkové vlastnictví bylo v roce 1945 vyňato z pozemkové reformy a že navzdory odstranění quasi církevní daně existovaly příspěvky státu na vzdělání a zaopatření církevního personálu a na udržování církevních budov. Dále byla církev osvobozena od daně z příjmu právnických osob (Körperschaftssteuer), majetkové daně a pozemkové daně. V společenském systému měly církve v NDR ve srovnání s východoevropskými sousedními zeměmi lepší postavení, s výjimkou Polska. Ovšem stinné stránky církevního života v NDR převažovaly – masivní ateistická propaganda státu, omezování práce s mládeží, znevýhodňování dětí z křesťanských rodin při studiu na vyšších středních školách a zejména na vysokých školách, vykonstruované útoky zvláště vůči Sdružení mládeže evangelické církve (dále Junge Gemeinde).

Politické rozpory mezi státem a církví představovaly v padesátých a šedesátých letech základní složku východoněmecké varianty *boje s církví* (Kirchenkampf). V jeho počátcích stála štvavá kampaň SED právě proti Junge Gemeinde a její označení za ilegální špionážní mládežnickou organizaci. Ve zvláštním vydání časopisu FDJ *Junge Welt*, byla pak mladá evangelická obec označena jako „krycí organizace válečných štváčů“ (Tarnorganisation für

¹⁶⁹ KLESSMANN, Christoph: *Zwei Staaten, eine Nation*, s. 395.

¹⁷⁰ Dne 5. března 1969 vznikl Svaz evangelických církví v NDR – BEK. Stalo se tak po vystoupení osmi východoněmeckých církví z EKD, což byla přelomová záležitost v dějinách evangelické církve. Tamtéž, s. 402.

Kriegshetzer).¹⁷¹ Biskup Otto Dibelius zaslal 20. 4. 1953 stížnost státnímu generálnímu prokurátorovi NDR na neopodstatněný útok proti Junge Gemeinde. V ní se mimo jiné píše: „Útoky proti Junge Gemeinde nejsou věcně nikterak odůvodněné. (...) Tím byly hrubě porušeny zákony platné v Německé demokratické republice. (...)“.¹⁷²

Toto období se tedy spojovalo se silnými represivními postupy ze strany SED – zatýkání, nucené zavádění Jugendweihe, boj proti studentským skupinám, propagandistické útoky vůči církevnímu vedení a biskupům. Na konci roku 1953 došlo také k vyvlastnění některých katolických a evangelických domů a pečovatelských zařízení. Standardní obvinění proti církevním zaměstnancům se neustále opakovala – zneužití pečovatelského poručnictví, porušení hygienických předpisů, sexuální zneužívání závislých osob, organizování schůzek agentů západních tajných služeb. Církevní zaměstnanci byli odsuzováni k vysokým kázeňským domácím trestům. Asi 3000 křesťanských žáků muselo opustit vyšší střední školy. V tomtéž roce stát dokonce pozastavil církvi vyplácení dohodnutých finančních prostředků. Není tedy divu, že se velký počet křesťanů, především z řad mladé generace, vyhnul stále stoupajícímu tlaku a zvolil emigraci.¹⁷³

V červnu 1953 navrhla konference církevních vedení ministerskému předsedovi Grotewohlovi okamžité zahájení rozhovorů mezi vládou NDR a církví.¹⁷⁴ Tyto rozhovory měly zmenšit stoupající napětí mezi vládou a církví. Navzdory všem očekáváním vláda NDR na tento návrh přistoupila. Veřejnosti tehdy nebylo známo, že sovětské vedení si přizvalo k 2. a 4. červnu 1953 do Moskvy kádr SED, za účelem předání dokumentu o opatřeních k ozdravení politické situace v NDR (Dokument über die Massnahmen zur Gesundung der politischen Lage in der DDR).¹⁷⁵ Závažná krize let 1952/53 měla být překonána v rámci nového politického kurzu a Sovětský svaz v tomto dokumentu, který nesl doložku *přísně tajné*, zakotvil status pro církve NDR, přiznávající jim jedinečnou zvláštní roli v socialistickém táboře. SED musela v budoucnu při sporech s církvemi nebo při pokusu o jejich integraci dávat pozor, aby se nedotkla principů, stanovených sovětským vedením. Tento nově nastavený *nový kurz* v církevní politice NDR (der Neue Kurs gegenüber den Kirchen) vedl ke stažení některých represivních opatření a signalizoval

¹⁷¹ MASER, Peter: *Die Kirchen in der DDR*, s. 155.

¹⁷² JUDT, Matthias: *DDR – Geschichte in Dokumenten*, Bonn 1998, s. 384.

¹⁷³ Viz KAELBLE, Hartmut (eds.): *Sozialgeschichte der DDR*, Stuttgart 1994, s. 303.

¹⁷⁴ MASER, Peter: *Die Kirchen in der DDR*, s. 22.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 155.

vstřícnou připravenost státu k rozhovorům s církví.¹⁷⁶ Tedy teprve po roce 1953 již nemohlo docházet ze strany SED k otevřeným konfrontacím s církví.

Uvolnění ve znamení *nového kurzu* ovšem nemělo dlouhého trvání. Po vstupu SRN do NATO a především po uzavření smlouvy EKD s NSR o úpravě duchovní péče v armádě (Militärseelsorgevertrag)¹⁷⁷ v r. 1957 došlo k dalšímu zostřenému tlaku SED. Navíc v celoněmecké církevní organizaci docházelo k rozporům. Mimo jiné i díky tomu, že zemské církve NDR byly do smlouvy o úpravě duchovní péče v armádě prostřednictvím EKD formálně začleněny. Vláda NDR pojala tuto situaci jako podnět k rychlejšímu odpoutávání církve od EKD. I když se východní zemské církve od smlouvy později distancovaly, zůstala tato smlouva pro SED příležitostí pro postupné omezování církevních kontaktů. V této nastoupené linii byly také zakázány Německé evangelické církevní dny v NDR.¹⁷⁸

Během padesátých let představitelé SED i evangelické církve dospěli k závěru, že neustálé potlačování a na druhé straně principiální odpor vedly do slepé uličky. V roce 1958 došlo k více rozhovorům mezi ministerským předsedou Grotewohlem a jednotlivými zemskými biskupy. Tyto rozhovory předcházely sepsání komuniké z 21. 7. 1958 o vztahu státu a církve v NDR (Das Komunique vom 21. Juli 1958 über die Gespräche zwischen Staat und Kirche). Komuniké obsahuje proklamaci: „(...) Zástupci evangelické církve v Německé demokratické republice prohlásili, že církve s jí danými prostředky slouží míru mezi národy a proto také zásadně souhlasí s úsilím vlády NDR o mír. Naplňovat odpovídajícím způsobem víru, respektovat vývoj k socialismu a přispívat k mírové výstavbě života národa (...).“¹⁷⁹

Tato úřední zpráva sice ještě neznamenal žádný převratný obrat ve vztahu mezi státem a církví, ale signalizovala připravenost k jednáním a stala se ukazatelem do budoucnosti. V padesátých letech 20. století se pak v celém státě utvořil systém stranické nomenklatury, jenž lidem, kteří nepatřili mezi členy SED, bránil v přístupu k důležitějším státním funkcím i v dalším postupu v mnoha oborech profesionálního života. Proti podobným deformacím vystupovala jak

¹⁷⁶ KAELBLE, Hartmut : *Sozialgeschichte der DDR*, s. 272.

¹⁷⁷ „Militärseelsorgevertrag“ z roku 1957 vytvořil základ pro armádní duchovní péči v současném Německu. Její financování je rozděleno mezi stát a církve. Administrativa podléhá spolkovému ministerstvu obrany, pastorační stránka církvi. Viz SCHÄFERS, Bernhard – ZAPF, Wolflang: *Handwörterbuch zur Gesellschaft Deutschlands*, s. 380.

¹⁷⁸ KLESSMANN, Christoph: *Zwei Staaten, eine Nation*, s. 398.

¹⁷⁹ *Materialien der Enquete Kommission „Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland“*, Protokoll der 56. Sitzung, Frankfurt am Main 1995, s. 118.

katolická církev, tak také evangelické komunity. Pozice obou těchto církevních společenství ve státě spravovaném SED se nicméně různila.

Pod komunistickou nadvládou se dostala pouze nevelká část německých katolíků, kteří vlastně tvořili více než milionovou diasporu uvnitř protestantské většiny. Z církevního hlediska se jednalo o území berlínské a míšeňské diecéze, bez části ležící na východ od Odry a Lužické Nisy, a také o zbytky vratislavské arcidiecéze a würzburgské diecéze. Pro toto teritorium se ustavily generální vikariáty v Zhořelci (Görlitz), Erfurtu, Magdeburku, Schwerinu a v Meiningenu. Se souhlasem Apoštolského stolce¹⁸⁰ vytvořila v roce 1950 všechna jurisdikční místa „Berlínskou konferenci ordinářů“ (Berliner Ordinarienkonferenz, dále BOK). Nejpočetnějšími katolickými středisky byly jižní oblasti NDR – okolí Erfurtu a drážďansko-míšeňská diecéze, kde většinu tvořili právě katolíci lužickosrbského původu. V těchto oblastech byly mezi prvními obnoveny farní struktury a katolické organizace. Ovšem poté, co se komunistická moc v NDR stabilizovala, muselo i tamní společenství čelit masové ateizaci mládeže, novým zvykovým modelům a velkým migračním procesům. Ve srovnání s protestantskými církvemi hrála katolická církev, jak již bylo výše řečeno, početně a politicky podřízenou roli. Je možné zdůraznit, že pro katolickou církev byly pastorální a diakonické úkoly oproti společenskopolitickým závazkům mnohem důležitější, a proto politická konfliktní pole mezi ní a SED nebyla navenek tolik patrná. Ale stejně tak se dá konstatovat, že rozpory mezi katolíky a státem se v podstatě nelišily od problémů protestantů. Jednalo se o utváření školského systému a praktikování náboženského vyučování, nedobrovolné zavádění Jugendweihe, výchovu k branné povinnosti, ale i o náboženský článek o regulaci umělých ukončení těhotenství. Rozdíl mezi katolickou a evangelickou církví spočíval především v sevřenosti katolických biskupů a počátečním principiálním odmítnutí režimu NDR i všech kompromisních řešení.

Po mnoho let zůstával v NDR neupraven rovněž problém katolické hierarchie. Přírozenými centry církevního života byla totiž starobylá sídelní města diecézí, která se nacházela na území západního Německa. Železná opona, která rozdělila Evropu, roztrhla i církevní organismus v Německu. Podobně jako v ostatních zemích východního bloku sehrálo i zde v církevní politice státních orgánů důležitou roli hnutí loajálních kněží a laiků. Tito jedinci vytvořili sice nevelkou, ale poměrně halasně propagovanou křesťansko-demokratickou stranu

¹⁸⁰ Jedná se o orgán římskokatolické církve, jehož součástí je papež a instituty papežské kurie. Není totožný se státem Vatikán.

CDU. Tato strana fungovala pod vedením SED a i když vůdčí role SED byla akceptována i na poli církevní politiky, vliv CDU na církve nebyl zanedbatelný. Spoluzakladatel CDU v sovětské okupační zóně a místopředseda vlády NDR (od r. 1949–1957) Otto Nuschke se zpočátku domníval, že východoněmecká CDU se může stát mluvčím křesťanských demokratů celého Německa. Nuschke do roku 1957 vedl hlavní oddělení s názvem Spojení k církvím (Verbindung zu den Kirchen) a plnil pro SED zadané úkoly, jejichž výsledky zpracovávalo ministerstvo státní bezpečnosti (Ministerium für Staatssicherheit). CDU se takto stala „informačním nástrojem“, který ovlivňoval SED i ministerstvo státní bezpečnosti.¹⁸¹

Jiné stanovisko ke státu zaujali evangelíci. Velký vliv na jejich postoje měla mimo jiné doktrína významného protestantského teologa Karla Bartha. Jeho návrh na tzv. Teologické prohlášení z roku 1934 obsahoval podstatu evangelické víry a charakteristiku vztahu mezi církví a státem. Obsahem návrhu jsou také tyto věty: „Zavrhneme falešné učení, podle něhož by se stát mohl a měl stát na základě svého zvláštního pověření jediným a totálním řádem lidského života a tak také naplňovat poslání církve. Zavrhneme falešné učení, podle něhož by si církve mohla na základě svého zvláštního pověření přisvojit povahu státu, státní úkoly a důstojnost, a tak se sama stala státním orgánem“.¹⁸²

V březnu 1969 vystoupilo z EKD osm východoněmeckých zemských církví a jak již bylo řečeno, vznikl Svaz evangelických církví v NDR (BEK). Lze konstatovat, že evangelická církev v NDR v postojích vůči SED nebyla nikdy jednotná. Značná část pastorů i místních komunit nesouhlasila s politikou ústupků a dohod, reprezentovanou mnohými biskupy ještě v osmdesátých letech 20. století. Stavba Berlínské zdi zostrila tlak směrem k institucionálnímu a politickému přeorientování. Církve v NDR byly nyní fakticky odděleny od EKD a donuceny se ve svém státě zařídit. Části evangelického obyvatelstva poté neodolaly ideologickému homogenizačnímu tlaku, a to i pod vlivem úřednický poznamenané církve. Úbytek členů v evangelické církvi nenastal kontinuálně, nýbrž vykazoval dva vrcholy – druhou polovinu padesátých let a období v letech 1967 až 1975. V boji za Jugendweihe evangelická církev jasně podlehlá státní moci. Když ve druhé polovině padesátých let mizela naděje na rychlé

¹⁸¹ BESIER, Gerhard: *Die Rolle des MfS bei Durchsetzung der Kirchenpolitik der SED und die Durchdringung der Kirchen mit geheimdienstlichen Mitteln*, in: *Materialien der Enquete Kommission „Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland*, s. 511.

¹⁸² Karl Barth (10. 5. 1886 – 10. 12. 1968): protestantský teolog, prof. univ. v Basileji, Göttingenu, Münsteru a Bonnu; z Německa vypovězen nacisty. Zakladatel tzv. dialektické teologie, viz FRÖHLICH, Roland: *Dva tisíce let dějin církve*, Praha 1999, s. 226.

znovusjednocení, během několika málo let pod masivním státním tlakem zcela ustala plná účast věřících na životě církve. Ve stejné době klesla připravenost evangelických rodičů ke křtu svých dětí. I když bylo během roku 1950 ještě zhruba 90 % dětí evangelických rodičů pokřtěno, klesl podíl evangelicky pokřtěných na počet vůči počtu narozených na sotva 30 %. Nejen výstupy, nýbrž i v silné míře nízké vstupy, redukovaly počet církevních příslušníků až do osmdesátých let 20. století. Data z poloviny padesátých let vykazovala jen malý podíl nově příchozích, a to 3,8 %, který v šedesátých a sedmdesátých letech klesl ještě o další 1 %. V osmdesátých letech naopak počet věřících vzrostl a přitom bylo zjevné, že nadproporční část aktivních věřících, tvořili mladí lidé.¹⁸³

Pro katolíky v NDR znamenala sedmdesátá léta 20. století ukončení dlouhodobých snah o normalizaci vztahů uvnitř církve a vytvoření samostatné biskupské konference NDR. Papežským dekretem z 23. července 1973 byla na území NDR ustanovena nová církevní samospráva. Oblasti, jež se nacházely ve státních hranicích NDR, byly vyňaty ze západoněmeckých diecézí a vznikly nové církevní správní obvody se statutem apoštolských administratur se sídlem v Erfurtu-Meiningenu, ve Schwerinu a Magdeburku. Podobný statut už dříve získal generální vikariát v Zhořelci (Görlitz). O tyto obvody se starali apoštolští administrátoři, kteří se v říjnu 1976 stali členy již zmiňované BOK. Tato konference jednala pod předsednictvím berlínského biskupa, jenž byl společný pro obě části rozděleného města. BOK se rozpustila až v roce 1990, kdy se obnovila jednota diecézí obou německých států. Na podzim roku 1989 připadla církvím v NDR na určitou dobu role historického významu. Bohoslužby sloužené evangelickou církví za mír a klid se na mnoha místech staly zárodkem masového protestu. Při hodnocení katolické církve v NDR ministr Klaus Gysi prohlásil, že vůči mocenským orgánům zaujímali katolíci jednak postoj distance a nevměšování se, ale i loajalitu.¹⁸⁴

Má-li se shrnout působení církví v NDR, musí se říci, že se církve jako jediné velké organizace s tradičními celoněmeckými a mezinárodními vazbami, nenechaly včlenit do socialistické společnosti a byly zastánci víry, která stála v rozporu s idejemi marxismu-leninismu. Díky finanční a materiální pomoci západních sesterských církví byly východoněmecké církve,

¹⁸³ SCHÄFERS, Bernhard – ZAPF, Wolfgang: *Handwörterbuch zur Gesellschaft Deutschlands*, s. 379.

¹⁸⁴ Klaus Gysi: řídil v letech 1979–1988 Státní sekretariát pro církevní otázky (Staatssekretariat für Kirchenfragen), který působil při vládě a měl své územní expozitury. Posláním sekretariátu byla koordinace státní, a tudíž stranické

navzdory nepřetržitému úbytku jejich členů, značným ekonomickým přínosem pro stát, vedený SED.¹⁸⁵ Bohužel představitelé církví, a to především evangelické církve, zůstali u veřejnosti v podezření z toho, že byly posledními spojenci SED.

4.2 Domowina, církve a vztah k SED

Vztah SED k lužickosrbské otázce byl ovlivněn dvěma faktory: 1) Ani sociálnědemokratické, ani komunistické hnutí neměly tradici v řešení národnostně politických otázek. 2) Lužickosrbské lidové hnutí bylo vzhledem ke své základně mezi vesnickým resp. rolnickým obyvatelstvem zakotveno především v oblasti církve a tradic. Lužickým Srbům tedy více než politika SED vyhovovaly politické programy, jež formulovala CDU, která však lužickosrbské požadavky v podstatě odmítala.¹⁸⁶

V prvních poválečných letech proto vstupovala řada lužickosrbských osobností do SED, přičemž část z nich byla dokonce svázána s církevním životem. Příkladem je katolický spisovatel, učitel a redaktor církevního periodika *Katolski Posol* Michał Nawka (německy Michal Nauke)¹⁸⁷ či evangelický duchovní Božidar Dobrucki. Za zmínku rozhodně stojí skutečnost, že Michał Nawka později z SED i z Domowiny opět vystoupil a v rámci perzekuce tak přišel i o příspěvek ze Zaopatřovacího fondu inteligence.¹⁸⁸

V období těsně po druhé světové válce nezaujímal Domowina vůči křesťanským konfesím žádnou vyhraněnou pozici. Většina Lužických Srbů na ni nahlížela jako na kulturní organizaci, ke které náleží jak věřící, tak ateisté. Jednání Domowiny s SED probíhala po delší

náboženské politiky a dále zprostředkování mezi státními orgány a církevní hierarchií. Blíže viz BESIER, Gerhard: „*Bischof Hempel wollte sich nicht vereinnahmen lassen*“, in: Rheinischer Merkur č. 21, 24. 5. 1994, s. 9.

¹⁸⁵ Viz SCHÄFERS, Bernhard – ZAPF, Wolfgang: *Handwörterbuch zur Gesellschaft Deutschlands*, s. 380.

¹⁸⁶ CDU vstoupila do okresních a zemských voleb v sovětské okupační zóně r. 1946 bez konkrétních představ o menšinové politice. Viz SCHURMANN, Peter: *Die sorbische Bewegung 1945–1948*, s. 117.

¹⁸⁷ V období nacionálně socialistické diktatury se katolíci shromáždění kolem Michała Nawky stali pro tento režim „nepohodlnými“, když nacisté v Lužici plánovali tzv. germanizaci zdola. To znamenalo přemístění lužickosrbských učitelů mimo jejich domovskou oblast a kromě jiného zřizování nacionálně socialistických mateřských škol. Říšské místodržitelství v Sasku, hejtmanství v Budyšině, 23. 8. 1937. Staatsfilialarchiv Bautzen, fond WIX-1C.

¹⁸⁸ Toto zaopatření ve stáří činilo měsíčně 480 marek a bylo zapsáno pod číslem AV – I 60 149/1951. Návrh dopisu hlavního oddělení pro lužickosrbské záležitosti při ministerstvu vnitra tiskovému úřadu ministerského předsedy NDR, bez místa a data vydání, 1959–1960, Nr. 9, edice dokumentu, in: PECH, Edmund: *Die Sorbenpolitik der DDR*, s. 259–260.

dobu a hledala se společná cesta, jak řešit lužickosrbskou otázku. Budoucí „vztah“ Domowina – SED byl ale v podstatě již na začátku ovlivněn samotnou existencí lužickosrbské národní organizace, protože „vznik Domowiny se přece vůbec nedá oddělit od církevního života Lužických Srbů. Ke každému setkání Domowiny náležely vždy slavnostní bohoslužby.“¹⁸⁹

Představitelé Domowiny podleli dojmu, že právě SED bude schopna akceptovat jejich program a lužickosrbské tradice.¹⁹⁰ Vedení SED se v tomto smyslu také vyjádřilo v listopadu 1947. Lužickosrbská národní organizace (konkrétně její předseda Pawoł Nedo), po válce rovněž došla k závěru, „že se lužickosrbská otázka může řešit jen ve spojení s otázkou německou.“¹⁹¹ Nedo před duchovními obou konfesí v říjnu 1949 otevřeně deklaroval: „Musíme konstatovat, že při prosazování našich požadavků se zachovaly různé občanské strany buď zcela pasivně, nebo se svým postojem projeví jako protivníci. Chceme-li lužickosrbské požadavky úspěšně chránit, je možná pouze cesta, po níž se vydala Domowina.“¹⁹² Nedo v žádném případě nechtěl ztratit oporu v církvích. V tomto smyslu proto prohlásil: „To by ale nemělo znamenat, že rezignujeme na podporu obou náboženství. Naopak považujeme za potřebné, aby ve svobodném projevu zazněly možnosti společné práce.“¹⁹³ Tato slova se ovšem záhy ukázala jako sebeklam. V téže době se také např. stále ještě Titova Jugoslávie intenzivně zajímala o lužickosrbskou otázku na německém území, proběhly různé akce včetně politických školení Lužických Srbů v Jugoslávii.¹⁹⁴

V únoru 1950 jednalo předsednictvo SED o lužickosrbské otázce a zdůraznilo, že církev škodí především v získávání mladých lidí pro FDJ, protože údajně tvrdí, že národní lužickosrbské zájmy se nejlépe rozvíjejí v církevním rámci.¹⁹⁵ Podle Ludwiga Elleho a Petera Schurmana se Domowina stala podřízenou organizací SED roku 1950, kdy došlo k již zmiňované komisařské

¹⁸⁹ Dopis konventu lužickosrbských evangelických duchovních týkající se jednoho článku v periodiku *Nowa Doba* ze dne 27. 6. 1956, Hochkirch 17. 8. 1956, Nr. 2, edice dokumentu, in: PECH, Edmund: *Die Sorbenpolitik der DDR*, s. 249.

¹⁹⁰ ELLE, Ludwig – SCHURMANN, Peter: *Domowina und SED 1947–1950*, s. 50.

¹⁹¹ Protokol ze zasedání Domowiny 5. 10. 1949, Saský státní archiv – pobočka Budyšín, oddělení pro lužickosrbské podotázky ministerstva vnitra NDR, in: PECH, Edmund: *Die Sorbenpolitik der DDR*, s. 35.

¹⁹² ELLE, Ludwig – SCHURMANN, Peter: *Domowina und SED 1947–1950*, s. 53. Rovněž in: PECH, Edmund: *Die Sorbenpolitik der DDR*, s. 36.

¹⁹³ Tamtéž.

¹⁹⁴ ELLE, Ludwig – SCHURMANN, Peter: *Domowina und SED 1947–1950*, s. 49. Rovněž srov. BARKER, Peter: *Slavs in Germany (The Sorbian Minority and the German State since 1945)*, s. 52.

¹⁹⁵ Záznam z jednání o lužickosrbské otázce v zemském předsednictvu saské SED 11. 2. 1950. Tamtéž, s. 61.

volbě Kurta Krenze do jejího předsednictva.¹⁹⁶ Do této doby spadá rovněž i rozchod (nejen NDR) s Komunistickou stranou Jugoslávie. Krenzovým zástupcem byl po dva roky katolický duchovní Jurij Handrik, který od okamžiku své volby v roce 1952 jako jeden z mála neodpovídal předstávám SED. Svůj úřad i přesto zastával až do roku 1954, kdy jej sám složil.¹⁹⁷

V roce 1950 vedení Domowiny zcela převzalo politický kurz uplatňovaný v rámci NDR, který předpokládal i kompletní přeměnu základny celé organizace. Domowina se měla stát antifašisticky-demokratickým spolkem Lužických Srbů. V konečném výsledku její vnitřní restrukturalizace uznala Domowina pro základ své činnosti vůdčí roli SED. Národnostní a politické otázky Lužických Srbů se od této chvíle dostaly do středu pozornosti vládnoucí politické strany NDR.¹⁹⁸ Tím, že Domowina akceptovala a přisvojila si komunistickou ideologii, se katolicismus přesunul do role jejího „přirozeného soupeře“. V této době začala mít větší část lužickosrbských duchovních od práce této organizace odstup. Při výměně členských průkazů Domowiny v roce 1951 pak řada duchovních z Domowiny vystoupila. Když se po druhé stranické konferenci SED Domowina otevřeně postavila za politiku výstavby socialismu, vstoupili téměř všichni duchovní do otevřené opozice vůči ní a snažili se využít svůj vliv na věřící proti politice tehdejší NDR i proti lužickosrbské národní organizaci. Skeptický postoj duchovních k politickému vývoji tehdejší NDR se tak leckdy koncentroval přímo na kritiku Domowiny.¹⁹⁹ Přitom navázali na své starší výhrady o přehnaných „státně-stranických“ opatřeních, jakými bylo: vyvlastnění církevního majetku v klášterním statku Panschwitz-Kuckau, Jugendweihe, ateistická propaganda obecně, postup státních orgánů proti umístění křucifixů ve vzdělávacích zařízeních²⁰⁰ atd. Domowina si sama byla dobře vědoma nastalého konfliktu a také o něm referovala Ústřednímu výboru SED. Největší obavy měla z katolických duchovních, kteří ji údajně nejvíce kritizovali:

¹⁹⁶ ELLE, Ludwig – SCHURMANN, Peter: *Domowina und SED 1947–1950*, s. 49. Rovněž srov. BARKER, Peter: *Slavs in Germany (The Sorbian Minority and the German State since 1945)*, s. 52. K tomu rovněž BARKER, Peter: *Slavs in Germany (The Sorbian Minority and the German State since 1945)*, s. 53–54.

¹⁹⁷ PECH, Edmund: *Die Sorbenpolitik der DDR*, s. 37. Též ELLE, Ludwig: *Sprachenpolitik in der Lausitz*, s. 23.

¹⁹⁸ Blíže viz ELLE, Ludwig: *Die Domowina in der DDR*, Bautzen 2010, s. 27–34. Rovněž srov. URBAN, Rudolf: *Die Sorbische Volksgruppe in der Lausitz 1949 bis 1977*. Ein dokumentarischer Bericht, Marburg/Lahn 1980, s. 103–104.

¹⁹⁹ KOWALCZYK, Tomasz: *Die katholische Kirche und die Sorben 1919–1990*, s. 193.

²⁰⁰ Otázka křucifixů ve školách byla pečlivě sledována i v následujících letech. Byl vyhotoven seznam osmi škol okresu Kamjenc a Budyšín, kde „ve dvojjazyčných oblastech visí ještě křucifix“. Blíže viz Podklady hlavního oddělení pro lužickosrbské záležitosti při ministerstvu vnitra o problémech lidového vzdělání ve spojitosti s církevními otázkami, bez udání místa a data, 1956–1957, Nr. 4, edice dokumentu. PECH, Edmund: *Die*

„s komunistickým vedením Domowiny se nedá jednat, natož spolupracovat“;
„funkcionáři Domowiny jsou udavači (nejsou upřímní a nedá se jim věřit)“;
„komunisté, nepřinesli Lužickým Srbům nic dobrého, jen prohloubili to zlé“;
„„Nowa Doba“ nepatří do domova lužickosrbských křesťanů, úspěchy u dosavadního řešení lužickosrbské otázky mají být pouze návnadou, jak získat Lužické Srby pro věc bezbožných“;
„socialistická industrializace znamená smrt lužickosrbského národa“;
„stát i Domowina prokázaly svou neschopnost, nyní je zapotřebí lužickosrbského katolického hnutí.“²⁰¹

Katolický duchovní Józef Nowak zveřejnil v říjnu 1956 novinový článek pod titulem „*Lužickosrbská rodina – srdce národa*“.²⁰² V první větě formuloval svou základní tezi: „Lužickosrbský národ je dnes ve své národní substanci silněji ohrožen než kdy předtím, protože je ohrožena lužickosrbská rodina“. Položil otázku: „Co je dnes s lužickosrbským základem, přibývá naší národnosti, mluví dnes více lidí lužickosrbsky než v roce 1945, přibylo dnes Lužických Srbů od roku 1945?“ Ve svých shrnutích popsal všeobecný ústup používání lužickosrbského jazyka především mezi mladou generací. Tím odporoval oficiálním směrnicím i představám politiků SED. Nowak ukončil svůj článek slovy: „Ohne das Herz müssen wir als Volk stöben (bez srdce musíme jako národ zemřít)“. Tímto svým názorem, že lužickosrbská rodina má zvláštní význam, popudil stranické ideology SED. Fred Oelssner, zástupce Ústředního výboru SED, označil Nowakův výrok, že „lužickosrbská rodina tvoří lužickosrbský národ“ za jednu z nejnebezpečnějších tezí, protože údajně nedbá nových společenských poměrů. Hodnocení rodiny jako „hlavního socializačního místa“ bylo pro soudobé ideology nepřijatelné.²⁰³

Vedení Domowiny nebylo s výsledky své činnosti v sídelních lužickosrbských – především katolických – oblastech spokojeno. Čtvrtý spolkový sjezd (1956) Domowiny musel konstatovat nejen, že se vliv organizace nezvýšil, ale dokonce klesl i počet předplatitelů

Sorbenpolitik der DDR, s. 252–253. Rovněž srov. KOWALCZYK, Tomasz: *Die katholische Kirche und die Sorben 1919–1990*, s. 198.

²⁰¹ Kulturní otázky u lužickosrbské národní menšiny. Zpráva spolkového předsednictva Domowiny Ústřednímu výboru SED – oddělení kulturních otázek, bez udání místa a data, 1956, Nr. 1, edice dokumentu. PECH, Edmund: *Die Sorbenpolitik der DDR*, s. 247.

²⁰² NOWAK, Józef: *Serbska swójba – wutroba naroda*. in: NOWAK, Józef: *Pěseň – družka swěrna*, Budyšin 1994, s. 302–304.

periodika *Nowa Doba* a ani mládež se téměř neúčastnila Lužickosrbského festivalu.²⁰⁴ Oproti tomu se ale lužickosrbská katolická duchovní elita stala podstatně ofenzivnější. Největší odezvu našla především u mladých kaplanů a u velké části lužickosrbské mládeže. Hnutí, označované jako „Pfarrjugend“ (Farní mládež), vnímala Domowina „coby dobře organizované lužickosrbské katolické mládežnické hnutí“.

Nedostatečné zapojení duchovních do struktury Domowiny mělo za následek nové zaměření této organizace do budoucna, o němž informoval Ústřední výbor SED:

„Zásady pro budoucí práci: Budeme-li brát ohled na církevní otázky, mělo by v budoucnu při dalším řešení lužickosrbské otázky platit následující: (...)

1. Jde především o to, respektovat v dvojjazyčných oblastech jinou mentalitu lužickosrbského obyvatelstva. Pro Domowinu z toho především plyne, aby se v budoucnu ve shodě se státními i jinými orgány demokratické veřejnosti důrazněji než dosud snažila získat všechny vrstvy lužickosrbského obyvatelstva, včetně věřících Lužických Srbů. K tomu především patří, aby Domowina před obyvatelstvem neustále ukazovala připravenost jednat s duchovními a spolupracovat s nimi z hlediska národních zájmů lužickosrbského lidu.
2. K překonání nedostatků v práci Domowiny ve vztahu k lužickosrbskému věřícímu obyvatelstvu je vedle stálého úsilí o spolupráci s lužickosrbskými duchovními především důležité přivést k těsnější práci v Domowině pokrokové a aktivní lužickosrbské věřící formou křesťanského pracovního kruhu při spolkovém představenstvu Domowiny. S jejich pomocí se musí podařit odhalit nejreakcionářtější lužickosrbské kruhy, izolovat je a většinu lužickosrbského obyvatelstva získat pro zájmy a práci Domowiny.
3. Mezi lužickosrbským obyvatelstvem musí být bezpodmínečně provedena ateistická propaganda. Domowina by ale přitom neměla být pilířem této činnosti, nýbrž musí být dosaženo toho, aby státní orgány a především orgány naší strany (rozumí se komunisté – autorova pozn.) prováděly v budoucnu ateistickou propagandu mezi lužickosrbským

²⁰³ KOWALCZYK, Tomasz: *Die katholische Kirche und die Sorben 1919–1990*, s. 194. Též viz KUNZE, Peter: *Kurze Geschichte der Sorben*, Bautzen 1997, s. 70.

obyvatelstvem také v lužickosrbské řeči. K tomu je přirozeně nutná spolupráce s lužickosrbskými soudruhy. To by měl být v budoucnu rovněž úkol Institutu pro lužickosrbské národní bádání Německé akademie věd.²⁰⁵

Navzdory výhradám k činnosti Domowiny byla snaha ze strany duchovenstva navázat s lužickosrbskou národní organizací lepší vztahy a společná stanoviska. O zájmu lužickosrbských duchovních na dobré spolupráci s Domowinou svědčí např. jejich otevřený dopis reagující na článek uveřejněný v periodiku *Nowa Doba*, který ostře napadal církev. Sdružení lužickosrbských evangelických duchovních v Sasku, který na útok v lužickosrbském tisku reagovalo, podtrhlo, že v rámci „společné lužickosrbské věci“ by se měli Lužičtí Srbové spíše sdružovat a nikoli stavět z pochybných ideologických důvodů proti sobě:

„Ale přece by mělo být možné, že si jako malá hrstka lužickosrbského národa přátelsky vyjdeme vstříc a svědomitě se poradíme, co můžeme pro blaho našeho lidu vykonat. Pokud bychom byli alespoň trochu přesvědčeni o tom, že naše schůzky budou úspěšné, neměli bychom spojovat tuto připravenost s politickými nebo osobními východisky. K tomu ale nedojde do té doby, dokud vaše dogma potřebuje vidět v nás nepřítele. (...) Dychtivě čekáme na dobu, kdy místo zhoubného třídního boje budete učit míru, svornosti, spravedlnosti a slušnosti. Neslibujte našemu lidu nenávisť a boj, nýbrž střízlivou víru a opravdovou svornost mezi námi.“²⁰⁶

Čím aktivněji ovšem vedení Domowiny spolupracovalo s proticírkevní SED, tím více členů tento významný spolek dále opouštělo. Např. na shromáždění Domowiny v Jaseńce (Jessnitz) u Wětrowa (Wetro) došlo v rámci diskuse k tvrdému konfliktu. Celé tamní předsednictvo se vyslovilo proti oficiální politice spolku na nejvyšší úrovni. Na otázku, proč v této místní skupině během roku 1957 čtvrtina členů vystoupila z Domowiny, odpověděl její místní předseda Johann Ritscher: „To je ještě málo, kolik jich vystoupilo, my všichni ještě vystoupíme, protože ve vedení Domowiny jsou všichni bezbožní a zasazují se o Jugendweihe.“²⁰⁷ Popsaný konflikt byl sice jen jedním z mnoha, jimiž se zabývaly orgány SED, ilustruje však

²⁰⁴ Kulturní otázky u lužickosrbské národní menšiny. Zpráva spolkového předsednictva Domowiny Ústřednímu výboru SED – oddělení kulturních otázek, bez udání místa a data, 1956, Nr. 1, edice dokumentu. PECH, Edmund: *Die Sorbenpolitik der DDR*, s. 247.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 247–248.

²⁰⁶ Dopis konventu lužickosrbských evangelických duchovních týkající se jednoho článku v periodiku *Nowa Doba* ze dne 27. 6. 1956, Hochkirch 17. 8. 1956, Nr. 2, edice dokumentu. PECH, Edmund: *Die Sorbenpolitik der DDR*, s. 249.

názorně, že narušení úzkého vztahu Domowiny a církve vedlo nejen k rozkolu uvnitř spolku, ale i k výraznému oslabení jeho stmelujícího vlivu v lužickosrbské společnosti.

Jak vyplývá z dosavadního textu, SED pečlivě sledovala vliv církví na obyvatelstvo, a to především v období významných společensko-politických akcí. Jednou z významných událostí tohoto druhu bylo např. sčítání lidu v Dolní Lužici. V roce 1946 si během něj Lužičtí Srbové trpce stěžovali nejen na předchozí válečnou germanizaci, ale i na aktuální nedostatečné zohlednění své národnostní menšiny. Dokonce tvrdili, že poválečná situace se zdá být z hlediska postavení menšiny v porovnání se starším obdobím ještě horší. Popisovali překážky, které jim byly kladeny při vyplňování rubrik *mateřský jazyk a národnost*. Domowina proto vydala zvláštní letáky, které ovšem policie zabavila. Policejní akcí byli obyvatelé lužickosrbských vesnic natolik zastrašeni, že si už nedovolili napsat do sčítacích archů pravdu. Na otázky představitelů obce v Chotěbuzi k sčítání lidu odpovídala dokonce Krajská správa slovy: „Lužičtí Srbové nebudou uznáni, lužickosrbsství neexistuje.“²⁰⁸ Objevovaly se dokonce hrozby, že ten, kdo si do příslušných rubrik napíše *lužickosrbský*, bude odvečen ruskými jednotkami. Z celého materiálu lze jednoznačně odvodit, že některé statistické materiály jsou pro dějiny Lužických Srbů v podstatě „nepoužitelné“.²⁰⁹

Dalším důležitým příkladem zvýšené pozornosti SED jsou také volby. Špatné volební výsledky v případě okresu Kamjenc, malá účast v okrese Wojerecy, to vše kladlo ministerstvo vnitra za vinu církvím. Jak konstatovala zpráva hlavního oddělení pro lužickosrbské záležitosti při ministerstvu vnitra v roce 1958, „(...) byly zaznamenány nejhorší volební výsledky v katolické lužickosrbské oblasti okresu Kamenz. To lze připisovat hlavně tomu, že v této oblasti má církev velmi negativní vliv na katolické lužickosrbské obyvatelstvo. To se projevuje mimo jiné v odmítání Jugendweihe, stejně jako v negativním postoji k otázkám socialistické přestavby hospodářství atd.“²¹⁰ Negativní působení církve bylo údajně zvýšeno i tím, že byla v tomto okrese zakázána na veřejných ulicích a cestách tradiční procesí katolických věřících do Róžantu (Rosenthal).

²⁰⁷ Organizační oddělení při centrálním výboru SED, Výpis z informační zprávy č. 35/57, Berlín 7. 12. 1957, Nr. 3, edice dokumentu. PECH, Edmund: *Die Sorbenpolitik der DDR*, s. 251.

²⁰⁸ WITKOJC, Minna (něm. Minna Witka), *Zpráva o sčítání lidu v Dolní Lužici*, Budyšin, 29. 10. 1946, Staatsfilialarchiv Bautzen, fond WXVIIIIE, s. 2.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 3.

²¹⁰ Zpráva hlavního oddělení pro lužickosrbské záležitosti při ministerstvu vnitra o přípravě a provedení voleb do Lidové komory (národní) a do okresních sněmů dvoujazyčných oblastí okresů Chotěbuz a Drážďany, Budyšin, 28. 11. 1958, Nr. 5, edice dokumentu. Viz PECH, Edmund: *Die Sorbenpolitik der DDR*, s. 254.

Druhá polovina 80. let umožnila „dialog“ katolické církve s Domowinou. Navzdory výhradám ze strany SED vedlo vedení Domowiny tento národní dialog o existenčních problémech Lužických Srbů s duchovními a laiky působícími v církevní lužickosrbské organizaci Spolek Cyrila a Metoděje (Towarstwo Cyrila a Metoda). Již v roce 1987 během příprav na toto setkání byly církevními zástupci jmenovány různé problémové oblasti, které měly být prodiskutovány. Vedle požadavku na názorovou toleranci uvnitř Domowiny a uznání příspěvku religiálních kruhů v lužickosrbském národním a kulturním životě hrály rovněž důležitou roli jazykové problémy. Katolický lužickosrbský farář a zastupující předseda Spolku Cyrila a Metoděje Měrćin Wićaz např. nastínil tyto otázky: „Péče o lužickosrbský jazyk ve škole, na veřejnosti, v kostele, rodině a na ulici, aby lužická srbština zůstala hovorovou řečí.“²¹¹ Wićaz se rovněž domníval, že katolíci by se měli ujmout v Domowině vyšších funkcí, aby se posílila jejich pozice. Katolický farář uskutečnění dialogu církve s představiteli Domowiny podporoval, ale obracel se proti v té době běžné diskusi probíhající formou konfrontace *jednotného světového názoru*, která nepřinášela žádné výsledky.²¹²

K oficiálnímu otevření prvního kola „národního dialogu“ mezi zástupci obou stran poté proběhlo 1. února 1988 v Budyšíně. Spolek Lužických Srbů reprezentoval v rámci dialogu především první tajemník spolkového předsednictva Domowiny Jurij Grós. Ten ve své úvodní řeči vyzdvihl národnostní význam Domowiny pro Lužické Srby a zachování lužickosrbského povědomí budoucím lužickosrbským generacím. Dle Grósových slov se současnost a budoucnost nejmenšího slovanského národa měla utvářet na základě socialistických hodnot. Za Spolek Cyrila a Metoděje vedl dialog jeho předseda, kněz Rudolf Kilank. Lužickosrbský duchovní poukázal na statut Domowiny coby „socialistické národnostní organizace“. Oproti tomu byl Spolek Cyrila a Metoděje spolkem uvnitř církve sdružujícím lužickosrbské duchovní a laiky. Kilank dále Domowině vytýkal úzkou spolupráci s vládnoucí SED a poznamenal, že lužickosrbští katolíci svoji slovanskou národnost a mateřskou řeč přijímají jako „dar od Boha“. S nadějí přivítal Grósovo vyjádření, že každý křesťan nalezne v Domowině své místo. Oba dva se shodli na společném pojetí utváření dějin Domowiny, kde významnou roli sehráli představitelé katolického i protestantského duchovenstva. Kilank v rámci své „kritiky“ Domowiny jinak vyzdvihl její významnou roli pro budoucí generace Lužických Srbů: „Pokud se má Domowina v budoucnosti

²¹¹ ELLE, Ludwig: *Sprachenpolitik in der Lausitz*, s. 30.

²¹² KOWALCZYK, Tomasz: *Die katholische Kirche und die Sorben 1919–1990*, s. 204.

stát velkou národní organizací Lužických Srbů, musí získat na svou stranu ještě ostatní lužickosrbské evangelíky a katolíky, kteří se od její činnosti prozatím distancovali. Domowina by měla především sloužit k zachování lužickosrbského národa podporováním lužickosrbského jazyka a kultury. Jako zástupce národních zájmů nesmí být vázána na postupy a direktivy SED²¹³. Kilank rovněž obrátil svoji pozornost k převažující většině křesťanů v Domowině, kteří neměli v podstatě žádný vliv na politické dění uvnitř organizace. Dle jeho názoru bylo nepřijatelné lužickosrbské katolické inteligenci stavět v jejich církevní činnosti do cesty jakékoli překážky a tímto způsobem podkopávat autoritu církve v Lužici. Kilank navrhoval tyto změny: změnu statusu organizace ve vztahu k SED, rozšíření vlivu katolických členů na politiku Domowiny, rozšíření lužickosrbského církevního časopisu *Katolski Posoł* měsíčně o čtyři strany a zřeknutí se cenzury tohoto náboženského časopisu. Ve snaze být otevřená církevním návrhům se Domowina následně měla také zasadit o zavedení náboženských pořadů v lužickosrbském rozhlase, umožnit lužickosrbským historikům vědecké bádání týkající lužickosrbských národně-náboženských otázek a podporovat lužickou srbštinu ve školství.

Druhé kolo jednání mezi delegacemi Domowiny a Spolku Cyrila a Metoděje pokračovalo v Budyšíně 24. května 1988. Rudolf Kilank opětovně vyzval představitele Domowiny, aby respektovala a hájila politické a národnostní zájmy Lužických Srbů. Grós a celé spolkové představenstvo se postavilo proti jakékoli konfrontaci s církevním spolkem, rozhovory měly nadále probíhat v duchu tolerance, ale i respektování tehdejšího mocenského rozdělení světa. Jurij Grós se rezolutně postavil za politiku socialistické NDR. Jeho názor dokládají tato slova: „(...) 1400 let trnité cesty dějin Lužických Srbů prokázalo, že za většinu svých sociálních výtobytků vděčí právě východoněmeckému státu. Politické, sociální a národní úspěchy dosáhli Lužičtí Srbové pouze pod vedením SED. Domowina nevidí argumenty ani důvody, které by ji mohly donutit, aby přestala podporovat názory a politické smýšlení vládnoucí strany NDR.“²¹⁴

Po těchto slovech Jurije Gróse upustilo katolické duchovenstvo od delegování svého zástupce do spolkového předsednictva Domowiny. Celkový dojem z vedených rozhovorů zpochybnil smysl jejich dalšího pokračování, jelikož Domowina nadále trvala na spolupráci s SED. Kladně bylo ze strany Spolku Cyrila a Metoděje hodnoceno rozšíření časopisu *Katolski Posoł* z 12 na 16 stran měsíčně stejně jako pomoc Domowiny při zavádění náboženských pořadů

²¹³ KOWALCZYK, Tomasz: *Die katholische Kirche und die Sorben 1919–1990*, s. 206.

²¹⁴ Srov. MUSIAT, Sigmund: „*Narodny dialog*“ *wjedmistwa socialistiskeje Domowiny ze Zjednoćenstwom Cyrila a Metoda 1988*. Časowa dokumentacija, Bautzen 1991, s. 36–42.

do rozhlasu v lužickosrbském jazyce. Naopak negativně bylo Spolkem Cyrila a Metoděje přijato bezpodmínečné podřízení Domowiny vládnoucí SED, její neústupnost při propagování Jugendweihe a váhavost u řešení problémů lužickosrbského školství. Při závěrečné schůzce obou stran dne 4. října 1988, vyhodnotila Domowina národní dialog jako pozitivní. Navzdory vzájemnému porozumění v důležitých otázkách však představenstvo Domowiny zdůraznilo zásadní rozdíly v chápání jednotlivých problémových oblastí týkajících života Lužických Srbů v rámci východoněmeckého státu: „Všichni Lužičtí Srbové jsou zodpovědní za udržení míru a další trvání lužickosrbského národa. (...) poprvé v lužickosrbských dějinách německý stát podporuje činnost Lužických Srbů“.²¹⁵ Spolek Cyrila a Metoděje vyzdvihl aspoň částečnou spolupráci duchovních na činnosti Domowiny, ale jak již výše uvedeno neztotožňoval se s její zcela zřejmou prosocialistickou orientací směrem k SED.

Celkový postoj Domowiny v období politického zlomu na podzim roku 1989 pak nelze označit za „hrdinský“. Sekretariát spolkového představenstva Domowiny plně souhlasil s publikovaným stanoviskem politbyra Ústředního výboru SED z 11. října 1989 a podporoval je se všemi konsekvencemi.²¹⁶ Domowina ve svém stanovisku vycházela z toho, že údajně většina Lužických Srbů je přesvědčena o tom, že socialismus sám o sobě garantuje plné zrovnoprávnění a všechny možnosti rozvoje. Pro národní organizaci z toho tedy vyplynul závazek všemi svými možnostmi přispět k upevnění a obnovení socialismu. Domowina deklarovala svoji snahu angažovat se i nadále aktivně v rámci Národní fronty. Sekretariát spolkového představenstva vyzval všechna místní vedení Domowiny a všechny její členy k aktivnímu nasazení za uskutečnění vydaných směrnic a deklaroval zájem pokračovat v rámci národní organizace v rozsáhlém dialogu se svými členy i s dalšími Lužickými Srby. Údajně chtěli upřímně vést vzájemnou výměnu názorů, ale energicky odmítli jakýkoliv útok na socialismus.²¹⁷

Přehnaně loajální postoje Domowiny negativně hodnotil v téže době také tzv. Kruh Lužických Srbů v exilu působící v Berlíně. V otevřeném dopise, adresovaném členům Domowiny a všem Lužickým Srbům, jasně kritizoval národní organizaci za to, že od roku 1951 byla ve vleku SED, kdy se jen s malými výjimkami snažila formulovat vlastní nápady a také je uskutečňovat. Domowina v těchto historických dnech přelomu v dějinách Německa mlčela

²¹⁵ Srov. MUSIAT, Sigmund: „*Narodny dialog*“ *wjednistwa socialistiskeje Domowiny ze Zjednoćenstwom Cyrila a Metoda 1988*. Časowa dokumentacija, Bautzen 1991, s. 47–49.

²¹⁶ ELLE, Ludwig: *Die Domowina in der DDR*, s. 237.

a nevyjadřovala se ani k událostem v jiných středo- či východoevropských zemích. Proto se Kruh Lužických Srbů v exilu obrátil na Domowinu s následujícími požadavky:

- 1) Odstoupení všech funkcionářů Domowiny, kteří byli členy SED;
- 2) Nové demokratické volby ve všech skupinách Domowiny;
- 3) Odstoupení Domowiny od jakékoliv spolupráce s Národní frontou ve všech rovinách;
- 4) Znovuobnovení lužickosrbské mládežnické organizace „Serbska Młodźina“ jako protiklad vůči FDJ a organizaci „Junge Pioniere“;
- 5) Boj Domowiny za vrácení lužickosrbské zemědělské půdy do rukou lužickosrbských zemědělců, kteří to budou požadovat;
- 6) Vytvoření lužickosrbské národní strany;
- 7) Obnovení aktivních vztahů Lužických Srbů – jako před rokem 1950 – ke všem reformním slovanským národům, později také k československému, bulharskému a makedonskému lidu, pokud tam dojde k reformě;
- 8) Znovuoživení Lužickosrbské národní rady, Lužickosrbského národního výboru a Slovanského výboru;
- 9) Odstranění nevědecké „stranickosti“ z bádání jako například v Institutu pro lužickosrbské lidové bádání atd.;

Kruh Lužických Srbů v exilu se v závěru dopisu zmiňuje o tom, že jen v případě změny Domowiny od základu, se jí podaří získat znovu důvěru Lužických Srbů v Německu i v zahraničí.²¹⁸

Domowina – přes všechny výkyvy ve své činnosti, přes periody, které by se daly jednoznačně označit za kolaborační, přispívala k zachování lužickosrbské identity a vzdor vlastnímu ideologickému zabarvení, často i k uchování církevního života.

²¹⁷ Stanovisko sekretariátu spolkového představenstva Domowiny k prohlášení politbyra, 14. 10. 1989, Nr. 1, edice dokumentu, in: KASPER, Martin: *Die Lausitzer Sorben in der Wende*, s. 107.

²¹⁸ Politický program Kruhu Lužických Srbů v exilu z 15. 11. 1989, Nr. 11, edice dokumentu. Tamtéž, s. 122–123.

4.3 Katolická Lužice

Vlivem reformace v 16. stol. se výrazně změnilы náboženské poměry v Lužici. Lužičtí Srbové zůstali katolíky v okolí budyšínské chrámové kapituly a v okolí cisterciáckého kláštera Marijina Hvězda v Pančicích–Kukowě, kde dodnes dominují v jazykově lužickosrbských farnostech – Chrósčicích, Njebjelčicích, Wótrowě, Ralbicích, Bačoňu, Radworu, Zdžeru a Kulowě. V diaspoře žijí katoličtí Lužičtí Srbové jen ojediněle. Lužickosrbská katolická enkláva představuje ještě neporušený sídelní prostor Lužických Srbů. „Katolický lužicosrbský trojúhelník“, který najdeme mezi okresními městy Budyšín, Kamjenc a Wojerecy, podléhá biskupství Drážďany-Míšeň, respektive část náleží k apoštolské administratuře v Zhořelci.²¹⁹ Lužickosrbský historik Měrcín Wałda (Martin Walde) hovoří o letitém sociálním útlaku a s tím spojeném potlačování národního vědomí a kulturní degradaci Lužických Srbů v této oblasti, přičemž v tomto procesu vidí mimo jiné hlavní kořeny dodnes existujícího komplexu méněcennosti Lužických Srbů.²²⁰ Němečtí věřící jsou na zmíněném území v menšině a jejich zbožnost se podstatně liší od zbožnosti ostatních lužickosrbských katolíků. Katolicismus se pro Lužické Srby stal základním elementem národní identity. Tzv. *Velikonoční jízdy* se staly již během nacionálně socialistického období nejen církevním, ale především národním symbolem. Tato tradice se udržovala vzdor zákazům.

Podobně důležitou identifikační funkci hrála katolická církev a lidová zbožnost v období státem nařízeného marxistického ateizmu v NDR, právě během posledních čtyřiceti let zažil zvyk Velikonočních jízd netušenou konjunkturu.²²¹

Po druhé světové válce došlo v katolické Horní Lužici dvakrát k otevřeným konfliktům mezi lužickosrbskými duchovními a německou církevní hierarchií. První konflikty začaly, když byly fary v lužickosrbské jazykové oblasti svěřovány duchovními, kteří ovládali pouze německý jazyk. Katolická lužickosrbská veřejnost pokládala některá personální rozhodnutí diecéze za nespravedlivá a diskriminující a viděla v nich protilužickosrbské, a tedy rovněž germanizační motivy.

První lužickosrbsko-německý spor s národnostním pozadím se rozpoutal ve farnosti Kulow. Po smrti lužickosrbského faráře Jakuba Krale (Jacob Krahl) byl úřad roku 1940 předán německému faráři Theophilu Fuchsovi, který své povinnosti vůči lužickosrbským věřícím

²¹⁹ Blíže viz BARKER, Peter: *Slavs in Germany (The Sorbian Minority and the German State since 1945)*, s. 21.

²²⁰ WALDE, Martin: *Die Wende – Hoffnung für die katholische sorbische Lausitz ?*, *Lětopis* 40, 1993/2, s. 38.

²²¹ Tamtéž, s. 42.

vědomě zanedbával. Lužickosrbští katolíci, kteří v rámci kulowské farnosti tvořili jasnou většinu, požadovali po roce 1945 od duchovních nápravy za výše zmíněná protilužickosrbská opatření.²²²

Protože žádné dorozumění s farářem nebylo možné, obrátili se lužickosrbští katolíci na Domowinu s prosbou o intervenci u církevního úřadu ve Zhořelci. Národní organizace Lužických Srbů zdůrazňovala ve své korespondenci, že je farnost obydlená lužickosrbskou většinou, které se nedostává dostatečné duchovní péče. V první řadě ji nemají ve své rodné řeči, tj. lužické srbštině. Navrhovalo se, aby byl do této doby činný kapitulní vikář nahrazen duchovním lužickosrbského původu.²²³ Arcibiskupský úřad ve Zhořelci však o těchto závažných problémech s Domowinou nejednal, ale naopak ji obvinil z neopodstatněného vměšování do vnitřních církevních záležitostí.

V roce 1956 se lužickosrbská katolická obec v Kulowě usnesla podniknout nový pokus o uplatnění svých práv. Vylíčili svoji těžkou situaci v dopise z 27. dubna 1956, adresovaném Ottovi Spülbeckovi, v té době biskupu-koadjutorovi míšeňské diecéze. Věřící zdůraznili, že lužickosrbští duchovní z míšeňského biskupství jsou ve zdejší farnosti činní již mnoho let, i když Kulow náleží jiné církevní provincii. Byla podána žádost o delegaci lužickosrbského duchovního, který by měl převzít duchovní péči o farníky mimo diecézi vedenou biskupem Spülbeckem. Eventuální pozitivní reakce na tuto žádost ovšem vyžadovala souhlas preláta Ferdinanda Piontheke²²⁴. Ten vzal lužickosrbská přání vážně a snažil se spor ve farnosti věcně a objektivně urovnat. Zhořelecký kapitulní vikář se seznámil se situací Lužických Srbů v Kulowě. Farář Fuchs předložil prelátovi Pionthekovi nejnápadnější příklady germanizace Lužických Srbů. Docházelo k velmi řídkým oslavám prvního svatého přijímání lužickosrbských dětí v jejich rodné řeči, macešskému zacházení s lužickosrbskou řečí v církvi, bránění řádné organizaci každoročních velikonočních jízd. Vrchní pastýř byl požádán o pomoc při nové úpravě dalších pastorálních otázek v obci – provádění křtů a pohřbů v lužickosrbské řeči, stálé aplikaci lužické srbštiny ve vyučování náboženství, stejně jako zavedení výhodnějšího pořadu bohoslužeb a lužickosrbsky mluvícího dohledu mariánské družiny. Na prvním místě stála prosba o delegaci jednoho

²²² KOWALCZYK, Tomasz: *Pastorale Probleme der sorbischen Katholiken nach dem Zweiten Weltkrieg*, in: SCHLOZE, Dietrich (eds.): *Im Wettstreit der Werte*, s. 331.

²²³ Tamtéž.

²²⁴ Ferdinand Pionthek (1878–1963): 1921 jmenován kapitulářem katedrály a kazatelem katedrály ve Vratislavi; 1931 farář katedrály ve Vratislavi; 1945 jmenován kapitulním vikářem; od roku 1947 hlava „arcibiskupského úřadu“ ve Zhořelci; 1959 – titulární biskup.

duchovního, pocházejícího z míšeňského biskupství, který by se mohl starat o katolíky v jejich rodné řeči.

Snahy lužickosrbských věřících byly korunovány úspěchem. Prvního září 1957 převzal Jurij Kral (Georg Krahl)²²⁵ svoji pastýřskou službu mezi lužickosrbským obyvatelstvem farností Kulowě.

Nástupce Jurije Krala, kuratus Měrćin Salowski²²⁶, sepsal pro tehdejšího zhořeleckého kapitulního vikáře a pozdějšího biskupa Gerharda Schaffrana²²⁷ zprávu o vztazích panujících ve farnosti v Kulowě. V této zprávě vytykal faráři Fuchsovi trestuhodné zanedbávání povinností v celé škále duchovní péče. Farář se měl – podle Salowského – vyhýbat účasti na týdenní liturgické službě a bez důvodů odřící náboženskou výuku. Po určité období údajně téměř vůbec nezpovídal a zanedbával bohoslužby. Také nemocní prý leckdy marně čekali na jeho návštěvu. O nedělích zpravidla sloužil jen večerní mši, zatímco penzionovaný farář Scholze míval týž den dvě mše včetně kázání. Se všemi svými povinnostmi v Kulowě Fuchs údajně obtěžoval všechny činné kaplany, které později volal k odpovědnosti za nedostatky v jejich práci. Duchovní péče ve farnosti neměla podle Salowského žádné precizně formulované úkoly a byla přenechána osobní iniciativě kaplanů. Referent odsoudil i prodlevu při obnově liturgie. Laici z Kulowa měli navíc jen zřídka možnost angažovat se v náboženském životě farnosti. Znepokojivá byla také skutečnost, že stále více mladistvých z katolických rodin se účastnilo Jugendweihe. Kritické pasáže zprávy prozradily značné animozity mezi německým farářem a lužickosrbským duchovním správcem, které jednoznačně dokazovaly, že věřící obou národností tímto sporem trpěli.

Když se roku 1972 farář Theophil Fuchs z důvodu vysokého věku vzdal působení ve farnosti Kulow, rozhořela se v katolické Horní Lužici prudká debata o možnostech definitivního řešení sporných otázek.²²⁸ Přitom se vzpomínalo usnesení druhé diecézní synody, kde jeden z jejích dekretů poukazoval na to, že dosavadní hranice míšeňského biskupství neodpovídaly pastorálním očekáváním věřících. Těmito problémy se měla zabývat BOK. Několik

²²⁵ Jurij Kral (1926–1994): první lužickosrbský duchovní, který byl po druhé světové válce duchovně činný ve Kulowě; později farář v Chrósčicích a Wotrowě; 1979 děkan Kamjence.

²²⁶ Měrćin Salowski (nar.1932): kurátor lužickosrbského původu ve Kulowě; farář ve Wotrowě a Chrósčicích, autor řady knih a studií, vydavatel lidové čítanky *Krajan*; nyní na odpočinku.

²²⁷ Gerhard Schaffran (1912–1996): v letech 1970–1979 biskup míšeňské diecéze, od téhož roku biskupem drážďansko-míšeňské diecéze. Schaffran složil svůj úřad 1.8. 1987 v 75 letech. Na jeho místo jmenoval papež Johan Pavel II. tehdejšího ředitele charity drážďansko-míšeňské diecéze Joachima Reinelta. *Katolski Posol* č. 7/1988, s. 38.

²²⁸ *Nowy farar za Kulow postajeny*, srov. *Katolski Posol*, č. 19/1972, s. 100.

měsíců před očekávanými změnami se obrátilo Pracovní společenství katolických lužickosrbských duchovních (Arbeitsgemeinschaft katholischer sorbischer Geistlicher, dále AGKSG)²²⁹ na biskupa Gerharda Schaffrana s prosbou, aby se při opětovném obsazení farnosti v Kulowě uvažovalo o duchovním, který ovládá lužickosrbský jazyk. Všechny pokusy ze strany lužickosrbských duchovních se však ukázaly jako bezúspěšné. Bylo zakotveno, že se o vakantní farní úřad mohou ucházet pouze kněží z apoštolské administratury Zhořelec. Lužickosrbským katolíkům farnosti Kulow byla přislíbena duchovní péče lužickosrbského duchovního správce.²³⁰

I když byl tento konflikt, rozpoutaný v roce 1945, časem odsunut, podniklo lužickosrbské duchovenstvo neúspěšné kroky k připojení farnosti v Kulowě, aby připadlo pod biskupství Drážďany-Míšeň (takto bylo toto biskupství označováno od roku 1979).²³¹

Další spor národnostního rázu, který se rozpoutal v katolické Horní Lužici na přelomu šedesátých a sedmdesátých let, se týkal mariánského poutního kostela v Róžantu (Rosenthal), ve vesnici, která je pokládána za *lužickosrbskou Čenstochovou* (sorbisches Tschenschow). Po celá staletí je tam uctívána socha *Boží matky od lípy* (Mutter Gottes von der Linde). Mariánské uctívání se rozšířilo ještě před reformací. Lužickosrbsští věřící jak z řad katolíků, tak i evangelíků ze sousedních obcí sem pravidelně organizovali poutě, a tak se mariánská zbožnost stala zvláštním znamením v rámci nejmenšího slovanského národa.²³²

Róžantská svatyně náležela cisterciáckému klášteru Marijina Hvězda v Pančicích-Kukowě (Panschwitz-Kuckau), jehož administrátoři a duchovní pastýři byli tradičně povoláváni z českého cisterciáckého kláštera v Oseku (Ossegg).²³³ Duchovní péči vykonávali v opatství většinou řádoví duchovní, stejně jako jeden německý a jeden lužickosrbský diecézní kněz. Němečtí cisterciáci se ukázali být jen málo zainteresovaní na zlepšení pastorální situace lužickosrbských věřících, kteří žili v blízkosti kláštera Marijina Hvězda, avšak nárokovali si tamní duchovní péči. Roku 1947 bylo zřízeno v Pančicích-Kukowě kaplanské místo, ale kaplan vyslaný z Chrósčic byl převorem poslán zpět. Podle jeho mínění nedisponoval klášter dostačujícími prostory, aby mohl

²²⁹ V roce 1950 bylo AGKSG uznáno ze strany míšeňského biskupského vedení jako nástupce lužickosrbské kněžské konference. Blíže viz KILANK, Rudolf: *Die katholische Sorben in der DDR – Eine persönliche Bilanz*, in: DANNENBERG, Lars-Arne – SCHOLZE, Dietrich: *Stätten und Stationen religiösen Wirkens*, s. 325.

²³⁰ Tamtéž, s. 326–327.

²³¹ Blíže viz BOHÁČ, Zdeněk: *České země a Lužice*, s. 63.

²³² Blíže viz *Ewangelska mjez putnikowarjemi, Pomhaj Bóh*, č. 11/1975 a č. 12/1975.

²³³ *Tysac lět hnadowne městno Róžant, Katolski Posoľ*, č. 40/1935, s. 324.

zabezpečovat duchovní péči. Situace se změnila teprve v roce 1969, když lužickosrbský kaplan Cyrill Kindermann²³⁴ vstoupil do cisterciáckého řádu.

Spolupráce mezi klášterem Osek a cisterciáckými opatstvími v míšeňském biskupství byla narušena nejen vznikem NDR, ale především likvidací oseckého kláštera komunistickými československými úřady roku 1950. Aby se předešlo zániku cisterciáckého řádu ve východoněmeckém státu, udělil generální opat cisterciáků převoru v Marijině Hvězdě povolení ke zřízení noviciátu. Třetího září 1966 byli oba první novicové zasvěceni a tím začal svou činnost mužský konvent. Uvnitř klášterních zdí byla pro něj zřízena nová budova.

V roce 1967 plánoval biskup Otto Spülbeck vytvořit v Róžantu náboženské a duchovní centrum pro katolické Lužické Srby.²³⁵ Jeho nástupce biskup Gerhard Schaffran byl toho mínění, že by cisterciáčtí duchovní již neměli déle zůstat vedle ženského konventu. Pátého dubna 1970 bylo oznámeno převzetí poutního kostela v Róžantu nově zřízeným mužským konventem. Protože se AGKSG obávalo germanizace poutního místa v srdci lužickosrbské země, vzneslo proti přemístění duchovního centra námitku. V rezoluci bylo shledáno, že řádoví bratři byli již protilužickosrbsky činní v Marijině Hvězdě především vzhledem k častému užívání německé řeči v bohoslužbách a církevních úkonech. Bylo navrženo, aby cisterciácký konvent přesídlil do Wechselburgu, Neuzelle nebo do Huysburgu, tj. mimo lužickosrbskou jazykovou oblast. Znovu se opakovalo přání vybudovat Róžant jako religiózní a duchovní centrum katolických Lužických Srbů. Lužickosrbsští duchovní formulovali své požadavky, od jejichž splnění se odvíjel jejich souhlas s konventem. Podle toho se měli němečtí řádoví duchovní naučit lužickosrbské řeči a používat ji v duchovní péči. Představený konventu v Róžantu měl být vždy Lužický Srb. Dále se navrhovalo zřídit lokálii Pančicy-Kukow s lužickosrbským cisterciákem. Lokálie Pančicy-Kukow se poté měla stát samostatnou farností pod vedením lužickosrbského diecézního kněze.²³⁶ Přání lužickosrbského kléru vzal sice biskup Schaffran na vědomí, odložil je však ad acta.

²³⁴ P. Cyrill Kindermann (1934–1999): 1960 vysvěcen na kněze; 1967 přistoupil k cisterciáckému řádu; jediný cisterciácký duchovní lužickosrbského původu v mužském konventu v Pančicích-Kukowě a v Róžantu.

²³⁵ *Dopomnjenja na biskopa dr. O. Spülbecka, Katolski Posol*, č. 16/1970, s. 93.

²³⁶ Žádost Pracovního společenství katolických lužickosrbských duchovních, týkající se Róžantu a Marijiny Hvězdy, byla jednoznačně odsouhlasena na konferenci AGKSG z 2. 1. 1973 v Radworu. Blíže viz KOWALCZYK, Tomasz: *Pastorale Probleme der sorbischen Katholiken*, s. 335.

V lednu 1973 následovalo přesídlení cisterciáckého převorství z kláštera Marijina Hvězda do Różantu. Dvanáctého ledna 1973 udělil biskup Schaffran v novém sídle konventu jednomu novicovi svěcení na kněze, přičemž zdůraznil, že přeložení má jen neoficiální charakter.²³⁷

Vzhledem k tomuto stavu věci pater Stanisław Nawka²³⁸ koncentroval veškeré své snahy na to, aby informoval polský klérus o pastorálních problémech katolických Lužických Srbů. Devatenáctého března 1973 byla Nawkovi ve Varšavě udělena audience u kardinála Stefana Wyszyńskiego²³⁹, polského primase. Rozhovor se týkal možností pozitivního vlivu na spor, který se rozpoutal kvůli přestěhování cisterciáků do Różantu. Wyszyński intervenoval v Římě u generálního řádového otce (Ordensgeneral Pater) Siegharda Kleintera, který shledal, že ze strany cisterciáckých řádových bratří na poutním místě Różant, jež podléhá klášteru Marijina Hvězda, se žádné germanizační tendence nevyskytují. Vzpomenul i to, že si na tomto místě v poslední době němečtí mniši do jisté míry osvojili lužickosrbskou řeč, protože chyběli řádoví bratří lužickosrbského původu. Podle jeho mínění se z pastorálního hlediska nemělo zapomínat, že většina Němců lužické srbštině nerozumí, zatímco Lužičtí Srbové německou řeč plynně užívají. Dvacátého šestého září 1974 pak legalizovala generální kapitula řádu již rok před tím uskutečněné, ale dosud neoficiální přeložení cisterciáckých bratří z Pančic-Kukowa do Różantu a oznámila kanonické zřízení mužského konventu.²⁴⁰

Jak lužickosrbští duchovní předpokládali, różantští cisterciáci záhy dokázali, že nemají na pastorálních snahách lužickosrbských katolíků zájem. Čtrnáctého dubna 1980 formulovala rada farní obce v Ralbicích protestní dopis biskupu Schaffranovi, protože v liturgii velikonočního týdne nebyla lužickosrbská řeč vůbec použita. V dopise rada uváděla, že lužickosrbští katolíci se cítí být posunuti v čase zpět do let 1940–1945. Od německých věřících se naopak očekávalo

²³⁷ *Wotmolwa na naprašowanje do Różanta, Katolski Posoł*, č. 8/1973, s. 41.

²³⁸ Pater Stanisław M. Nawka (1911–1992): dlouholetý farní administrátor farní obce Ždžer (Sdier). V 70. a 80. letech 20. století vykonal mnohokrát pouť se svými krajany do Čenstochové. Během jeho častých návštěv v Polsku se mnohokrát setkal s členy polského episkopátu a bezpochyby byl jeden z nejpopulárnějších lužickosrbských duchovních u polského kléru. Rovněž ho lze považovat za jedno z průkopníků ekumenického hnutí v Lužici. Blíže viz *Serbski superintendent, Ekumena we Lužici, Pomhaj Bóh*, č. 6/1970.

²³⁹ Kardinál Stefan Wyszyński (1901–1981): 1948–1981 polský primas. Polský církevní hodnostář prokazoval značnou náklonnost lužickosrbským katolíkům. Roku 1966, když katoličtí Lužičtí Srbové slavnostně oslavili milénium křtu Polska, poslal jim blahopřání. Každý lužickosrbský duchovní od něho obdržel exemplář *Hornosrbsko-polského slovníku* od Henryka Zemana s vepsaným věnováním. Na mnoha audiencích přijal řadu lužickosrbských duchovních a podporoval jejich požadavky na zlepšení duchovní péče.

²⁴⁰ KOWALCZYK, Tomasz: *Pastorale Probleme der sorbischen Katholiken*, s. 336.

zvládnutí lužickosrbské řeči, protože Lužičtí Srbové se rovněž naučili německy. Farář Salowski vyzval konvent k lepší koordinaci řádových a pastorálních zájmů.²⁴¹

Dalším požadavkem lužickosrbských duchovních bylo mít vlastního, skutečně lužickosrbského biskupa, který by měl být zodpovědný za duchovní péči o všechny lužickosrbské katolíky v rámci míšeňské diecéze a arcibiskupského úřadu ve Zhořelci. Východiskem pro tento požadavek byl papežský dekret z 28. října 1965 *Christus Dominus (Dekret o pastýřských úkolech biskupů v církvi)*, který se zabýval národnostními otázkami duchovní péče. Vzhledem ke složení míšeňské diecéze by se mohl biskup-koadjutor starat o lužickosrbské katolíky. Další návrh zněl, že by lužickosrbský duchovní s hodností titulárního biskupa vedl všechny lužickosrbsky mluvící farnosti jurisdikčních okresů v Míšni a v Zhořelci. Prosba lužickosrbského kléru v tomto duchu však narazila u biskupa Spülbecka na strohé odmítnutí. Řešení tohoto problému mohla přinést druhá diecézní synoda (1969–1971), kde lužickosrbské duchovenstvo podalo žádost na jmenování biskupského pověřence pro lužickosrbské záležitosti při ordinariátu, který měl být opatřen rozšířenou plnou mocí generálního vikáře. Pověřenec diecézního biskupa měl převzít duchovní péči ve všech farnostech lužickosrbské jazykové oblasti. Ani synodní grémium však nebylo nakloněno vyjít vstříc lužickosrbským přáním.

Třicátého září 1973 sepsalo AGKSG dopis adresovaný předsedovi BOK, kardinálu Alfredu Bengschovi²⁴², v němž byl požádán, aby podpořil lužickosrbské požadavky. V dopise stálo zdůrazněno, že zatím všechny pokusy vyřešit lužickosrbské pastorální problémy zůstaly bez úspěchu. Jako příloha bylo k dopisu připojeno memorandum²⁴³ a dokumentace²⁴⁴, které užívaly historickou argumentaci. Kardinál Bengsch sdělil lužickosrbskému kléru prostřednictvím Msgr. Paula Disemonda, že nevidí žádnou možnost, jak by mohl být v této lužickosrbské záležitosti

²⁴¹ KOWALCZYK, Tomasz: *Pastorale Probleme der sorbischen Katholiken*, s. 337.

²⁴² Alfred Bengsch (1921–1979): byl německý kardinál římsko-katolické církve. Od roku 1961 sloužil jako biskup Berlína až do své smrti v roce 1979. Bengsch byl prvním východním Němcem, který obdržel červený kardinálský klobouk, což bylo chápáno jako snaha zlepšit vztahy církve k NDR.

²⁴³ Upravené memorandum líčí dějiny Lužických Srbů a vývoj katolické církve v Lužici. Zároveň bylo odkázáno na závěry II. vatikánského koncilu, které představovaly vzor pro podobu církevních vztahů. Bylo uvedeno více poklesků německých církevních úřadů vůči lužickosrbským katolíkům, které vykazovaly germanizační tendence. AGKSG opakovaně požadovalo spojení lužickosrbských farností do jedné správní jednotky v rámci jedné diecéze, objednání lužickosrbského biskupského komisaře pro potřeby katolických Lužických Srbů, uspokojivé vyřešení situace v Kulowě, stejně jako vyjasnění otázky Róžant / Marijina hvězda. Blíže viz. WICAZ, Měrcin: *Kak smy džětali za Nowy Zakoń, Katolski Posoń*, č. 12/1967, s. 71. Rovněž srov. SALOWSKI, Měrcin: *Nowe serbske wudaće cyłeho Swj. Pisma (I), Katolski Posoń*, č. 14/1974, s. 80.

²⁴⁴ Tato dokumentace je detailním rozvinutím memoranda, líčící politiku německých církevních úřadů vůči Lužickým Srbům od znovuzřízení míšeňského biskupství v roce 1921 až do přesídlení cisterciánských paterů z Marijiny hvězdy do Wallfahrtskirche Rosenthal. Tamtéž.

nápomocen, protože jako předseda BOK nemá oprávnění jednat; míšeňská diecéze nepatří k žádnému metropolitnímu svazu (Metropolitanverband), nýbrž je jako exemtní biskupství přímo podřízeno Apoštolskému stolci.²⁴⁵

Volba kardinála Karola Wojtyly papežem (Jan Pavel II.) vyvolala v katolické Horní Lužici mezi Lužickými Srby radost a nadšení.²⁴⁶ Nově zvolený Svätý otec byl velmi dobře seznámen s pastorální situací katolických Lužických Srbů, mnohokrát jim prokázal svoje přátelství a náklonnost.²⁴⁷ Rozhodnutí kardinálského kolegia považovali lužickosrbští duchovní za boží znamení pro lužickosrbský lid. Panovalo všeobecné přesvědčení, že 16. říjen 1978 znamená hluboký zlom při řešení lužickosrbských záležitostí. Přesto ale nenásledovala žádná výrazná gesta, která by zlepšila pastorální situaci katolických Lužických Srbů. Lužickosrbskému kléru nezbylo nic jiného, než se dál snažit o vzájemnou dohodu s německou církevní hierarchií.

V šedesátých a sedmdesátých letech 20. stol. se AGKSG opět chopilo iniciativy, aby zlepšilo lužickosrbskou duchovní péči. Tomuto účelu sloužily snahy o dosazení lužickosrbského kněze jako faráře v Kulowě a o jmenování lužickosrbského biskupa. Zároveň se vkládaly naděje do ukončení sporu, který vypukl v souvislosti se zmíněným přesídlením cisterciáckých řádových bratří z Pančíc-Kukowa do Róžantu.

Skutečnost, že se jmenované požadavky nakonec nerealizovaly, ovlivnila ve velké míře podobu náboženského života v lužickosrbsky mluvících církevních obcích. Jak pater Stanisław M. Nawka právem poznamenal, byl německý církevní úřad při projednávání lužickosrbských žádostí týkajících se otázek duchovní péče zainteresován tak málo, že se neohlížel na národnostní aspekty problému. Nešťastné závěry církevních grémií ve vztahu k lužickosrbským věřícím byly proto v Lužici nahlíženy jako pohrdání lužickosrbským lidem a pokusy o jeho germanizaci. Většina německých duchovních nechtěla akceptovat, že u Lužických Srbů je religiózní element – na rozdíl od německých věřících – úzce spojen s národním a jazykovým aspektem.

Víra, lužickosrbská mateřská řeč a etnická identita jsou lužickosrbskými katolíky vnímány jako boží dary, které uvědomělý křesťan nesmí promarnit. Ztráta kteréhokoli z nich vede pak zpravidla také ke ztrátě těch ostatních. Tomasz Kowalczyk tvrdí: „Katoličtí Lužičtí Srbové,

²⁴⁵ KOWALCZYK, Tomasz: *Pastorale Probleme der sorbischen Katholiken*, s. 338.

²⁴⁶ WORNAR, Gerat: *Wulka radosć: nowy bamž – Słowjan, Katolski Posoł*, č. 21/1978, s. 121.

kteří plní svědomitě své povinnosti vůči Bohu, jsou zároveň dobrými patrioty, kteří si váží a pěstují kulturní výdobytky vlastního národa. Snahu o vývoj a udržení lužickosrbských národních hodnot považují lužickosrbští katolíci za povinnost, kterou jim uložil Bůh. Odvrácení od katolické víry vede ke ztrátě nejsilnějších opor, které Lužičtí Srbové dnes mají. S úbytkem religiozity pokračuje zároveň proces odnárodňování. Katoličtí Srbové vidí v zanedbávání péče o mateřskou řeč a v pohrdání jejich národní kulturou pochybení vůči Bohu, který všechny lidi obdarovává stejným způsobem a za své dary očekává respekt.²⁴⁸

Evangelickým Lužickým Srbům je takto úzká symbióza víry a národnosti cizí. Stejně jako dříve ovlivňuje luterství negativně udržení národnostní substance. Počet evangelických Lužických Srbů znatelně ubývá, jazyk již není téměř starší generací dále předáván mládeži. Lužickosrbský protestantismus neovlivnil úzké spojení s vlastním národem natolik jako aktivita katolické církve. V Horní Lužici žijící němečtí katolíci nejsou se svou národností většinou tak silně spojeni jako katoličtí Lužičtí Srbové. V případě odvrácení od katolické víry zůstane německý věřící u své národnosti, katolický Lužický Srb je ale v tomto případě ohrožen jak ztrátou víry, tak i národnosti.²⁴⁹

Většina katolických Lužických Srbů dnes bydlí na venkově. Výjimky tvoří města Budyšin, Kamjenc a Kulow, kde ovšem počet Lužických Srbů v poválečných letech postupně klesal. Katolická Horní Lužice má vyloženě zemědělský charakter a byla dalece ušetřena industrializace. Jak zdůraznil Tomasz Kowalczyk, znamená venkovský charakter lužickosrbského katolicismu přísnost a horoucnost ve víře stejně jako bezpodmínečné plnění povinností vůči církvi. Velice důležitý faktor je přímý kontakt lužickosrbských duchovních s věřícími, kteří zase chovají velkou úctu ke svým kněžím. Lužickosrbské duchovenstvo – pečlivě vyškolené – výrazně působí na věřící. Pro lužickosrbské katolíky je toto duchovenstvo důležité nejen v případě duchovní péče, nýbrž i pro šíření národního povědomí. Díky tomu, že se lužickosrbský jazyk používá na veřejnosti (nejen v kostele, ale i v hostinci či na ulici), panuje v katolických lužickosrbských vesnicích zvláštní slovanské klima, které je odlišuje od všech zbylých regionů Horní Lužice.²⁵⁰

²⁴⁷ 20. září 1975 vykonal kardinál Karol Wojtyła neoficiální návštěvu u katolických Lužických Srbů, přitom navštívil Budyšin a Chrósócy. 13. listopadu 1976 mu v Krakově předala lužickosrbská delegace pamětní spis s pastorálním přáním. Lužickosrbští katolíci se s ním také setkali v klášteře Jasna Gura.

²⁴⁸ KOWALCZYK, Tomasz: *Pastorale Probleme der sorbischen Katholiken*, s. 339.

²⁴⁹ *Pola našich ewangelskich bratrow*, *Katolski Posoł*, č. 11/1967, s. 63.

²⁵⁰ KOWALCZYK, Tomasz: *Die katholische Kirche und die Sorben 1919–1990*, s. 31–33.

Názory na to, jak Lužičtí Srbové aktivně spolupůsobili při politickém zlomu roku 1989, jsou rozporné. Lužickým Srbům se předhazuje vyčkávavost, nerozhodnost.²⁵¹ To platí, jak již bylo zmíněno, do značné míry i pro Domowinu.²⁵² Právě při této příležitosti se však aktivně projeví lužickosrbští katoličtí duchovní, kteří se zařadili do všeobecného dialogu na podzim roku 1989 a podpořili požadavky a očekávání většiny obyvatelstva, k nimž rovněž náležel požadavek úplné svobody svědomí, víry a názorů. Vedle toho žádali – jako jiné instituce – skutečně demokratické obnovení německé společnosti, svobodný a nezávislý tisk, svobodné volby a svobodné cestování do všech zemí i zajištění ochrany životního prostředí.

Lužickosrbští katoličtí duchovní ve své přirozené touze čerpali z křesťanského evangelia a od tohoto se odvíjela i jejich další očekávání:

- 1) Doufali, že Domowina přestane být závislá na ideologických předpisech a tato národní organizace všech Lužických Srbů se nadále nebude orientovat pouze podle směrnic marxisticko-leninské strany.
- 2) Svá očekávání orientovali i k tomu, aby se činnost Domowiny více ubírala směrem k upevnění a vývoji lužickosrbské kultury. Požadovali změnu stanov ve smyslu svobodné volby předsednictva, skutečně demokratických nových voleb do spolkového představenstva a také nové volby do předsednictev okresních spolků.
- 3) Dále doufali, že v Lužici dojde k rozšíření užívání lužickosrbského jazyka. Když mělo dojít v listopadu roku 1989 k vyjednávání zástupců Ministerstva pro národní vzdělávání s lužickosrbskými pedagogy, očekávali, že této otázce bude věnována patřičná pozornost. Školy se měly stát vzdělávacím místem pro všechny děti bez dosavadního zaměření na jediný pohled na svět vnucovaný SED. Škola měla akceptovat prioritní právo rodičů na výchovu dětí. Učitelé ani studenti neměli být diskriminováni ve své víře. Vedoucí funkce ve školách a výchovných zařízeních neměly být přidělovány podle příslušnosti k určité straně, ale podle odborné kvalifikace.
- 4) Jejich dalším přáním bylo založení lužickosrbské mládežnické organizace nezávislé na FDJ a měly být obnoveny všechny kontakty se slovanským studentstvem.
- 5) Dále se očekávalo, že v obcích dojde k zásadním změnám při obsazování vedoucích funkcí.

²⁵¹ WALDE, Martin: *Die Wende*, s. 44.

²⁵² Stanovisko sekretariátu spolkového představenstva Domowiny k prohlášení politbyra, 14. 10. 1989, Nr.1; Politický program Kruhu Lužických Srbů v exilu z 15. 11. 1989, Nr. 11, edice dokumentu. Viz KASPER, Martin: *Die Lausitzer Sorben in der Wende*, s. 122–123.

6) Důležitým požadavkem byla účast Domowiny při záchraně lužické krajiny před násilnou a nešetrnou industrializací.

Katoličtí lužickosrbští duchovní byli přesvědčeni, že mohou přispět k lepší a lidštvější společnosti.²⁵³ Zlepšení pastorální situace v rámci katolického lužickosrbského teritoria bylo vždy odvislé od „dobré vůle“ jednotlivých duchovních ve vedoucích úřadech. Působení míšeňských biskupů nelze jednoznačně ohodnotit. Vedle biskupů, kteří Lužickým Srbům nebyli nakloněni (Christian Schreiber 1921–1930, Gerhard Schaffran 1970–1979) byli v čele diecéze biskupové s výjimečně pro-lužickosrbským postojem (např. Otto Spülbeck 1956–1967). Kolektivní náboženský život v srbské Lužici je dodnes ještě relativně nedotčený. Také např. návštěva nedělní bohoslužby je pořád více méně obligatorní. Jak uvádí Měrcin Wałda, působí zde ještě jistá sociální kontrola. Stejně tak je ještě běžná i lužickosrbská náboženská výuka ve školách, pastorální výuka pro mládež a mnoho dalších církevních aktivit. Mnoho tradičních zvyků, konvencí, respektive pravidel chování je také stále zakořeněno ve vědomí obyvatelstva, alespoň ve starší generaci.

Naopak novinkou je uvolnění mladší generace ve vztahu k různým jiným náboženským tradicím. „Pro mladší generaci již není tak důležité mít určitou víru, mnoho odpovědí této generace ukazuje, jak plynulé jsou přechody od jednoho náboženského přesvědčení k jinému.“²⁵⁴ Tato „liberalizace v otázkách věrouky“ je patrná také v případě lužickosrbské ekumeny. Pro lužickosrbskou mládež nejsou např. bariery mezi katolickým a protestantským vyznáním již žádnou nepřekonatelnou překážkou. Naopak, pro jednotu všech Lužických Srbů si mladí katolíci přejí, aby jejich evangeličtí druhové fungovali jako přátelští partneři. U starší generace ovšem není tento ekumenický proces tak bezproblémový. Existují dokonce obavy, že evangeličtí Lužičtí Srbové „nechtějí totéž co katolíci“. Ti neshovívaví jsou však jasně v menšině.²⁵⁵

Na místě je jistě vhodné také zmínit kontakty lužickosrbských a českých katolíků. K významným poutním místům katolických Lužických Srbů patří Krupka (Bohosudov), kam přicházejí i ve 21. století, stejně jako na počátku 17. století, katolíci z Horní Lužice, jako poutníci. Tradičně sem směřují s mnohými prosbami v posledním červencovém týdnu k zázračné

²⁵³ Základní vyjádření katolických lužickosrbských duchovních k zásadním otázkám doby, 4. 11. 1989 /7/, edice dokumentu. KASPER, Martin: *Die Lausitzer Sorben in der Wende*, s. 115–116.

²⁵⁴ WALDE, Martin: *Die Wende*, s. 42.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 42.

sošce Bolestné Panny Marie, především však prosí o zachování existence vlastního národa. Tato tradice vychází z pověsti o zázračné sošce z doby husitských válek. Lužičtí Srbové rovněž putují ke hrobu blahoslavené Zdislavy v Jablonném v Podještědí a do baziliky Panny Marie ve Filipově. Lužickosrbští evangelíci zase např. udržují přátelské kontakty s evangelickými sbory Českobratrské církve evangelické v pražských Dejvicích a v Železné Rudě.²⁵⁶

Celkově je zcela jednoznačně možné říci, že život v církevním společenství sehrál v lužickosrbské katolické enklávě významnou integrační roli, a to i v době totalitních režimů. Naopak demokratizace společnosti přinesla mezi mladší generaci i jistá uvolnění dosud pevných tradičních vazeb.

4.4 Evangelická Lužice

Jak již bylo řečeno, obyvatelé jihozápadní Lužice jsou v převážné většině katolíky. Přesto je možné konstatovat, že Lužičtí Srbové jsou jedinou slovanskou „jazykovou oblastí“, v níž převládá protestantismus. Byla to právě reformace, která s požadavkem užívání jazyka lidu jako bohoslužebného jazyka položila základ k vytvoření spisovné hornolužické a dolnolužické lužické srbštiny. Základním požadavkem reformace bylo kromě změn ve věrouce a v bohoslužbě také umožnění četby bible v národním jazyce. Na mnohých místech se však po určitou dobu zachovávala stará praxe katolické církve, jako například pozdvihování při bohoslužbě, posty, mariánské svátky, zachovávání celibátu duchovních a osobní zpověď, což vedlo k většímu porozumění mezi věřícími obou lužických církví.²⁵⁷ Na řízení záležitostí farností se vedle evangelického faráře podíleli světští patroni kostela, jejichž práva byla spojena s držbou vrchnostenského statku. V zemi se uplatnila zásada, že tam, kde jsou feudálními pány protestanti, mají právo požadovat obřady augsburského vyznání.²⁵⁸ Významným právem bylo potvrzení duchovního, kterého vybírala rada starších z několika kandidátů po zkušebním kázání. Tam,

²⁵⁶ Blíže viz KALETA, Petr: *Česko-lužickosrbské vztahy* (nepubl. heslo).

²⁵⁷ BULISCH, Jens: *Die gebremste Reformation*, in: DANNENBERG, Lars-Arne – SCHOLZE, Dietrich: *Stätten und Stationen religiösen Wirkens*, s. 253.

²⁵⁸ Augspurská konfese (Confessio Augustana) – základní výklad luterství, předložený roku 1530 na říšském sněmu Karlu V.; autorem byl P. Melancton, text schválil M. Luther. Viz FRÖHLICH, Roland: *Dva tisíce let dějin církve*, Praha 1999, s. 146.

kde se podařilo pomocí školy dosáhnout dvojjazyčnosti, usilovali však brzy světší patroni kostelů o odstranění lužickosrbských bohoslužeb, případně o zavedení smíšených německo-lužickosrbských liturgických úkonů. Přechod k německé bohoslužbě se tedy snadno mohl prosadit tam, kde duchovní neovládal lužickou srbštinu. Světské vrchnosti postupně usilovaly o odstranění některých náboženských svátků, např. svátku Zvěstování Panny Marie, slavený Lužickými Srby 25. března. Proti tomu se v první polovině 18. stol. postavila řada lužickosrbských farností, bohužel neúspěšně.

Sledujeme-li na tomto místě historii Lužice, je možné konstatovat, že neštěstím se pro lužickosrbskou evangelickou církev stala skutečnost, že počátkem 19. stol. byl bohoslovecký dorost vychováván v čistě německém prostředí – Lipsko, Halle, Vratislav, Wittenberg, Berlín apod. – a že evangeličtí duchovní byli často úzce spjati s německým prostředím i proto, že uzavírali manželství s Němkami. Z národnostního hlediska sehrálo negativní úlohu i správní členění evangelické církve. Saská Horní Lužice byla totiž částí evangelické luterské zemské církve v Sasku, zatímco pruská Horní Lužice byla v první čtvrtině 19. století začleněna do slezské zemské církve – dnes se jedná o zhořeleckou evangelickou oblast, Dolní Lužice je dodnes částí braniborské evangelické Lužice. V důsledku toho nebylo ani prakticky možné, aby při nedostatku lužickosrbských duchovních v některé z oblastí přišli na výpomoc Lužičtí Srbové ze sousedních protestantských církví. Tak se během 19. století projevil nedostatek duchovních v Dolní Lužici i v pruské části Horní Lužice, zatímco tehdy část zejména mladších evangelických duchovních ze saské Horní Lužice musela vyhledávat umístění v německých oblastech Saska. V roce 1817 došlo ke sjednocení luterských protestantů s reformovanými v církev evangelickou. Část lužických luteránů se poté oddělila a vytvořila v pruské Horní Lužici staroluterskou církev se sídlem ve Wukrančicích (Weigersdorf) a v Dolní Lužici v Debsku (Döbbrick) u Chotěbuzi. Pod státním tlakem mnozí staroluteráni raději opustili svou vlast a odešli do Austrálie a do Spojených států.²⁵⁹

Zatímco katoličtí Lužičtí Srbové byli vždy spíše úzce spojeni s českým katolickým prostředím, evangeličtí Lužičtí Srbové navazovali přátelské vztahy většinou se slovenskými evangeličky. Příkladem toho je senior Kristián Pavel Lanštják²⁶⁰, který byl rovněž slovenského původu.

²⁵⁹ BOHÁČ, Zdeněk: *České země a Lužice*, s. 132.

²⁶⁰ Předseda Sekce pro studium lužickosrbské kultury při přátel Společnosti Národního muzea v 50. letech 20. stol. Tamtéž.

Hovoří-li se však v této podkapitole o podílu představitelů evangelické církve na zachování identity Lužických Srbů, je na místě připomenout osobnosti, které se na tomto procesu podílely. Jedná se například o evangelického kněze a básníka Handrije Zejlera²⁶¹, jednoho z předních buditelů minulého století. Handrij Zejler je autorem textu lužickosrbské hymny „Rjana Lužica“ (Krásná Lužice), melodii k ní zkomponoval Korla Awgust Kocor.²⁶² Další významnou osobností evangelické Lužice druhé poloviny 19. století je již zmiňovaný jazykovědec a publicista Jan Arnošt Smoler.

Zvláštností evangelické Lužice je obec, kde se neuplatnila všeobecně platná reformační zásada: „Čí panství, toho náboženství.“ Jedná se o katolický Radwor, který kdysi nazval evangelický učitel Měrcin Kral „svatou vsí“. Radwor je jedinou farností z celé Lužice a Saska, která si pod vládou světské vrchnosti ve stoletém zápase v letech 1575–1675 uhájila starou katolickou víru. Ve vesnici jsou tři kostely, které ač zůstaly pod ochranou světských panovníků, přece setrvaly při katolictví.²⁶³ Ve starém kostelíku působila celá řada významných katolických duchovních, kteří leckdy udržovali přátelství s evangelickými sousedy, jako např. s již zmíněným evangelickým duchovním Michałem Frenčem. Původní kostelík rovněž navštěvoval v letech 1884–1887 největší lužickosrbský básník Jakub Bart-Ćišinski²⁶⁴. V šedesátých letech dvacátého století bylo možné setkat se v těchto místech i s jedním z posledních pražských studentů, farářem, básníkem a prozaikem, již výše zmíněným Józefem Nowakem. Slova z jeho prózy nazvané *Ve starém kostelíku* vyjadřují plně jeho vztah k Lužici a jejímu náboženskému životu: „...Není náš národ už natolik malý, že by měl být rozštěpen ještě nábožensky? Proč mu Bůh položil na ramena navíc tento kříž? Kdy skončí tato křížová cesta? Ke kterému zastavení jsme už pokročili? Co všechno má ještě vytrpět?“²⁶⁵

²⁶¹ Handrij Zejler/Seiler (1804–1872): významný hornolužický lyrik, básník a spisovatel, publikoval především v Serbských Nowinách, věnoval se rovněž jazykovědnému studiu lužické srbštiny. Jeho sebrané spisy vyšly rovněž česky.

²⁶² Korla Awgust Kocor (1822–1904): zakladatel lužickosrbské umělecké hudební tvorby, syn domkáře a koláře v jižní Horní Lužici, absolvent Budyšínského zemského semináře. Ve své tvorbě ovlivněn Carlem Maria von Weberem a Felixem Mendelssohnem Bartholdim. První Kocorovy skladby vzbudily zájem Zejlera a krátce poté se oba umělci spřátelili. Přátelství vesnického kantora Korla Awgusta Kocora a Handrije Zejlera bylo velmi plodné a mnohé Zejlerovy verše byly Kocorem zhudebněny. Vrcholem jejich spolupráce byla nádherná oratoria „Roční doby“ („Počasy“), z nichž nejoblíbenější a dosud často uváděné je „Jaro“ („Nalěčo“).

²⁶³ KALETA, Petr: *Češi o Lužických Srbech*, s. 22.

²⁶⁴ Jakub Bart-Ćišinski (1856–1909): v Praze studoval teologii, 1883 v Budyšíně vysvěcen na katolického kněze, zakladatel moderní lužickosrbské poezie, svojí básnickou tvorbou významně přispěl k vybroušení lužickosrbského jazyka. Blíže k jeho dílu ULBRECHTOVÁ, Helena: *Lužickosrbská literatura: její vývoj a pozice mezi středoevropskými literaturami*, Praha 2009, s. 93–108.

²⁶⁵ NOWAK, Józef: *Píseň – věrná družka*, s. 153.

Na tomto místě je vhodné připomenout i symbolický význam hodzijského kostela sv. Petra a Pavla, který byl zbudován ve druhé polovině 11. století pod dohledem míšeňského biskupa sv. Bena. Jeden z prvních hodzijských evangelických duchovních Wjaclaw Warichius vydal v roce 1597 v lužické srbštině a němčině Lutherův *Malý katechismus*. Památný hodzijský kostel s dvojitou ostře zašpičatělou věží symbolizuje minulost i přítomnost Lužice jako země vyrostlé ze dvou kmenových oblastí, které daly vznik hornolužické a dolnolužické variantě lužického srbského jazyka. A nejen to. Lužice je rozdělena od raného středověku zpravidla mezi dva státní útvary, od kolonizace 13. století je osídlena kromě Lužických Srbů i Němci a od reformace je rozštěpena na evangelickou a katolickou. Věž je symbolem lužické skutečnosti a staleté praxe, příkladem soužití lidí odlišného etnika, náboženství i státní příslušnosti. Deklaruje se zde, že různost nemusí být překážkou porozumění a tolerance, ale naopak prostředkem ke vzájemnému obohacování. To ostatně potvrzuje i budyšínská Svatopetrská katedrála, pod jejíž střechou se od dob reformace dodnes při bohoslužbách střídají katolíci a evangelíci. Tito katoličtí a evangeličtí Lužičtí Srbové žijící v NDR ve veřejném životě společně dohromady zpravidla neměli žádné předsudky ani vůči jinak věřícím a své názory opírali o myšlenku ekumenismu.²⁶⁶

Evangelická církev v době existence NDR zřejmě „přežívala“ i díky svému určitému typu teologického myšlení. Uznávala, že SED je suverénní a plnoprávný subjekt, jemuž jsou evangelíci povinni se podřídit. Bohužel smíšení prvku „božího“ a „lidského“, k němuž dochází právě v protestantské teologii, se v NDR měnilo na faktické uznání třídní diktatury SED. Takto pragmatický *modus vivendi* společně s SED znamenal ovšem i uznání NDR jako státu a společnosti bez ohledu na to, že politiku SED by nemohla přijmout žádná křesťanská církev.

SED sice musela existenci církve tolerovat, pečlivě však sledovala její aktivity, které nebyly vždy „stranicky“ loajální. Příkladem může být na tomto místě evangelická bohoslužba v Minakale (Milkel), v červnu 1960. O tomto velice hojně navštíveném shromáždění evangelických věřících se dochoval i záznam zprávy Hlavního oddělení pro lužickosrbské otázky při ministerstvu vnitra, který výstižně ilustruje situaci v evangelické obci. Zpráva referuje o tom, že se bohoslužby účastnilo čtyři sta až pět set lidí ze všech lužickosrbských evangelických oblastí a až na výjimky se jednalo o starší křesťany.

²⁶⁶ *Serbski superintdent, Zhromadny serbski Wótčenaš, Pomhaj Bóh, č. 1/1969.*

Průběh oslavy byl řízen prostřednictvím faráře z Mínakalu a hlavní kázání přednesl superintendent Heinz Gröfe z Wojerec, který jako jediný dodržel pořad bohoslužeb a věřícím předal toto poselství: „Kristus vrhl oheň na Zemi, zdvihněte jej k posílení křesťanské víry, buďte silní ve víře v Boha.“²⁶⁷ Poté pozdravil přítomné jménem slezské církve konsistoriální rada Hans-Joachim Fränkel ze Zhořelce a předal jim pozdravy od křesťanů z obou břehů Nisy. Hovořil o „velké trpělivosti Boha“ se všemi nevěřícími a tom, „že mlha nevěřičnosti“, zahalující státní vedení a některé vůdce Lužických Srbů, bude v nejbližších dnech odváta. „Státní dohled“ zaznamenal i slova konsistoriálního rady Hanse-Joachima Fränkla. Ten říkal, že v této „hrozné době“ sjednotí křesťany ve víře pouze jednotnost, která je může uchránit před chaosem a zánikem světa. Pravdou je, že Hlavnímu oddělení bylo jasné, že Fränkl je výtečným réтором a ví, jak ohromit lidi. Poslední mluvil superintendent Gerhard Wirth, který bez okolků přešel k problému „socializace zemědělství“. Pro téměř všechny přítomné křesťany byl tento problém velmi blízký, protože většina pocházela z vesnických oblastí. Superintendent Wirth zdůraznil, že těmto lidem bylo vše sebráno, ovšem to „největší jmění – víra“, jim nemůže být odejmuto, i když jsou ve své víře jen napadáni a ponižováni. To vše se děje na základě toho, že žijí ve státě koncipovaném proti církvi. Gerhard Wirth naprosto otevřeně hovořil o tom, že i v nejhorších dnech druhé světové války nebylo v žádné rodině prolito tolik slzí, jako ve dnech socializace. Ale bohužel také on, jako věřící v Boha, konstatoval: „Musíme vydržet, že dnes vše staré, co nám leží tak na srdci, je překonáno novým a my proti tomu nemůžeme nic udělat.“²⁶⁸

Ve východoněmecké evangelické církvi najdeme loajální křídlo i výrazné kritické hlasy. Převládala však výrazná snaha nalézt tzv. třetí cestu mezi kapitalismem a komunismem. Současně tu byla jakási návaznost na hledání myslitelů devatenáctého století, kdy se okruh evangelických aktivistů pokoušel vytvořit alternativní doktrínu k liberální společnosti. Jednalo se o směr orientovaný na společenství a nikoliv na jednotlivce, kritický k pluralistické společnosti i k zásadám stranické demokracie, které chápal jako sekularizační proces, zejména na sklonku Výmarské republiky. V té době ovládlo německý protestantismus národně-konzervativní křídlo, což mělo v době třetí říše osudné důsledky. Podobné iluze sehrály podstatnou úlohu také v NDR.

²⁶⁷ Zpráva Hlavního oddělení pro lužickosrbské otázky při ministerstvu vnitra o lužickosrbském Evangelickém církevním dni v Milkel, Budyšín, 23. 6. 1960, Nr. 13, edice dokumentu. Viz PECH, Edmund: *Die Sorbenpolitik der DDR*, s. 267.

²⁶⁸ Tamtéž.

Mimo jiné vedly k ideologizaci pojetí společnosti či státního majetku a k ateizaci veřejného života, což objektivně prospívalo rovněž sekularizační politice SED.

Význam církve pro uchování lužickosrbské identity byl u evangelíků – z výše zmíněných důvodů výrazně slabší než u obce katolických věřících. Lužickosrbské vedení Domowiny nebylo vzhledem k mocenským poměrům panujícím v období NDR schopné příliš velké resistance. Jedinými strukturami, které mohli lužickosrbskému lidu poskytnout určitou podporu byly právě církve, především pak katolická církev.²⁶⁹

Je ovšem nutné konstatovat, že oddaná služba lidem, která je odleskem Boží lásky k člověku, byla vždy vlastní Lužickým Srbům obojího vyznání.

²⁶⁹ BARKER, Peter: *Sorbische Interessen, die DDR und der Kalte Krieg (1945–1971)*, *Lětopis*, č. 56, 2009, 2, s. 43.

5. Česko-lužickosrbské kontakty po roce 1945

5.1 Lužickosrbské národní hnutí po druhé světové válce

Poválečná léta byla dobou velkého přelomu v Lužici i v Československu i v česko-lužických vztazích. Jednalo se o období, ve kterém se zdály otevírat nové možnosti, aby je pak vystřídaly dlouhé roky bez perspektiv změny.

Hned po osvobození od nacistické nadvlády Rudou armádou v květnu roku 1945 rozvinuli političtí vůdcové Lužických Srbů horlivou činnost směřující ke znovuzrození lužickosrbského národního života. Právě v této době, jsoouce přesvědčeni o maximálním pochopení u spojenců, lužickosrbsští politikové zformulovali v plném rozsahu svůj zahraničně-politický program se svými představami o politické budoucnosti lužické země. Až do konce roku 1945 vůdcové lužickosrbského hnutí vycházeli z těch tezí, které vyložili v prvních měsících po osvobození. Později však poměr velmocí a Československa k lužické otázce donutil vůdce lužickosrbského hnutí, aby své původní plány podstatně korigovali.

Už 5. května 1945 poslal z koncentračního tábora Dachau význačný činitel lužickosrbského hnutí, katolický kněz Jan Cyž, provolaní prezidentu Benešovi. V něm prohlásil, že lužickosrbský národ přechází „pod vlivnou ochranu“ československého prezidenta. Kromě toho žádal Beneše o „účinné hájení zájmů lužickosrbského národa“ u spojených mocností. V závěru Cyž připomněl, že Horní a Dolní Lužice byly historické země Koruny české, které za vymezených podmínek náleží Sasku až od roku 1635, a prosil Beneše o účinnou pomoc a další „pokyny“.²⁷⁰

9. května, stále ještě z Dachau, poslal Cyž obdobný dokument československé vládě. Prosil, aby předložila lužickou otázku na budoucí mírové konferenci a aby vzala pod ochranu zájmy Lužických Srbů. Cyž v dokumentu zdůraznil, že Lužickým Srbům „zůstává jediná alternativa – buď natrvalo žít v rámci Československé republiky, nebo navěky zahynout v moři germánství.“²⁷¹ Jan Cyž se obracel na členy československé vlády těmito slovy: „Naskýtá se jedinečná dějinná příležitost, v náš prospěch zcela odlišná od situace v roce 1918. Německo, na hlavu poražené, leží zdeptané a bezmocné. Hranice budou měněny a opravovány.

²⁷⁰ *Za svobodu Lužických Srbů. Sbírka dokumentů z května – června 1945*, Praha 1945, s. 6.

²⁷¹ *Praha a Lužičtí Srbové*, s. 139.

I my se chceme připojit tam, kam patříme svou krví, (...) tužbami a svým historickým posláním.“²⁷²

Rovněž 9. května 1945, se v Praze konstituoval Lužickosrbský národní výbor (lužickosrbsky „Serbski narodny wuběrk“, později „Lužickosrbský zemský národní výbor“, dále LZNV), do něhož patřili aktivisté lužickosrbského hnutí, kteří byli tehdy v Československu, a také Lužičtí Srbové z Lužice. Je symbolické, že pojmenování nově vytvořeného orgánu se shodovalo s názvem výboru, který stál v čele zápasu Lužických Srbů o nezávislost v letech 1918 a 1919. LZNV s prozatímním sídlem v Praze připravoval již v posledním roce druhé světové války osvobození Lužice. K prvnímu veřejnému vystoupení došlo 10. května 1945, kdy LZNV proklamoval požadavek osvobození svého národa ve formě samostatného celku v úzké spojitosti s Československem, se kterým Lužičtí Srbové mají tradiční styky. 12. května 1945 se členové Lužickosrbského zemského národního výboru obrátili na Stalina a Beneše s memorandem, v němž vylíčili utrpení Lužických Srbů v nacistickém Německu a apelovali na vzájemné vztahy Lužických Srbů a Československa. Členové LZNV žádali:

1. aby všichni lužičtí zajatci byli odděleni od Němců tím, že se jim dostane možnosti návratu domů, přihlásí-li se za Lužické Srby. Jejich národnost potom přezkoumají místní národní výbory;
2. aby v Lužici samé bylo obyvatelstvo lužické národnosti ponecháno ve svých domovech, a pokud bylo nacisty odvečeno, aby mu byla dána možnost návratu do Lužice;
3. mládež lužického původu, i když neovládá lužického jazyka vzhledem k tomu, že v Lužici byly jen německé školy, budiž rovněž ponechána doma. LZNV činí již přípravy k otevření lužických škol, které budou vedeny v duchu lidovém, a postará se i o převýchovu mimoškolní;
4. LZNV se zatím s sídlem v Praze budiž umožněn návrat do Budyšína, aby se mohlo provést obnovení místních Národních výborů, které byly v posledních měsících nacisty rozpuštěny a jejich předáci uvězněni. Přesídlení do Lužice je nutné také pro další rozvinutí politické, kulturní i hospodářské činnosti k obnově lužického života.²⁷³

²⁷² *Za svobodu Lužických Srbů. Sbírka dokumentů z května – června 1945*, Praha 1945, s. 7.

²⁷³ *Memorandum Lužických Srbů maršálu J. V. Stalinovi a prezidentu Ed. Benešovi*.

V závěru autoři memoranda zdůrazňovali, že Lužičtí Srbové dostávají podruhé ve svých dějinách možnost získat svobodu, která je „nyní nadějná pod ochranou vítězného Sovětského svazu a za úzké spolupráce se sousedním Československem.“²⁷⁴

10. května 1945 v historickém středisku Horní Lužice Budyšíně obnovila svou práci národní organizace Lužických Srbů „Domowina“, jejíž činnost byla úřady nacistického Německa v roce 1937 zakázána. Zároveň s LZNV se stala Domowina důležitým centrem národního hnutí Lužických Srbů. 12. května 1945 Domowina poslala Stalinovi prostřednictvím novin žádost, v níž jménem zástupců lužickosrbského národa vyzvala vůdce SSSR, „aby poskytl pomoc a ochranu nejmenšímu slovanskému národu a aby ho osvobodil z otroctví, v němž žil celá staletí“. Vůdcové Domowiny se stručně zmínili o „bolestných a krvavých“ stránkách lužickosrbských dějin, zdůraznili neustálý zápas Lužických Srbů s Němci a jejich třísetletou příslušnost k Českému království a svou výzvu zakončili těmito slovy: „(...) prosíme maršála Stalina, aby naše Lužice znovu připojil k Československé republice jako národně autonomní součást, neboť k českým zemím po staletí náležely a protože u Čechů by byla naše politická, kulturní, ekonomická a sociální práva nejlépe zaručena (...)“.²⁷⁵ Kromě LZNV a Domowiny žádali o připojení Lužice jako autonomního celku k Československu i četní jiní představitelé Lužických Srbů. To svědčilo o velké popularitě podobných plánů mezi lužickosrbským obyvatelstvem. Této aktivitě Lužických Srbů se dostalo v Československu od samého začátku široké podpory.

Příznivý vztah československého vedení k plánům vůdců lužickosrbského národního hnutí se projevil v tom, že k propagaci myšlenek LZNV mezi lužickosrbským obyvatelstvem se aktivně užívalo oficiálního pražského rozhlasu. 23. května 1945 pražský rozhlas vysílal Lužickým Srbům v jejich rodném jazyce výzvu LZNV, které předeslal krátkou informaci v ruštině: „Vítězný maršál Stalin“, říkalo se v rozhlasové výzvě LZNV, „osvobodil všechny Slované, také nás, Lužické Srby. Vítězná Rudá armáda loupežným a vražedným tlupám gestapáků a esesáků zlomila vaz. Budoucnost je naše a nejsme už závislí na zničeném Berlínu. Než se vrátíme do Lužice, nařizujeme vám toto:

1. Zakládejte nebo obnovujte po městech a vesnicích lužickosrbské národní výbory!
2. Všechny lužickosrbské spolky necht' ihned zase zahájí svou činnost!

²⁷⁴ *Memorandum Lužických Srbů maršálu J. V. Stalinovi a prezidentu Ed. Benešovi.*

²⁷⁵ *Za svobodu Lužických Srbů*, s. 13.

3. U sovětských vojenských úřadů se hlase všude a stále jako Lužičtí Srbové!
4. Mluvte všude veřejně lužickosrbsky, ale čistou lužičtinou!
5. Němci jsou naši odvěcí nepřátelé. Naše nejlepší lidi nám v žalářích a koncentračních táborech trýznili a mnohé z nich umučili. (...) To jim nikdy nezapomeňte! Každého nacistického darebáka si dobře zapamatujte! Přejde čistka. Máme pevnou naději,“ – těmito slovy končila rozhlasová výzva LZNV – „že v úzkém spojení se svobodným bratrským českým národem převezmeme správu svých věcí do svých rukou. Maršál Stalin a prezident doktor Beneš už mají naše memoranda.“²⁷⁶

Nabádání lužickosrbského obyvatelstva ke konkrétním činům, předpokládajícím mezi jiným i vytváření lužickosrbských národních výborů, znamenalo, že se vedoucí činitelé LZNV pokusili, se souhlasem oficiální Prahy, učinit konkrétní krok k vytvoření reálných základů budoucí lužickosrbské státnosti. Orientace a celkový optimistický tón této výzvy svědčí o přesvědčení vedoucích činitelů LZNV, že lužická otázka bude rychle rozřešena podle scénáře, který připravili oni. Velmi brzy však se dožili prvních zklamání.

Logickým pokračováním této politiky bylo uspořádávání vztahů mezi dvěma středisky národního hnutí Lužických Srbů. 25. května 1945 přijeli do Prahy Jurij Cyž a Jan Meškank, aby uspořádali vztahy mezi Domowinou a LZNV v Praze. Po výměně názorů představitelé obou středisek lužickosrbského národního hnutí konstatovali, že jejich cílem je „osvobození národa“ a „připojení Lužice k Československu“. Toto stanovisko bylo vyjádřeno v druhém memorandu LZNV z 1. června 1945. Podstata tohoto dokumentu, určujícího hlavní obrysy lužickosrbského národního hnutí na příští půlrok, byla příhodně vyjádřena v jeho názvu: *Memorandum Lužických Srbů – slovanského národa v Německu, který požaduje osvobození a připojení k Československu.*²⁷⁷

Uvedené memorandum, jehož obšírná historická část znovu zdůrazňovala blízkost kultury Čechů a Lužických Srbů i jejich dávnou příslušnost k týmž státním útvarům, počínaje říší Sámovou a Velkomoravskou, nevyjadřovalo jen oficiální prosbu o připojení lužickosrbských zemí k Československu, ale určovalo i základy právního statutu Lužice v rámci československého

²⁷⁶ *Za svobodu Lužických Srbů*, s. 13.

²⁷⁷ *Praha a Lužičtí Srbové*, s. 141.

státu.²⁷⁸ Zároveň však vztahy Lužice a Československa musely počítat s místními zvláštnostmi. Autoři memoranda představovali tyto vztahy ve formě „zemského zřízení, jako má Morava nebo Slezsko s několika menšími výjimkami, pokud jde o kulturní autonomii.“²⁷⁹

Autoři memoranda rovněž představili podrobný ekonomicko-geografický popis budoucí jednotné Lužice. Vůdcové LZNV navrhovali sjednotit oblasti Horní a Dolní Lužice do jednoho administrativního celku. Tento celek měl zahrnovat kraje Drážďany-Budyšín, Frankfurt nad Odrou a Legnice. Memorandum zároveň upozorňovalo, že budoucí lužická administrativní jednotka bude menší než území historické Lužice, protože se předpokládá, že do ní nebudou zahrnuty čistě německé oblasti a železnice Drážďany – Berlín.

Zároveň s hlavním požadavkem připojit Lužici k Československu obsahovalo memorandum i celý seznam opatření, který byl podle názorů vůdců LZNV prvořadý. Memorandum znovu zdůrazňovalo nutnost oddělit od Němců válečné zajatce lužickosrbské národnosti a vrátit je do Lužice. Autoři memoranda žádali, aby byli rozlišeni Němci a Lužičtí Srbové, kterým měl být přiznán status spojeneckých nebo osvobozeneckých národů. Kromě toho memorandum vyzývalo k otevření základních a středních škol s vyučovacím jazykem lužickosrbským, mělo být dovoleno vytvořit lužickosrbské národní výbory podle československého vzoru a vydávat politické a kulturní časopisy a literaturu v lužické srbštině.

Obsahem posledního, šestnáctého bodu memoranda byla žádost o povolení politické činnosti a provádění společenských akcí za svobodu a nezávislost:

„Jsme svobodný slovanský národ, žijeme ve své zemi, a proto máme právo vyjadřovat se o svých právech a svobodách. V roce 1918 nám Němci nedovolili manifestovat za nezávislost Lužice (...), a ani teď, kdy je v Lužici vítězná Rudá armáda, nám ještě nedovolili manifestovat veřejně za osvobození Lužice, obsadit ji československými vojsky a připojit k Československu. Prosíme Sovětský svaz a všechny spojence, aby se postavili kladně k naší žádosti. Prosíme československý národ a vládu, aby nám pomohly a v souladu se spojenci nás připojily ke svému státu (...). Nenechte zahynout nejmenší slovanský národ v srdci Evropy.“²⁸⁰

²⁷⁸ Předpokládalo se „co nejtěsnější spojení“ Lužice s Československem, které zahrnovalo obsazení území Lužice československými vojsky, zavedení jednotného zákonodárství a administrativního řízení a také vytvoření společného peněžního systému a otevření filiálky Československé národní banky v Budyšíně. *Praha a Lužičtí Srbové*, s. 141.

²⁷⁹ *Za svobodu Lužických Srbů*, s. 31.

²⁸⁰ ШЕВЧЕНКО, Кирилл: *Лужицкий вопрос*, s. 124.

2. června 1945 se vedení Domowiny ve snaze uskutečnit požadavky 2. memoranda LZNV obrátilo k vrchnímu veliteli sovětských vojsk v Německu G. K. Žukovovi s návrhem, aby sjednotil historické lužické země v jeden administrativně-územní celek a ten potom připojil k Československu. Jako v předcházejících případech zůstala však tato iniciativa činitelů lužickosrbského národního hnutí bez odpovědi. Pro Sovětský svaz se zdálo být nepřijatelné, aby Lužice se svým nerostným bohatstvím²⁸¹ byla odloučena od tehdejší sovětské okupační zóny.

Velkou snahu k vyřešení lužické otázky v Československu vyvinula Společnost přátel Lužice (dále SPL). SPL byla hned po okupaci českých zemí v roce 1939 rozpuštěna. Řada jejích členů byla pronásledována, Josef Páta²⁸² a jeho bratr František Páta byli za nacistického teroru v roce 1942 popraveni. Po válce se stává vůdčí osobností Vladimír Zmeškal,²⁸³ který se svými spolupracovníky dne 8. června 1945 obnovuje činnost společnosti. SPL organizovala pomoc válkou postižené Lužici. Od samého počátku se SPL stala iniciátorkou četných kulturních a politických akcí na podporu Lužických Srbů v Československu. Zasloužila se obnovu lužickosrbského tisku a o zřízení prázdninových táborů pro děti. Brzy po válce byl obnoven *Lužickosrbský věstník* a podařilo se uskutečnit v československém rozhlasu pravidelné relace o Lužici.²⁸⁴

První schůze SPL 8. června 1945 se zúčastnil místopředseda československé vlády Josef David, aktivní účastník prolužického hnutí v meziválečném období.²⁸⁵ Ve svém vystoupení prohlásil, že československá vláda podporuje požadavky Lužických Srbů. David sdělil přítomným funkcionářům SPL, že „spravedlivé požadavky Lužických Srbů bude československá vláda podporovat.“²⁸⁶

²⁸¹ O výskytu nerostného bohatství v Lužici se zmiňuje i tisk: „V Dobroluhu v Dolní Lužici byla objevena rozsáhlá ložiska uhlí. Podle opatrných odhadů vyskytuje se tam asi jeden milion tun antracitového černého uhlí ve vrstvách, z nichž nejvyšší je pouze šedesát metrů pod zemí.“, *Lidová demokracie* 2, č. 8 – 2. vydání, čtvrtek 10. 1., Praha 1946, s. 3.

²⁸² Josef Páta (1886–1942): český slavista, prof. UK, propagátor slovanské vzájemnosti. Hlavní své práce věnoval lužickosrbské literatuře.

²⁸³ Vladimír Zmeškal (1902–1966): český bibliograf, autor spisů o lužické historii a literatuře, člen a vůdčí činitel Společnosti přátel Lužice.

²⁸⁴ BOHÁČ, Zdeněk: *České země a Lužice*, s. 66.

²⁸⁵ Josef David (1884–1968): český politik a novinář, člen Československé strany socialistické, od 1921 poslanec, 1945 – náměstek předsedy vlády, 1945–1948 předseda NS. Na manifestaci pražského lidu za svobodu Lužice 24. 7. 1945 David opět vyjádřil přátelský vztah českého národa k Lužickým Srbům. Ve svém projevu „Lužice má plné právo na svobodu“ poznamenal: „(...) My jsme již za starého Rakouska sledovali jejich hrdinný zápas za národní existenci, radovali jsme se z jejich národního, hospodářského a kulturního rozvoje po roce 1919 (...). Radujeme se dnes z jejich národního ruchu a věříme, že se nebude již opakovati Versailles a že konečně i jim vzejde slunce národní svobody (...)“. Srov. KALETA, Petr: *Spominanje na Josefa Davida, Rozhľad*, č. 8, 2005, s. 295–298.

²⁸⁶ *Lužickosrbský věstník* 21, 1946, č. 1–2, s. 20.

Účastníci schůze poslali pozdravný telegram Stalinovi, Benešovi a československé vládě s prosbou, aby podpořili požadavky Lužických Srbů. V telegramu vládě navrhovali vedoucí činitelé SPL, aby už před připojením Lužice „na základě dohody s Rudou armádou“ bylo území Lužice obsazeno československými vojsky, která by mohla, podle jejich názoru, zaručit bezpečnost a pořádek. „Podle zpráv nám došlých z Lužice“, říkalo se v telegramu vládě, „je československé vojsko očekáváno veškerým obyvatelstvem, a proto prosíme, aby o tomto požadavku bylo rozhodnuto (...).“²⁸⁷ Vedoucí činitelé SPL se v závěru zavazovali, že dají československé vládě k dispozici všechny své síly a budou působit v souladu s jejími nařízeními.

Velkou pozornost věnovalo lužické otázce v té době Ministerstvo národní obrany ČSR (dále MNO). Svědectvím praktického zájmu vedoucích činitelů MNO o výhledové připojení Lužice k ČSR bylo společné zasedání zástupce MNO, generála Alfreda Resslera, s představiteli LZNV a Společnosti přátel Lužice, Janem Cyžem, Beno Šoltou, Jurijem Cyžem, Mikławšem Krječmarem a Vladimírem Zmeškalem, které proběhlo 13. června 1945 v Praze. V průběhu setkání zajímal zástupce československého MNO nejširší okruh otázek, jako například ekonomický potenciál a vojenský význam Lužice, její historické a nynější etnografické hranice, ale i zvláštnosti krajiny, zeměpisné postavení a etnické složení obyvatelstva. Jednou z nejdůležitějších otázek, probíraných na setkání na československém MNO, byla otázka po konkrétních hranicích Lužice. Ressel ve svém hlášení napsal, že požadavek připojení Lužice v jejích historických hranicích je politicky neuskutečnitelný a nelze ho obhajovat na mezinárodním fóru, protože v takovém případě by nastala nutnost dalších územních zisků na západě včetně připojení Drážďan, což by mohlo vážně zkomplikovat národnostní problém. Ressler zdůrazňoval, že cílem československých kruhů jsou spolehlivé a účinně hajitelné hranice. V této souvislosti považoval za nutné vyloučit centrum Dolní Lužice Chotěbuz z té části Lužice, se kterou se počítalo pro připojení k ČSR, jelikož Chotěbuz „vybíhala daleko na sever“.²⁸⁸

Na závěr uznal zástupce československého MNO oprávněnost požadavků Lužických Srbů na připojení k Československu a vyjádřil přesvědčení o možnosti hájit tento požadavek na mezinárodní scéně v případě, jestliže bude formulován „v rozumné míře“. Zástupci Lužických Srbů připustili, že „jejich územní nárok nebude případně možno prosadit v plném rozsahu“.²⁸⁹

²⁸⁷ *Za svobodu Lužických Srbů*, s. 41.

²⁸⁸ Vojenský historický archiv (dále VHA), fond Hlavní štáb – 1. oddělení 1945, č. j. 12362, k. 27.

²⁸⁹ Tamtéž.

MNO se ve srovnání s ostatními mocenskými strukturami Československa, vcelku projevilo jako nejaktivnější stoupenec řešení lužické otázky podle scénáře LZNV a SPL. Připojení části lužickosrbského území k Československu obsahoval dokument vypracovaný československým MNO, s návrhy o změně hranic Československa, který byl představen vládní komisi ČSR pro otázky hranic. Nehledě na veřejnou podporu postoje LZNV a SPL, které usilovaly o připojení Lužice k Československu, zaujímala československá vláda mnohem zdrženlivější postoj. Protokol ze zasedání vládní komise o hranicích, které proběhlo 20. června 1945, dosvědčuje, že v té době už československé vedení připojení Lužice k Československu nepodporovalo. V průběhu zasedání, jehož se zúčastnili v zastoupení ministra zahraničí státní tajemník Vlado Clementis²⁹⁰, ministr národní obrany Svoboda, ministr vnitra Nosek, ministr zahraničního obchodu Ripka, ministr dopravy Hasal, ministr průmyslu Laušman a ministr financí Šrobár, se projednával plán změny poválečných hranic Československa vypracovaný MNO. Komise podpořila požadavky MNO zahrnout do území Československa Ratibořsko, Kladsko a Hlučínsko, které v té době byly obsazeny Polskem, ale vyslovila se proti analogickému návrhu MNO týkajícímu se Lužice. V protokolu zasedání se píše: „Komise je především zajedno v tom, že se nepřijímá návrh na tu korekturu hranic, která by zahrnovala Lužici. Komise doporučuje hraniční čáru, která sestupuje na severní svah pohraničního pohoří a která by byla vedena tak, aby k československému území připadla oblast města Valdenburg s okolím, celá kamenouhelná pánev žacléřská, místa Gotesberg, Landeshut a zejména železniční uzel Hirschfeld. Přitom bylo by přihlížeti ke komunikačním spojům a vést hranici tak, aby co nejméně německého obyvatelstva připadlo k republice. Komise má za to, že je zejména nutné, aby železnice Žitava – Neupaka připadla k Československu.“²⁹¹

Hlavním hlediskem, určujícím účelnost připojení území, byly důvody ekonomické a vojenskopolitické. Zároveň se vládní komise snažila podle možnosti vyhnout území s velkým počtem německého obyvatelstva. Ve *Zdůvodnění požadavků změny hranic*, schváleném v závěru schůze, byla nutnost připojení Žitavy odůvodněna jedině dopravními důvody (zlepšení spojení mezi Frýdlantským a Rumburským výběžkem) a obecně ekonomickými podmínkami (textilní továrna v Žitavě, fungující elektrárna v Hirschfeldu aj.). Připomínka, že v letech 1158–1635 byly

²⁹⁰ Vlado Clementis (1902–1952): slovenský politik, publicista; člen KSČ od 1925, 1945–1948 státní tajemník na ministerstvu zahraničí, 1948–1950 min. zahr. ČSR; 1950 obviněn z vykonstruovaných chyb, 1951 zatčen, 1952 popraven.

Lužice součástí Českého království, byla zřejmě druhořadým argumentem. Podobný přístup se ukázal i při posouzení možné změny hranic s Rakouskem a Maďarskem.²⁹²

Zajímavá je ta okolnost, že plány československého vedení o budoucích hranicích se neshodovaly s představami lužickosrbských politiků o hranicích lužické administrativní jednotky. Tak i Češi i Lužičtí Srbové si činili nárok na Žitavu. Přitom československá vládní komise vystoupila s nárokem na Žitavu až po vydání lužickosrbského memoranda z 1. června 1945, podle něhož se měla Žitava stát součástí lužické územní jednotky. Vládní komise však neprojevila zájem o ostatní část Lužice, ačkoliv lužickosrbsští vůdcové usilovali o připojení celé Lužice k Československu. Československý vládní plán změny hranic měl tedy jasně vyjádřený pragmatický charakter, nebral v úvahu hledisko lužickosrbských politiků a měl velmi málo společného s rétorikou SPL, jejímž hlavním cílem bylo osvobození srbské Lužice.

Zájem československého vedení o žitavskou oblast lze snad vysvětlit nejenom ekonomickými a zeměpisnými důvody. Velkou úlohu v této části Německa sehrála i česká menšina, jež už v květnu 1945 vytvořila svůj národní výbor, který navázal spojení se sovětským velením a obrátil se na československou vládu s peticí o připojení žitavské oblasti k Československu. V *Návrhu Československa na změnu hranic v žitavské oblasti* byl požadavek připojení Žitavy zdůvodňován rovněž důvody etnickými. Zejména se poukazovalo (dosti absurdně) na porážku Čechů na Bílé hoře roku 1620, kdy se Žitava stala místem hromadné emigrace příslušníků jednoty bratrské, a navzdory silné germanizaci si zachovala dosud svůj český charakter. Dokument odkazoval na četné manifestace a petice žitavských Čechů, které požadovaly tuto oblast k Československu připojit.²⁹³ O mnohem větším praktickém zájmu československého vedení o Žitavu ve srovnání s ostatními částmi Lužice svědčí ta skutečnost, že dva dny po projednání lužické otázky na zasedání vlády ČSR 24. července 1945 (a po mohutné prolužické manifestaci v Praze ve stejný den) ministři Kopecký a Nejedlý doporučovali místním Čechům „setrvati na místě do konečné úpravy hranic“,²⁹⁴ což mnozí místní Češi chápali jako průhlednou narážku na nastávající připojení k Československu. Pozoruhodné je, že problematiku

²⁹¹ Archiv Ministerstva zahraničních věcí (dále AMZV), fond Generální sekretariát 1945–1954 (GS), (Protokol o schůzi ministerské komise pro otázky hranic konané 20. června 1945), k. 84.

²⁹² Požadavek připojit k Československu město Banrevo byl zdůvodňován jedině nutností zabezpečit železniční spojení na daném úseku. Tamtéž.

²⁹³ AMZV, fond Generální sekretariát 1945–1954 (GS), (Československý návrh na úpravu hranic na Žitavsku), k. 84.

²⁹⁴ VHA, fond Politický kabinet ministra národní obrany – 1946 (PKM), č. j. 3741, k. 10.

Žitavy posuzovalo jako zvláštní otázku mimo celkový lužický kontext jak československé vedení v Praze, tak i představitelé české obce v Žitavě.

Vůdcové prolužického hnutí v Československu měli těsné styky s vládou a snažili se ovlivnit její postoj v lužické otázce. V archivu československého ministerstva zahraničí se zachovalo hlášení jednoho z hlavních členů SPL, profesora Antonína Frinty²⁹⁵, o setkání se zástupci Lužických Srbů 7. a 8. července 1945 v pohraničním městečku Rumburk na severu Československa. Frinta informoval československé ministerstvo zahraničních věcí (dále MZV) o schůzce předních představitelů SPL s okresním hejtmánem Budyšínska JUDr. Janem Cyžem²⁹⁶ a předsedou Domowiny Pavlem Nedem. Poukazoval na informace z těchto spolehlivých kruhů svědčících o kritickém stavu v Lužici. Ve svém hlášení Frinta psal: „Právě toto území bylo delší dobu bojištěm a trpí nadále jako průchodní stanice spousty německých uprchlíků, které Poláci vyhánějí ze sousedního Slezska. (...) Dále je tam situace vyživovací velmi zlá, poněvadž k polním pracím chybějí muži, které není možno dostat z zajateckých táborů, a kromě toho všechny zásoby jsou vyloupeny. Tyto zmatky, za kterých není zaručena osobní bezpečnost domácího obyvatelstva, způsobily veliké rozčarování u Lužických Srbů, kteří původně vítali Rudou armádu jako osvoboditelku a jsou nyní ohrožováni rovněž loupícími vojáky armády polské, která stojí na řece Nise a zmocnila se Zhořelce. Pořádek zjednatí nemohou slabé posádky sovětské, neboť například v Budyšíně má velitel k dispozici jen 100 mužů (...).“²⁹⁷

Zhodnocení situace v Lužici obsahoval rovněž přípis LZNV československé vládě z 14. 7. 1945, podepsaný v té době prozatímním předsedou LZNV, profesorem doktorem Mikławšem Krječmarem.²⁹⁸ Upozorniv na to, že se Lužice stala křižovatkou, přes kterou se vrací domů nejen Poláci, Rusové a Ukrajinci, zavlčení na nucené práce do Německa, ale i slezští Němci, kteří utíkali před postupující Rudou armádou, Krječmar poukazoval na nedostatečný počet sovětských posádek pro udržení pořádku a pro případy loupení a násilí proti mírumilovnému lužickosrbskému obyvatelstvu. Prozatímní předseda LZNV Mikławš Krječmar popisoval situaci takto: „Sovětské úřady dosud nečiní rozdíly mezi Němcem a Lužickým Srbem. Na mnohých místech berou také naše lidi do SSSR na práce. (...) Vzhledem

²⁹⁵ Antonín Frinta (1884–1975): český slavista, od 1945 profesor UK. Autor prací z české a slovanské jazykovědy.

²⁹⁶ Blíže viz ŠŮLA, Jaroslav: *Z dějin bojů o lužickosrbský národní stát: Interpelace Jana Cyže a dr. Mikławše Krječmara ze dne 14. července 1945*, *Lužickosrbský věstník* XV, 2005, č. 7–8, s. 48.

²⁹⁷ AMZV, fond Generální sekretariát 1945–1954 (GS), (Zpráva profesora Dra Frinty o konferenci s Lužickými Srby v Rumburku 7. a 8. července 1945), k. 84.

k tomu, že o Lužici není dosud politicky rozhodnuto, (...) okupační úřady odvázejí z našeho území, jako z území nepřátelského, všechno zařízení našich podniků – například z největší továrny na hliník v celém Německu, která se nalézá v Lužici v Ljutech (Lautawerk), také železniční koleje se vytrhávají a odvázejí. (...) Situace se přiostrňuje také vůči poměru lužickosrbsko-německému. Němci mají strach před vystěhováním, kdyby Lužice byla připojena k Československu. Němci z Čech, kteří jsou na území Lužice, vypravují o tom, co se v Čechách děje a jak se musí stěhovat.“²⁹⁹

Krječmar připomněl československému vedení všechna svolání Lužických Srbů, zdůraznil jejich hlavní požadavek, připojení Lužice k Československu, a konstatoval, že jedinou odpovědí na ně bylo sdělení předsednictva vlády ČSR z 8. června 1945 o tom, že lužickosrbské memorandum bylo odevzdáno československému MZV, aby je dále prostudovalo. Autor přípisu LZNV upozornil Čechy na nedostatek přesné a jasné politiky Prahy v lužické otázce, což způsobuje v Lužici růst neklidu a nejistoty. Krječmar sdělil československé vládě, že 26. června 1945 bude v Budyšině zasedat LZNV a na něm bude projednána politická situace v Lužici. Žádal proto československé vedení, aby do 24. června jasně odpovědělo na řadu otázek. Představitel LZNV zajímalo, projednávala-li československá vláda a příslušná ministerstva lužickosrbské memorandum a má-li československá vláda v úmyslu hájit zájmy Lužických Srbů v duchu příslušných memorand. Krječmar vznesl i přímou otázku: „Má československá vláda v úmyslu poslat svá vojska na území obou Lužic? Polská vláda využila svého spojeneckého práva a polské vojsko už stojí na levém břehu Nisy. Náš lid nemůže chápat, proč tak Československo dosud neučinilo, když náš lid si toho přeje a přání tato byla již počátkem června tlumočena československé vládě (...).“³⁰⁰

Zprávy přicházející z Lužice znovu vzbudily pozornost československé vlády k lužickosrbské otázce. Tento zájem vyvolal rovněž prudký růst prolužických nálad v široké československé veřejnosti, který vyvrcholil v létě 1945. Nejjasnějším vyjádřením solidarity československé veřejnosti s Lužickými Srby se stala velká manifestace na podporu slovanské Lužice 24. července 1945.

²⁹⁸ AMZV, fond Teritoriální odbory – obyčejné (dále TO-O) 1945–1959 NDR menšiny, (Přípis MZV ze dne 22. 6. 1949, Přehledná zpráva o Lužici, II. Dnešní Lužice, s. 2), k. 34.

²⁹⁹ VHA, fond Úřad státního tajemníka – 1945, č. j. 105180, k. 10.

³⁰⁰ Tamtéž.

Téhož dne se ještě před zahájením manifestace konalo zasedání československé vlády. Na něm se projevíly rozpory mezi jednotlivými členy vlády v názoru na lužickou otázku. Místopředseda vlády Josef David přednesl memorandum LZNV a požádal, aby vláda zaujala k lužické otázce zřetelné stanovisko. David kritizoval podle jeho názoru pasivní postoj československé vlády k Lužici. Ministr školství a osvěty Nejedlý však zdůrazňoval, že Lužičtí Srbové jsou „samostatným národem, který má nárok na svou existenci, a v tom je musíme podporovat.“³⁰¹

Také Clementis považoval za nutné vyjádřit se k tragické situaci v Lužici. Clementisův návrh, projednaný předtím s československým prezidentem a se zástupci Lužických Srbů, vycházel z nutnosti účasti Československa v okupaci Německa. Podle Clementisova názoru by Československo mohlo v rámci této účasti snadno dosáhnout souhlasu spojenců s obsazením území Lužice svými vojáky. Avšak Clementis upřesnil, že vláda nebude mluvit o připojení Lužice, protože „to by bylo nemožné v dnešním stadiu“.³⁰² Ministr národní obrany Ludvík Svoboda navrhl poslat delegaci k maršálu Žukovovi a požádat sovětské vedení o souhlas obsadit území Horní Lužice československým vojskem se současným zarovnáním hranic ve prospěch Československa. Vláda jako celek schválila plán Clementisův, který v podstatě ponechával otázku připojení Lužice otevřenou, ale zabezpečoval předpoklady pro úpravu hranic Československa s Německem v souladu s rozhodnutím vládní komise pro opravu hranic.

Později téhož dne se v Praze na Staroměstském náměstí konala masová manifestace na podporu Lužických Srbů a pro připojení Lužice k Československu. Celkový počet účastníků, mezi nimiž byla velká delegace Lužických Srbů, činil okolo sta tisíc.³⁰³ Manifestace se zúčastnili také dva členové vlády, Lužici nejvíce naklonění, náměstek předsedy vlády J. David a ministr školství a osvěty Z. Nejedlý. Oba ve svých projevech vyslovili solidaritu s požadavky Lužických Srbů. Na manifestaci promluvil také jeden z hlavních představitelů lužickosrbského národního hnutí farář Jan Cyž. Cyž ve svém projevu zdůraznil, že Lužice netrpělivě očekává příchod československého vojska. V Praze byla tehdy sepsána memoranda k politickým reprezentacím vítězných mocností, která byla spolu s mapovými přílohami odeslána.³⁰⁴

³⁰¹ KAPLAN, Karel: *Pravda o Československu 1945–1948*, Praha 1992, s. 79.

³⁰² Tamtéž.

³⁰³ ШЕВЧЕНКО, Кирилл: *Лужицкий вопрос*, s. 171.

³⁰⁴ BOHÁČ, Zdeněk: *České země a Lužice*, s. 66.

Pokusy LZNV vynést lužickou otázku na projednání Postupimské mírové konference³⁰⁵ zůstaly bezvýsledné. Neúspěch v Postupimi byl jednou z hlavních příčin vzrůstajícího zklamání lužickosrbských vůdců s československým vedením, s jehož podporou i na mezinárodním poli původně spojovali možnost uskutečnění svých zahraničněpolitických cílů. Po Postupimi lužickosrbští politikové začali věnovat stále větší pozornost vztahům se sovětskými státními činiteli. To lze do velké míry vysvětlit nadcházející konferencí ministrů zahraničních věcí SSSR, USA a Velké Británie v prosinci v Moskvě. Nicméně tento obrat lužickosrbských politiků v zahraničněpolitických prioritách zatím neznamenal změnu jejich konečného cíle – připojení k Československu.

Když byla 9. června 1945 vytvořena Sovětská vojenská správa v Německu, představitelé SSSR začali věnovat lužickosrbské otázce větší pozornost. Sovětské vedení ignorovalo požadavky Lužických Srbů adresované konferenci v Postupimi, ale zároveň se snažilo vyhnout zostření vztahů s lužickosrbskými vůdci. Z toho důvodu také Sovětská vojenská správa v Německu dovolila LZNV přestěhovat se z Prahy do Budyšína, oč lužickosrbští vůdci hned od května 1945 neustále usilovali. Přestěhovali se v září 1945 a už 17. září se konalo v hlavním městě Horní Lužice společné zasedání Domowiny a LZNV. Na něm obě strany potvrdily svou připravenost vzájemně spolupracovat. Konkrétním výrazem těchto úmyslů bylo vytvoření Lužickosrbské národní rady 22. října 1945 jakožto jediného výkonného orgánu lužickosrbského národního hnutí. V čele Lužickosrbské národní rady stanul mezitím řádně zvolený předseda LZNV, kněz Jan Cyž, jeho zástupcem se stal předseda Domowiny Pawol Nedo. Zmocněncem v Praze jmenovala Lužickosrbská národní rada 2. ledna 1946 JUDr. Jurije Cyže. Cyž neměl status diplomatického zastoupení a byl pouze představitelem expozitury národní rady. Československé MZV bylo proti potvrzení doktora Jurije Cyže v Praze jako osoby diplomatické, poněvadž tím by Československo implikovalo dojem mezistátního uznání Lužice – ať teritoriálně či jinak. Na základě rozhodnutí předsednictva vlády z 11. ledna 1946 bylo ministerstvo vnitra pověřeno upravit poměr ČSR k tomuto zástupci. Tehdejší československé MZV vycházelo

³⁰⁵ Od 17. 7. do 2. 8. 1945 se konala poslední schůzka Velké trojky antihitlerovské koalice na nejvyšší úrovni. Jednání se týkala především praktických otázek spojených s poválečným osudem Německa. Cílem okupace Německa mělo být jeho úplné odzbrojení a demilitarizace. Německá politika měla být důsledně demokratizována, státní správa decentralizována. Plán denacifikace všech oblastí života v Německu obsahoval i požadavek kontroly německého školství. Decentralizace měla postihnout i německé hospodářství. Součástí postupimských dokumentů se staly také principy odsunu německých menšin z Polska, Československa a Maďarska. Viz MÜLLER, Helmut a kol.: *Dějiny Německa*, s. 320.

z předpokladu, že se jedná o zástupce etnické skupiny. Z toho důvodu se mělo jednat o věc čistě vnitropolitickou.³⁰⁶

Aktivní politická činnost lužickosrbských vůdců, kteří vytvořili společný orgán vedení národního hnutí Lužických Srbů, podnítila Sovětskou vojenskou správu v Německu, aby se konečně důkladně zabývala lužickou otázkou. V září navštívili sovětszí důstojníci z drážďanského a budyšínského velitelství LZNV v Budyšíně a seznámili se s materiálem o jeho činnosti. Koncem září byla lužickosrbská delegace přijata v Berlíně vedením sovětské vojenské správy v Německu. V průběhu setkání se probíraly nejaktuálnější problémy lužickosrbského národního života. Lužičtí Srbové odevzdali sovětskému velitelství druhé memorandum LZNV v ruštině a mapy s historickými hranicemi Lužice. V říjnu a listopadu 1945 jednání lužickosrbské delegace se sovětským velitelstvím v Berlíně pokračovala.³⁰⁷

Pro podrobnější rozbor lužické otázky vytvořilo vedení Sovětské vojenské správy v Německu zvláštní komisi, která odjela do Lužice a od 27. října do 5. listopadu 1945 studovala situaci bezprostředně na místě. Podle sdělení orgánu SPL, *Lužickosrbského věstníku*, vysocí představitelé sovětského velitelství z Berlína pobývali v lužickosrbských vesnicích, aby se co možná nejlíže seznámili s životem lužickosrbského obyvatelstva. V listopadu 1945 bylo vytvořeno jednotné vojenské okresní velitelství s centrem v Budyšíně, které kontrolovalo celé území Horní Lužice, nejen saskou, ale i její pruskou část. Čeští přátelé Lužice uvítali tuto změnu, protože v ní viděli tendenci k následujícímu sjednocení lužických zemí v jedinou administrativní jednotku. *Lužickosrbský věstník* charakterizoval tuto novinku jako „první krok jednotné správy pro celou Lužici“.³⁰⁸

Celkový výsledek obeznámení zástupců sovětského velitelství se situací v Lužici byl ovšem pro Lužické Srby nepříznivý. V závěru své práce komise konstatovala, že hlavním požadavkem Lužických Srbů je sesazení Němců z míst starostů, učitelů a policistů v místech s kompaktním lužickosrbským obyvatelstvem a také změna sovětského okupačního režimu za československý. Odpovědí sovětského vedení na vývoj situace v Lužici byla direktiva číslo 30/3 z 11. ledna 1946 náčelníka 3. evropského oddělení Lidového komisariátu zahraničních věcí SSSR Anatolije Smirnova poslaná politickému poradci Sovětské vojenské správy v Německu Vjačeslavu

³⁰⁶ AMZV, fond TO-O 1945–1959 NDR menšiny, (Přípis MZV ze dne 15. 9. 1947, Lužickosrbská otázka, II. Současné poměry, s. 2), k. 34.

³⁰⁷ *Lužickosrbský věstník* 21, 1946, č. 3–4, s. 30.

³⁰⁸ Tamtéž.

Semjonovi. Direktiva podrobně informovala o reakci lidového komisaře zahraničních věcí Vjačeslava Molotova na návrhy vedoucích činitelů lužickosrbského národního hnutí vyjádřené v memorandu z 1. června 1945. Dokument konstatoval neochotu SSSR k podpoře požadavku oddělení Lužice od Německa a její připojení k Československu. Zároveň se v direktivě poukazovalo na nutnost proporcionálního zastoupení Lužických Srbů ve správních orgánech, zavedení výuky lužickosrbského jazyka ve školách a obnovy činnosti lužickosrbských kulturně osvětových spolků. Kromě toho direktiva předpokládala možnost vydávat v Budyšíně tištěný orgán *Domowiny*, která byla jedinou lužickosrbskou organizací uznávanou sovětskou administrativou, noviny *Naša Wěc*. Sovětská komandatura povolila *Domowinu* v květnu 1945 jako organizaci kulturní a politickou.³⁰⁹

SSSR se postavil proti jakýmkoli snahám o politickou, kulturní a hospodářskou samostatnost Lužice. Podle sovětské vojenské správy by mělo vytváření národních celků v Německu za následek uzavření cesty ke vzniku jednotného Německa. Rovněž utváření zvláštních lužickosrbských stran nebylo sovětskými úřady v Německu tolerováno, panoval názor, že Lužičtí Srbové mají vstupovat do již existujících antifašistických německých politických stran. Šlo tu o zásadní sovětské stanovisko v otázce federálního uspořádání Německa. Sovětské úřady byly také proti činnosti Lužickosrbské národní rady a LZNV. Přestavitele těchto dvou orgánů lužickosrbského národního hnutí považovaly za „elementy reakční a protisovětské“ a odmítaly v nich spatřovat „vhodné“ představitele Lužických Srbů. V otázce memoranda (10. května 1945), předloženého sovětskému velitelství v Berlíně, vyslovila sovětská vojenská správa názor, že se jedná o přímou provokaci Sovětů. Toto memorandum postavilo Sověty u Spojenecké kontrolní rady³¹⁰ do nepříjemné situace. Ostatní spojenci podezírali Sověty, že manévr předložení druhého memoranda (12. května 1945) lužickosrbskou delegací samy zinscenovali.³¹¹

Neustálé neúspěchy vůdců lužickosrbského národního hnutí, kterým se nepodařilo na Postupimské konferenci upoutat pozornost spojenců k sobě a ke svým požadavkům, přinesly i podstatné změny v jejich poměru k Čechům, na něž se zpočátku dívali jako na svou hlavní oporu a záruku dosažení svých cílů. Zhoršení vztahů mezi lužickosrbskými

³⁰⁹ AMZV, fond TO-O 1945–1959 NDR menšiny, k. 34, s. 3.

³¹⁰ Jednalo se o Evropskou poradní komisi, tvořenou USA, SSSR a VB, k níž se připojila v listopadu 1945 i Francie, stanovila na základě dohody „o kontrolním systému v Německu“ ze 14. 11. 1944, že po vítězství spojenců mají nejvyšší správu v Německu vykonávat vrchní velitelé ozbrojených sil Francie, VB, USA a SSSR, a to, jak určovaly Postupimské dohody z 2. 8. 1945, „každý zvlášť ve své okupační zóně a společně jako členové Kontrolní rady v otázkách týkajících se Německa jako celku“. Viz MÜLLER, Helmut a kol.: *Dějiny Německa*, s. 318.

politiky a Čechy se začalo projevovat už v září 1945, když už bylo jasné, že v řešení lužické otázky nebylo dosaženo žádného pokroku. To vedlo ke zhoršení poměru mezi hlavou SPL Vladimírem Zmeškalem a zástupcem LZNV v Československu Jurijem Cyžem. Ten brzy požádal, aby SPL omezila svou činnost pouze na kulturní a sociální otázky a nevměšovala se do politické a diplomatické oblasti. Jako odpověď na to se vedení SPL obrátilo na LZNV s žádostí, aby odvolal Jurije Cyže z Prahy a nahradil ho osobou přijatelnější. Tuto žádost zástupci SPL opakovali koncem prosince 1945 v Budyšíně na schůzce s vůdci LZNV a Domowiny, knězem Janem Cyžem a Pawołem Nedom. Lužickosrbští vůdci ji však odmítli.³¹²

Ochlazení vzájemných vztahů lužickosrbských vůdců a zástupců československého prolužického hnutí, podporujících požadavek připojení Lužice k Československu, se časově shodovalo s aktivními kontakty Lužických Srbů s představiteli sovětské vojenské správy v Německu. Když se přesvědčili o záporném poměru sovětské státní moci k plánům na oddělení Lužice od Německa a její připojení k Československu a významné reálné pomoci od oficiální Prahy se jim rovněž nedostalo, vůdcové Lužických Srbů byli nuceni podstatně opravit své zahraničněpolitické cíle. 2. prosince 1945 předseda Lužickosrbské národní rady, kněz Jan Cyž, položil v dopise vedoucímu Sovětské vojenské správy v Německu maršálu G. K. Žukovovi otázku o vytvoření zvláštního lužickosrbského státu pod záštitou SSSR a ostatních slovanských států, jako o jedné z alternativ se začalo uvažovat o vytvoření autonomie pro Lužici a připojení k Polsku. V duchu těchto myšlenek bylo sepsáno už třetí memorandum Lužických Srbů ze 7. ledna 1946, adresované vedení spojeneckých států (USA, Velká Británie, Francie).³¹³

Hlavní body lednového memoranda Lužickosrbské národní rady, vydaného rusky, anglicky a francouzsky, předpokládaly, že bude Lužickým Srbům poskytnut status spojeneckého národa, Lužickosrbská národní rada bude uznána za vládu nezávislého lužickosrbského státu,³¹⁴ Lužičtí Srbové přednesou na mírové konferenci své požadavky a také že bude Lužice vyčleněna z pravomoci Spojenecké kontrolní rady v Berlíně působící v poraženém Německu.

³¹¹ AMZV, fond TO-O 1945–1959 NDR menšiny, k. 34, s. 7.

³¹² *Lužickosrbský věstník* 22, 1947, č. 2, s. 18.

³¹³ AMZV, TO-O 1945–1959 NDR menšiny, (Přípis MZV ze dne 22. 6. 1949, Přehledná zpráva o Lužici, II. Dnešní Lužice), k. 34.

³¹⁴ O úsilí Lužice získat nezávislost píše i dobový tisk: „Dr Marie Cyžová, zplnomocněná zástupkyně LZNV, ve středu odpoledne zahájila první kroky k požádání Spojených národů o podporu lužickosrbského hnutí za nezávislost. Předložila shromáždění memorandum, které je nyní v rukou podvýboru OSN. V memorandu se praví, že na půl milionu Lužických Srbů žije na území mezi Labem a Odrou. Tito pak, jak se praví dále, mohou počítat s podporou Československa, Jugoslávie a Polska.“, in: *Lidová demokracie* 2, č. 15 – I. vydání, pátek 18. 1., Praha 1946, s. 3.

Předseda Lužickosrbské národní rady kněz Jan Cyž zdůrazňoval: „Lužičtí Srbové jsou jediným národem v Evropě, jehož národní existence je dosud ohrožena Němci. Žádáme politickou, kulturní, národní a hospodářskou samostatnost. (...) Chceme žít po svém, neochvějně věříce, že Spojené národy uskuteční ideje svobody, demokracie a práva, za něž jsme trpěli a umírali jako první oběti koncentráků.“³¹⁵ Na rozdíl od předcházejících memorand Jan Cyž tentokrát nepřipomínal těsná pouta Lužice s Československem, ale místo toho kladl důraz na ekonomickou samostatnost a soběstačnost lužických zemí: „Připojené zeměpisné mapy ukazují názorně zemi malého národa, drobných zemědělců, řemeslníků a dělníků, zemi skromného, nebohatého národa, věřícího v spravedlnost a v právo na život podle obyčejů svých kdysi svobodných, hrdinných předků. Chceme (...) zdůraznit skutečnost, že přírodní bohatství našich lesů, řek, polí a náš průmysl zabezpečí plně naši existenci. V národohospodářském smyslu jsme soběstačnou jednotkou.“³¹⁶

Obrat v pozici vůdců lužickosrbského národního hnutí nastal současně s principiální změnou vnitropolitické situace ve východních oblastech Německa. Od 1. ledna 1946 sovětská okupační moc odevzdala řízení občanských a administrativních věcí zástupcům německého obyvatelstva. *Lužickosrbský věstník* s obavami poznamenával, že toto rozhodnutí znamená odevzdání lužickosrbského národního hnutí pod německou kontrolu. SPL uváděla četné příklady zvláště německých úředních orgánů vůči Lužickým Srbům. Německá správa v Drážďanech odvolala z místa okresního hejtmána Budyšínska Lužického Srba dr. Jana Cyže. Ten byl vrácen do funkce až po četných protestech a stížnostech Lužických Srbů sovětské okupační moci. *Lužickosrbský věstník* psal: „Jsou také případy, kdy Lužickým Srbům, kteří pracují pro svobodný život svého národa, odmítají Němci již dnes práva výhod tzv. obětí nacismu. Je to skutečně velmi brzo, kdy Němci odvažují se zvedat hlavu. Jak by to vypadalo v Lužici za několik let, nebo až odejde Rudá armáda, dovedeme si snadno domyslit.“³¹⁷ *Lidová demokracie* z ledna 1946 uveřejnila článek s názvem *Zákroky německé policie proti Lužickým Srbům*, ve kterém se píše: „Němci, jak se zdá, zvedají znovu hlavy. V Lužici hrají si zas na pány a využívají příliš benevolence okupační správy. Jejich stará protislovanská zášť znovu propuká a odnáší ji především lužickosrbské venkované. V Chrósčicích, sz. od Budyšína, německá policie obstoupila vesnici, právě v té době, když lužickosrbské obyvatelstvo bylo v kostele.

³¹⁵ *Praha a Lužičtí Srbové*, s. 156.

³¹⁶ Tamtéž.

³¹⁷ *Lužickosrbský věstník* 21, 1946, č. 7–8, s. 56.

Při prohlídkách policie zabavila zejména psací stroje, pod záminkou, že prý nebyly registrovány, ačkoliv o nějaké registraci nebylo dosud nic známo. Po skončení bohoslužeb prováděly policejní orgány kontrolu věřících a žádaly, aby se každý legitimoval. Kdo neměl s sebou průkaz, musel zaplatit 3Mk. Je zajímavé, že tentokrát po prvé uznávala policie legitimace ‚Domowiny‘, ačkoliv doposud je vždy odmítala uznávat.“³¹⁸

Za vyvrcholení národního hnutí Lužických Srbů po roce 1945 lze považovat vyhlášení voleb do místních národních výborů a volby delegátů na celo-lužický sjezd, konané od 2. do 20. ledna 1946. 27. ledna roku 1946 zvolilo 800 zástupců lužickosrbského obyvatelstva na sjezdu v Budyšině rozšířený LZNV v počtu 22 členů a znovu potvrdilo ve funkci předsedy LZNV faráře Jana Cyže. Ten jmenoval vedoucí orgán LZNV, již zmíněnou Lužickosrbskou národní radu. Jejími členy se stali budyšínský okresní hejtman JUDr. Jan Cyž, zástupce LZNV v Praze Jurij Cyž, hlava Domowiny Pawoļ Nedo a také wojerecký evangelický farář Adolf Černík.

Během roku 1946 však dochází k rozporu v názorech mezi vedením LZNV, čekajícím na zásah zvenčí, a Domowinou, vedenou již opět svým předválečným předsedou Pawoļem Nedom. Ten zastával názor, že by se mělo vycházet z daných předpokladů a brát ohled na celkový vývoj poměrů v sovětském okupačním pásmu. Na základě těchto úvah se Domowina později účastní plebiscitu konaného 30. června 1946 a začíná spolupracovat s SED. V roce 1947 se spor mezi Domowinou a LZNV ještě více zhoršuje, z LZNV vystupují budyšínský okresní hejtman dr. Jan Cyž, Pawoļ Nedo a wojerecký farář Černík. Domowina pak sleduje „socialistickou linii“ spolupráce se sovětskou okupační správou. Ačkoliv se v Lužici LZNV rozpadl již v první polovině roku 1947, vyvíjela dále činnost směřující proti Domowině jeho pražská pobočka vedená Jurijem Cyžem. Tato pražská pobočka LZNV byla v tehdejší Československu podporována a „uměle udržována při životě naší reakcí“. Činnost LZNV v Praze způsobila v Československu rozšíření naprosto mylného názoru, že „lužickosrbský národ je národem zpátečníků.“³¹⁹ Pražská pobočka LZNV definitivně zanikla až po únoru roku 1948.³²⁰

Dne 26. října 1946 zaslala Domowina vládě Československé republiky dopis tohoto znění:

³¹⁸ *Lidová demokracie* 2, č. 18 – II. vydání, úterý 22. 1., Praha 1946, s. 3.

³¹⁹ AMZV, TO-O 1945–1959 NDR menšiny, k. 34, s. 3.

³²⁰ Tamtéž.

Domowina, svaz Lužických Srbů v Budyšíně, dovoluje si vzhledem k situaci v Lužici podati níže uvedené informace:

„Na Lužici je jenom Domowina, která je jedinou lužickosrbskou organizací, uznávanou sovětskou administrativou. Činnost Domowiny od počátku okupace sovětským vojskem děje se za plného dorozumění se sovětskou administrativou. Původně Domowina vyvíjela činnost pouze kulturní, hospodářskou, sociální a v poslední době také politickou při zachování všeobecné politické linie pro sovětskou zónu v Německu. V rámci tohoto vývoje Domowina zúčastnila se aktivně na plebiscitu 30. června 1946 a hlavně při volbách do okresních zastupitelstev i do zemských a provinciálních sněmů 20. října 1946. Jelikož Lužičtí Srbové neměli možnost jít do voleb samostatně, rozhodla se Domowina pro aktivní volební spolupráci s SED, která jako jediná socialistická strana odpovídá sociální struktuře lužickosrbského lidu. K posledním volbám 20. října konaným, byla Domowina požádána stranou SED, aby se vyjádřila k hlavnímu bodu ‚Einheits Deutschlands‘ tak, jak byl vyjadřován mezinárodně SSSR. Jelikož Lužičtí Srbové žijí v nejtěsnějším sousedství s německým národem, nemůže být pro Lužické Srby politický vývoj německého národa lhostejný. Proto Domowina učinila prohlášení před volbami, že nutná demokratizace Německa se nedá provést bez jeho jednoty. Toto prohlášení ovšem neznamená nikterak definitivní řešení lužické otázky. (...) Domowina je a zůstane organizací nejmenšího slovanského národa a jako taková bude pokračovat v práci na zajištění svobodného vývoje lužickosrbského lidu. Domowina má plnou důvěru, že slovanské státy v čele se SSSR postaví se za naše požadavky a přednesou naši věc na mírové konferenci.

Podávající tyto věcné informace prosíme, abyste požádali vládu Československé republiky, aby je laskavě vzala na vědomí a podle nich laskavě koordinovala styky československo – lužické.

Jsme vděční za dosavadní pomoc a prosíme, aby nám byla laskavě nadále zachována přízeň.³²¹

Tento dopis adresovaný tehdejší československé vládě dokládá změny, ke kterým došlo uvnitř lužickosrbských národních kruhů během roku 1946. Domowina se stala vůdčí organizací

³²¹ AMZV, TO-O 1945–1959 NDR menšiny, k. 34, s. 3–5.

Lužických Srbů a nastal tak i již zmiňovaný obrat zahraničněpolitického kurzu lužickosrbských politiků. Domowina začala připravovat cestu pro setrvání Lužických Srbů v rámci budoucí NDR.

Obrat zahraničněpolitického kurzu lužickosrbských politiků vyvolal v Československu smíšenou reakci. Na schůzce s československými novináři v lednu 1946 předseda československé vlády Zdeněk Fierlinger se zřejmým ulehčením konstatoval, že „vývoj lužické otázky se dostává na cestu konstruktivního řešení.³²² Otázka Lužice je otázkou slovanskou a my sami nejsme povoláni ji řešit. Řešit se bude za účasti a podpory celého slovanského světa. Doporučovali jsme našim lužickým přátelům, aby apelovali též na Poláky, a hlavně na Sovětský svaz. Rudá armáda přiznala Lužičanům značná kulturní práva (...).“³²³ S Fierlingrem, který měl od samého počátku chladný poměr k plánům připojit Lužici k Československu, polemizoval *Lužickosrbský věstník*. Napsal poněkud jízlivě, že „(...) o značných právech, která dnes Lužičtí Srbové mají, není ani nám, ani samotným Lužickým Srbům nic známo (...).“³²⁴ SPL upozorňovala československou veřejnost, že se po odevzdání administrativní správy Němcům od 1. ledna 1946 postavení Lužických Srbů ostře zkomplikovalo, byla jim zakázána politická činnost a pořádání jakýchkoliv podniků musí Lužičtí Srbové včas oznamovat a dostávat k nim svolení nejen od místních sovětských velitelství, ale i od německé policie. Při pořádání slavností se jejich programy musely předkládat k schválení úřadům tři týdny předem. Za jednu z hlavních příčin nepřátelského jednání Němců s Lužickými Srby považovali čeští přátelé Lužice vystěhování sudetských a slezských Němců z Československa a Polska na území Lužice. Podle zpráv *Lužickosrbského věstníku* osídlilo počátkem roku 1946 území Lužice přinejmenším 180 000 Němců vystěhovaných z Polska a Československa. Saské úřady často usazovaly německé přesídlence v čistě lužickosrbských vesnicích. *Lužickosrbský věstník* k tomu poznamenal: „Je zcela přirozené, že tito Němci vášnivě nenávidí Slovaný.“³²⁵

³²² O této schůzce Fierlingera s československými novináři referuje rovněž i *Lidová demokracie*; zároveň s lužickou otázkou předseda československé vlády hovořil i o problému Kladska: „Žádáme přivtělení Kladska jako našeho historického území, které rozhodně není polským územím. Doufáme – pravil Předseda vlády ve čtvrté schůzce s novináři – že se dohodneme s Poláky o Kladsku. Kdyby nedošlo k dohodě, bude otázka předložena mírové konferenci v Paříži“. K lužické otázce mimo jiné poznamenal: „Lužická otázka není ovšem otázkou českou nebo československou, je to problém slovanský. Rudá armáda přiznala Lužičanům značná kulturní práva a zemským prezidentem je dnes již Lužičan. Lužičané jsou celkem spokojeni.“, in: *Lidová demokracie* 2, č. 22. – II. vydání, sobota 26.1., Praha 1946, s. 1.

³²³ *Lužickosrbský věstník* 21, 1946, č. 5–6, s. 47.

³²⁴ Tamtéž.

³²⁵ *Lužickosrbský věstník* 21, 1946, č. 3–4, s. 32.

Pro úplnost je třeba konstatovat, že ne všichni Lužičtí Srbové byli po roce 1945 nakloněni myšlence připojení Lužice k Československu. Jeden z nejnámějších moderních lužickosrbských spisovatelů Jurij Brězan³²⁶ použil v souvislosti s možností připojení Lužice k Československu termín „čechizace“. Brězan tvrdí, že: „Po připojení Lužice k Československu by Lužičtí Srbové během jedné generace splynuli v jeden národ s občany Československa.“³²⁷ Svůj názor Brězan opodstatňuje velkou blízkostí mezi oběma národy, resp. jazyky, a společnými historickými kořeny.

Hlavní cíl lužickosrbského národního hnutí po osvobození od nacistické nadvlády v roce 1945 – oddělení od Německa – dosažen nebyl. Podobně jako snaha o připojení k Československu se plány na vytvoření samostatného lužickosrbského státu nesetkaly se zájmem velmocí a skončily nezdarem. Osudným pro Lužické Srby se stal jak nezáměr o jejich plány ze strany SSSR, který z geopolitických, hospodářských a ideologických důvodů preferoval setrvání Lužice v rámci Německa, tak i pragmatická politika sousedních slovanských států, které ve skutečnosti měly mnohem větší zájem o úpravu vlastních hranic a co nejrychlejší vysídlení vlastních německých menšin než o reálnou podporu zahraničněpolitických plánů lužickosrbských předáků. Jediným viditelným důležitým výsledkem lužickosrbského národního hnutí bylo přijetí Lužickosrbského zákona saským sněmem v březnu 1948, který deklaroval základní národnostní práva Lužických Srbů v administrativní a kulturní sféře. Realizaci tohoto zákona v praktické rovině provázely ovšem četné problémy objektivního a subjektivního rázu.

Ačkoliv v rámci NDR se Lužičtí Srbové těšili jistě, zdánlivě široké státní podpoře, která umožnila vytvoření rozsáhlé infrastruktury lužickosrbských institucí, také v NDR, jak už bylo řečeno v předchozích kapitolách, docházelo k zjevným germanizačním tendencím, které byly do určité míry vyvolané přirozenými sociálními a hospodářskými procesy.

³²⁶ Jurij Brězan (1916–2006): stále patří k nejčtenějším lužickosrbským spisovatelům současnosti. Během období nacionálního socialismu v Německu měl kvůli ilegální činnosti zákaz pobytu v Lužici. Od roku 1946 do roku 1948 působil jako lužickosrbský mládežnický funkcionář. V roce 1949 začal pracovat jako spisovatel. Dílo Jurije Brězana zahrnuje romány, eseje, povídky, dramata, lyriku i dětské knihy. Za svá díla obdržel četné ceny a vyznamenání. Mezi jeho hlavní díla lze uvést např. román *Krabat* či pohádku *Čarodějný mlýn* a další. Blíže viz „*Interview mit Jurij Brězan*“, *geb. 1916, Lětopis*, č. 40, 1997, s. 45.

³²⁷ Tamtéž, s. 50–51.

5.2 Český zájem o lužickosrbskou problematiku po roce 1948

V důsledku únorového převratu v roce 1948 se styky mezi Lužickými Srby a Čechy podstatně zredukovaly a od 50. let minulého století se v podstatě omezovaly na soukromé kontakty nebo na oficiální návštěvy, například mezi nakladatelstvím Domowina v Budyšíně a československými nakladatelstvími, jako byly pražský Albatros či bratislavská Mladá léta. Někteří studenti mohli ještě v Praze studovat sorabistiku, kde byla vedle profesury pro lužickosrbskou jazykovědu zřízena i profesura pro literaturu, avšak všechny tyto nabídky se musely zcela podřídit vládnoucí socialistické doktríně.³²⁸

Přesto byly i v těchto dobách navazovány vzájemné přátelské styky. Některé české školy udržovaly kontakty s lužickosrbskými protějšky, například v Satalicích u Prahy, v Mělníku a jinde. Velmi oblíbené byly české dechové kapely, které jezdily na lužickosrbský venkov, docházelo k zájezdům pěveckých souborů, kupříkladu ze Stěbořic u Opavy, z Čisté u Karlovic, z Chrastavy u Liberce a odjinud. Nelze zapomenout ani na kontakty sportovních klubů z Roztok u Semil nebo z Ovčár u Mělníka. Za záslužný čin tehdejší československé vlády lze považovat zřízení spolkového lužickosrbského reálného gymnázia na severu Čech. Velkou zásluhu na realizaci této prospěšné myšlenky měl František Stašek³²⁹ z ministerstva školství, po němž bylo gymnázium pojmenováno. Již v prosinci 1945 byla zahájena výuka v České Lípě a od 1. ledna 1947 sídlilo toto gymnázium ve Varnsdorfu. Ředitelem gymnázia byl Dr. Mikławš Krječmar a účinným a neúnavným podporovatelem při pomoci Lužickým Srbům ve Varnsdorfu se stal Karel Macků. Ve školním roce 1949–1950 pak bylo přemístěno do Liberce a stalo se součástí tamního Gymnázia F. X. Šaldy. Maturitní zkoušky však již lužickosrbsktí studenti skládali doma, v Budyšíně, kde se mezitím vytvořily příznivější podmínky a byla vypracována koncepce lužickosrbského školství v dvojjazyčné oblasti.³³⁰

V neposlední řadě sehrála významnou úlohu v česko-lužických kulturních vztazích SPL a Lužický dům v Praze.³³¹ Stručné historii budovy Lužického semináře je věnována část druhé kapitoly této práce (viz kapitola 2. 2. Lužický seminář). Dějiny Lužického semináře jsou však podstatným dílem kulturních a duchovních dějin Lužických Srbů.

³²⁸ KOSCHMAL, Walter a kol.: *Češi a Němci*, s. 253.

³²⁹ František Stašek (1885–1946): byl specialistou na národnostní menšiny a po druhé světové válce pracoval jako předseda Ústřední matice školské v Praze.

³³⁰ PECH, Edmund: *Die Sorbenpolitik der DDR*, s. 137.

Celé generace lužickosrbské katolické inteligence byly vychovány pod střechou Lužického semináře v Praze. Dvě stě let působení zanechalo hluboké stopy v dějinách Lužických Srbů. Zakladatelé semináře bratři Šimonové věřili v pozitivní vliv pražského prostředí, když se rozhodovali pomoci lužickosrbským studentům. Nezajímali se o to, že nemohli být podle tehdejších předpisů zapsáni jako vlastníci domu do zemských desek. Uskutečnili své předsevzetí tak, že dům dali zapsat kapitule budyšínské a vyhradili si právo správy i rozhodování, kdo má být do semináře přijímán. Úzké církevní a kulturně politické spojení Čech s Lužicí napomáhalo jejich záslužnému dílu.³³²

Šíře společenskopolitických kulturních motivů vedoucích k ideji vytvoření domu pro studenty z Lužice se projevila v koncepci domu a tedy v tom, jak byla jeho stavba zamýšlena i provedena. Toto pojetí se odrazilo v barokní architektonické koncepci stavby. Musíme ji ovšem hodnotit i z urbanistického hlediska – jemuž se v baroku přikládal důležitý význam a jež našlo u nás své plné uplatnění právě na pražské Malé Straně. Budova Lužického semináře měla vedle své vzdělávací funkce rovněž vyvinout snahu zprostředkovat veškerou lužickou kulturu hlavnímu městu Československa. Pravděpodobně proto byla zvolena forma spojení měšťanského domu s palácovou architekturou. Stísněnost území, které bylo k dispozici, podpořilo záměr vyhnat stavbu do výšky, a tím přispět k určité reprezentativnosti. Po dokončení se nová budova stala dominantou pro celé okolí – a je jí až dodnes. Byla po ní pojmenována ulice, v níž byla nejen nejvyšší, ale i umělecky nejhodnotnější stavbou.

Opodstatněnost volby vzdělávací a širší kulturní koncepce semináře byla potvrzována veškerou jeho činností v letech 1728–1922, tj. v době, kdy byl vlastněn a spravován budyšínskou kapitulou. Lužický seminář byl ovšem v tomto období především domovem, ubytovacím a vzdělávacím zařízením pro studenty – bohoslovce a gymnazisty z Lužice. Podle neúplných záznamů z matriky prošlo Lužickým seminářem v letech 1728–1922 na 768 studentů.³³³ Významný český sorabista Zdeněk Boháč, k tomu poznamenal: „Pražská studia ovlivňovala mladou lužickosrbskou inteligenci, probouzela v ní národní vědomí a připravila ji k vlasteneckému působení v Lužici. Lužický seminář poskytoval mladým chovancům vědomí národní hrdosti a kontakty studentů s předními českými kulturními pracovníky,

³³¹ SPL se v roce 1946 rozhodla použít budovy Lužického semináře k vybudování instituce Lužického domu v Praze. Blíže viz MORÁVEK, Antonín – ZMEŠKAL, Vladimír: *Lužický dům v Praze (1728–1948)*, Praha 1948, s. 17.

³³² Tamtéž, s. 23.

jako například s Josefem Dobrovským, Václavem Hankou, Karlem J. Erbenem a dalšími se nezapomenutelně vryly do myslí mladých nadšenců.³³⁴

Obdobně jsou kulturní a národně uvědomovací aktivity semináře charakterizovány v knize Josefa Hrubeše a Věry Hrubešové: „Za studenty sem často docházeli významní čeští slavisté, povzbuzovali je v jejich studiu a starali se o jejich jazykovou a vlasteneckou výchovu.“³³⁵ Gymnazisté studovali hned od počátku semináře na německém malostranském gymnáziu a bohoslovci poslouchali přednášky na pražské německé univerzitě. V semináři studoval též pozdější známý buditel Lužických Srbů Michal Hórnik, který v letech 1847–1853 studoval na malostranském gymnáziu a potom na bohoslovecké fakultě v Praze. Pod vlivem českého národního obrození začali pražští lužickosrbští studenti pěstovat svoji mateřštinu a v roce 1846 založili studentské sdružení Serbowka. První schůze se konala 21. října 1846 a účelem dalších schůzek bylo „zdokonalení v mateřské řeči a probuzení lásky k národu.“ Studenti od založení spolku Serbowka shromažďovali své práce pod názvem *Knihy společné práce Srbů Lužického semináře v Praze*, jak zní titul těchto vzácných památek. Tato kniha se dělí na *Dženík*, do něhož byly zapisovány všechny události, zvláště protokoly schůzí a hodin, a na *Květka*, které obsahovaly původní nebo přeložené studentské literární práce.³³⁶ Knihovna Serbowky sloužila lužickým studentům jako jediný zdroj vzdělání a obeznámení se s mateřským jazykem a literaturou, přičemž měla i veřejný význam. Četné návštěvy českých a slovanských odborníků na schůzích Serbowky budily zájem o Lužici a měly za následek i kontakty a vypůjčování knih ven z lužické knihovny.

Serbowka vychovala řadu významných lužickosrbských vlastenců, kteří po návratu domů podporovali národní uvědomění Lužických Srbů. Iniciátorem sdružení slovanských studentů byl žák Dobrovského a knihovník Národního muzea Václav Hanka. Z jeho následovníků vzpomeňme významného historika a básníka Karla Jaromíra Erbena a profesora slavistiky na Karlově univerzitě Martina Hattalu³³⁷. Na přelomu 19. a 20. století byl častým hostem

³³³ BOHÁČ, Zdeněk: *Die Matrikel der Zöglinge des „Wendischen Seminars“ in Prag 1728–1922*, *Lětopis* 13, 1966/2, s. 168.

³³⁴ TÝŽ: *České země a Lužice*, s. 63.

³³⁵ *Lužický seminář*, in: HRUBEŠ, Josef – HRUBEŠOVÁ, Věra: *Pražské domy vyprávějí*, Praha 1995, s. 155–157.

³³⁶ ZMEŠKAL, Vladimír: *Hórnikova lužická knihovna*, s. 4.

³³⁷ Martin Hattala (1821–1903): slovenský kněz a jazykovědec, od roku 1861 profesor univerzity v Praze, profesor slovanské filologie.

semináře jeden ze zakladatelů české sorabistické školy Adolf Černý. V roce 1907 stáli členové Serbowky při založení Česko-lužického spolku „Adolf Černý“ v Praze, pozdější SPL.³³⁸

K podstatné změně v zaměření činností, jež byly v Lužickém semináři prováděny, a také ve vlastnictví budovy, došlo brzy po skončení první světové války v souvislosti s novým uspořádáním středoevropských mezinárodněpolitických a církevních poměrů a i v souvislosti se vznikem samostatné Československé republiky. V rozhodném roce 1922, kdy už bylo zřetelné, že Lužický seminář bude jako církevní instituce zrušen (viz kapitola 2.2), byla budova 16. října téhož roku prodána budyšínskou kapitulou pražskému Zemskému správnímu výboru pro Zemský fond český. Zápis v pozemkové knize Malé Strany z tehdejší doby je jednoznačný: „Dle tržové smlouvy z 12. a 16. října 1922 vkládá se vlastnické právo pro Zemský fond český.“³³⁹ Z iniciativy Česko-lužického spolku vznesla námitky Zemská správa politická s tím, že Lužický dům je součástí základního nadačního jmění, zřízeného roku 1724 Jurijem Šimonem pro dvanáct chudých mladíků římskokatolického náboženství, pocházejících z Lužice. Po vleklém sporu byl uzavřen mezi Zemskou správou politickou a budyšínskou kapitulou smír. Budyšínské kapitule bylo vyplaceno místo 785 000 Kč pouze 400 000 korun a zbytek byl určen k vyplácení stipendií pro lužické studenty. Z budovy Lužického semináře se stala v roce 1924 úřední budova země České a z lužické knihovny „Serbowky“ byla roku 1926 vybudována „Hornikova lužickosrbská knihovna v Praze“. Dům byl prodán, nicméně nadace k podpoře lužickosrbských studentů zůstaly. Nebyla tedy zrušena stipendia pro lužické studenty v Praze, a proto mohla budova nyní již bývalého Lužického semináře sloužit nadále jako kolej pro vysokoškoláky. Rovněž došlo k obnovení činnosti pražské Serbowky pro lužickosrbské studenty již bez rozdílu náboženského vyznání. Od přelomu dvacátých a třicátých let 20. století se navíc otevřela možnost středoškolského studia katolickým studentům z Lužice na arcibiskupském gymnáziu v Praze.³⁴⁰

Dům bývalého Lužického semináře mohl i nadále sloužit jako jedno z míst lužickosrbské kulturní činnosti. Zrušení Lužického semináře tedy neznamenalo přerušování spolupráce s lužickými kulturními pracovníky v Praze. Kulturní dění ve prospěch Lužických Srbů probíhalo

³³⁸ Blíže viz LEDVINA, Petr: *Přehledné dějiny Společnosti přátel Lužice v letech 1907–1939*(1. Zrod Lužickosrbského spolku Adolf Černý v Praze 1907), in: *Stoletý most mezi Prahou a Budyšínem* s. 18. Rovněž srov. MORÁVEK, Antonín – ZMEŠKAL, Vladimír: *Lužický dům v Praze (1728–1948)*, s. 28.

³³⁹ Výpis z pozemkové knihy katastrálního území Malá Strana. Číslo knih. vložky 694. P 17. 10. 1922 čd. 17 999, viz ZÁVADA, Jiří: *Budova Lužického semináře*, s. 18.

³⁴⁰ BOHÁČ, Zdeněk: *České země a Lužice*, s. 64.

také na univerzitě. Ministerstvo školství jmenovalo dr. Josefa Pátu roku 1922 docentem a roku 1933 profesorem lužickosrbského jazyka a literatury na Filozofické fakultě UK; byla zde zřízena katedra lužickosrbského jazyka a literatury.

V době fašistického nebezpečí v Německu na počátku třicátých let 20. století se Česko-lužický spolek postupně dále reorganizoval. Na valné hromadě z 27. května 1930 byl oficiálně vysloven požadavek změny dosavadního názvu na Československo-lužický spolek Adolf Černý, jehož stanovy pak schválilo ministerstvo vnitřní věci dne 19. února 1931. U příležitosti 25 let svého trvání uspořádal 6. listopadu 1932 Československo-lužický spolek Adolf Černý mimořádnou valnou hromadu v Národní radě československé, kde byl přijat návrh přejmenovat spolek na současný název Společnost přátel Lužice (SPL).³⁴¹

Členové SPL se významně zasloužili o popularizaci Lužických Srbů v tehdejší pochmurné době. V období, kdy byl postupně zastaven všechen lužickosrbský tisk na území Lužice, informoval zejména orgán SPL *Lužickosrbský Věstník* československou, lužickou i světovou veřejnost o jazykovém i kulturním útlaku v Lužici. Hórnikovu lužickosrbskou knihovnu rovněž nově uspořádali členové SPL, nejprve knihovník Ferdinand Chalupníček a po jeho smrti knihovník Vladimír Mayer (od roku 1938). Knihovna byla otevřena na podzim 1934 a značně doplněna o nové i dříve vydávané knihy.³⁴² Umístěna byla ve zvláštní místnosti v kancelářích SPL v Lužickém semináři. Lístkový katalog, pořízený knihovníkem Vladimírem Mayerem, svědčil o rozvoji knihovny pod novou správou. Přišel však 15. březen 1939, který pro SPL a tím i pro Hórnikovu lužickosrbskou knihovnu znamenal dočasný konec. Dne 31. března 1939 gestapo zapečetilo místnost, kde byla knihovna umístěna a později knihy i se skříněmi odvezlo z Čech, neznámo kam.³⁴³ Po uzavření českých vysokých škol 17. listopadu 1939 byly ukončeny i činnosti v budově Lužického semináře. Také SPL byla po okupaci českých zemí v roce 1939 rozpuštěna.³⁴⁴

Po druhé světové válce a nacistické okupaci se osudy budovy Lužického semináře rozvíjejí v poměrně rychlých změnách zaměření i koncepce. Nicméně majetkové poměry zůstávají od roku 1922 fakticky beze změny – budova zůstává ve státním vlastnictví, i když její konkrétní

³⁴¹ LEDVINA, Petr: *Přehledné dějiny Společnosti přátel Lužice v letech 1907–1939 (3.1 Organizační záležitosti spolku 1918–1932)*, in: *Stoletý most mezi Prahou a Budyšínem*, s. 24.

³⁴² ŠĚN, Franc: *Lužickosrbské-české knihovnické styky (Význam a osud Hórnikovy lužické knihovny v Praze a lužickosrbské knihovnické projekty)*, in: *Stoletý most mezi Prahou a Budyšínem*, s. 63.

³⁴³ MORÁVEK, Antonín – ZMEŠKAL, Vladimír: *Lužický dům v Praze (1728–1948)*, s. 16.

správci se měnili. V letech 1945 a 1946, kdy v budově sídlila hospodářská správa Sboru národní bezpečnosti, pomýšlela SPL na možnost navrácení domu původnímu účelu. Činnost SPL, lužickosrbští studenti (a nyní i studentky) se měli opět stát každodenní součástí Lužického semináře. Usnesením Zemského národního výboru ze dne 18. července 1945, schváleným vládou republiky, byla budova Lužického semináře darována SPL. SPL, jejíž činnost se zejména zásluhou Vladimíra Zmeškala obnovila hned po osvobození, usilovala o co nejúčinnější využití seminární budovy. V Lužickém domě v Praze, jak se SPL rozhodla Lužický seminář nově nazývat, byl od 1. listopadu 1946 obnoven pravidelný provoz. V Lužickém domě bylo tedy možné po delší odmlce zase ubytovat středoškoláky a vysokoškoláky, kteří studovali v Praze. Do domu se též nastěhovaly kanceláře společnosti. Hórnikova lužickosrbská knihovna byla po skončené okupaci nalezena v Budyšíně a se souhlasem sovětské okupační správy a Lužických Srbů byla 15. února 1947 přivezena zpět do Prahy a umístěna v Lužickém domě.³⁴⁵

Změna politických poměrů v Československu v roce 1948 měla vliv i na postavení SPL a Lužického domu v Praze. Krátce po únorovém převratu přebírá vedení SPL po dosavadním předsedovi Vladimíru Zmeškalovi akční výbor vedený prezidentem Nejvyššího vojenského soudu, generálem Ladislavem Rutarem. Z dochovaných záznamů se zdá, že nový předseda bránil zájmy SPL, když se na poradě se zástupci ministerstev vnitra, zahraničí a školství ohradil proti „snaze Prozatímní správy studentského majetku o zabránění lužickosrbského domu, přestože neběží o studentské koleje.“³⁴⁶ Zápis z této schůze konané 30. dubna 1948 je zřejmě vůbec prvním dokladem o úsilí ministerstva školství získat budovu Lužického semináře. Za zmínku stojí, že v této době měla SPL ve svých řadách i zástupce z ministerstva zahraničních věcí, o čemž svědčí následující dopis SPL z 20. června 1949 adresovaný panu Zdeňku Vilímovi z MZV:

„Vážený pane Vilíme,

poněvadž dosavadní zástupce ministerstva zahraničí v našem Ústředním výboru pan Dufek se nemůže v poslední době zúčastnit práce v naší společnosti, neboť je přetížen jinými

³⁴⁴ LEDVINA, Petr: *Přehledné dějiny Společnosti přátel Lužice v letech 1907–1939 (5. Epilog)*, in: *Stoletý most mezi Prahou a Budyšínem*, s. 56.

³⁴⁵ Válečné události dubna 1945 přestála Hórnikova knihovna, uložena ve sklepních prostorách budyšínského hradu Ortenburg, blíže viz ŠĚN, Franc: *Lužickosrbské-české knihovnické styky*, in: ČERNÝ, Marcel – KALETA, Petr: *Stoletý most mezi Prahou a Budyšínem*, s. 64. Rovněž srov. MORÁVEK, Antonín – ZMEŠKAL, Vladimír: *Lužický dům v Praze (1728–1948)*, s. 18.

povinnostmi, rozhodlo se předsednictvo Společnosti přátel Lužice ve své schůzi dne 10. června 1949 požádat Vás, abyste laskavě převzal jeho funkci (...).“³⁴⁷

Začátkem padesátých let se pod silný tlak dostává samotná existence SPL, která je postupně nucena k četným ústupkům vůči úřadům. Archivní dokumenty potvrzují, že přinejmenším od roku 1951 narůstá tlak směřující k likvidaci SPL. V archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR se zachovaly některé přípisy, kterými je možné tuto skutečnost doložit. Diplomatická mise ČSR v Berlíně zaslala v roce 1951 MZV několik důležitých zpráv, které se týkají otázky Lužických Srbů v NDR. V uvedených zprávách byly obsaženy také názory a požadavky představitelů lužickosrbské Domowiny:

- 1) „Představitelé Domowiny upozornili opětovně zástupce naší diplomatické mise v Berlíně, že mají určité výhrady, především vůči (podle jejich názoru ‚ilegálnímu‘) pobytu lužickosrbských studentů v Praze, kteří zde pobývají na československé náklady a jejichž postoj k současné politice NDR vůči Lužickým Srbům není kladný. (...) Představitelé Domowiny žádají, aby otázka lužickosrbských studentů v Praze byla podrobena určité revizi. Pokud se vůbec lužickosrbských studentů a jejich studia v Praze týká, bylo prý mezi představiteli Domowiny a vládou NDR dohodnuto, že napříště budou vysláni jen na základě výměny studentů mezi NDR a ČSR.“
- 2) „Dále nechápou, proč dosud v Praze existuje Společnost přátel Lužice, když to je proti intencím dnešní politiky NDR v otázce Lužických Srbů. Představitelé Domowiny žádají, aby tato organizace jako taková (pokud se tak již nestalo) byla v Praze rozpuštěna. Společnost přátel Lužice má sídlo v Praze 2 v ulici u Lužického semináře 13 a jejím ústředním tajemníkem je Jiří Kapitán³⁴⁸. Oddělení MZV se v celé věci obrátilo také na slečnu Eisnerovou z německého oddělení Informiny. Ta prohlásila, že už jednou zpracovávala materiál v souvislosti s uvedenou společností, že však již dále není informována; ví jen, že otázka existence respektive likvidace Společnosti přátel

³⁴⁶ *Praha a Lužičtí Srbové*, s. 246.

³⁴⁷ AMZV, TO-O 1945–1959 NDR menšiny, (Dopis SPL ze dne 20. června 1949 adresovaný panu Zdeňku Vilímovi z MZV), k. 34.

³⁴⁸ Jiří Kapitán: jeden z vůdčích činitelů SPL po roce 1945.

Lužice se právě projednává. K výměně informací se zmíněnou referentkou však zatím ještě s ohledem na její stálé odklady nedošlo.“³⁴⁹

Korespondence mezi československou diplomatickou misí v Berlíně a MZV ohledně SPL v Praze pokračovala i v roce 1952: „Jsme toho názoru, že otázka další existence Společnosti přátel Lužice měla být již dávno rozhodnuta, zvláště proto, že ‚změněné historické události‘ (ustavení NDR), existují již od roku 1949.“³⁵⁰

Rozhodnutí ve věci dalšího trvání nebo zrušení SPL si vyžadovalo souhlas československého ministerstva vnitra. V roce 1954 zaslalo ministerstvo vnitra MZV zprávu tohoto znění: „V uvedené věci sděluje ministerstvo vnitra následující. Likvidace spolku Společnost přátel Lužice se sídlem v Praze se táhne již od konce roku 1953, kdy bylo spolku doporučeno ústředním národním výborem hl. m. Prahy, aby vzhledem ke změněným vnitřním a mezinárodním poměrům skončil svoji činnost dobrovolným rozejitím a likvidací spolkového majetku, zejména když přeměna spolku na dobrovolnou organizaci ve smyslu zákona č. 68/1951 Sb., o kterou spolek žádal, nepřichází v úvahu. Funkcionáři společnosti v zásadě s tímto pokynem souhlasili, žádali jen o prodloužení lhůty pro provedení likvidace, protože bude nutné připravit uspořádání dosti složitých záležitostí majetku spolku. (...) Likvidace nebyla však dosud provedena přes stálé urgency ÚNV hl. m. Prahy. V poslední době bylo naopak zjištěno, že se funkcionáři společnosti snaží likvidaci protáhnout a případně převést činnost spolku do jiné organizace. (...) Pokud by se tak nemohlo stát dalším trváním spolku, pak alespoň jeho začleněním do ‚Národopisné společnosti‘, do které by přešel jako celek s veškerým jměním a členstvem.“³⁵¹

Počátkem roku 1955 se SPL snažila ještě oddálit zrušení své existence, což dokládá tento přípis ministerstva vnitra: „Likvidace spolku Společnost přátel Lužice se sídlem v Praze nebyla dosud provedena. Funkcionáři společnosti se znovu pokusili oddálit likvidaci tím, že podali novou žádost ministerstvu vnitra na schválení přeměny spolku na dobrovolnou organizaci ve smyslu zákona č. 68/1951 Sb. pod názvem ‚Společnost přátel Lužických Srbů‘,

³⁴⁹ AMZV, TO-O 1945–1959 NDR menšiny, (Přípis MZV ze dne 28. května 1951, zprávy diplomatické mise v Berlíně adresované MZV), k. 34.

³⁵⁰ Tamtéž (Přípis diplomatické mise v Berlíně ze dne 11. 6. 1952 adresovaný MZV).

³⁵¹ Tamtéž (Přípis ministerstva vnitra ze dne 30. 9. 1954 adresovaný MZV).

příčemž vyslovili ochotu i tento název změnit. Ministerstvo vnitra tuto žádost zamítlo a vyzvalo spolek znovu k provedení likvidace.³⁵²

Vedení společnosti se rozhodlo řešit situaci začleněním SPL do Společnosti Národního muzea (dále, SNM). To se týkalo jak majetku, tak členské základny. Právně tak SPL přestala od 1. června 1955 existovat: „Spolek Společnost přátel Lužice se sídlem v Praze provedla likvidaci k 1. 6. 1955 tím, že se dobrovolně rozešla. Jméno společnosti bylo odevzdáno spolku ‚Společnost Národního muzea‘ se sídlem v Praze a tam bylo převedeno i její bývalé členstvo. Spolek Společnost přátel Lužice byl vymazán ze spolkového katastru ministerstva vnitra.“³⁵³

V rámci SNM mohl pak nadále pracovat Sbor pro studium lužickosrbské kultury (dále jen Sbor) a navázat na tradiční česko-lužickou kulturní spolupráci, která byla dříve v Národním muzeu podporována. SNM organizovala pravidelná měsíční setkání členů, na kterých se podílela řada kulturních pracovníků přednáškami i literárními a hudebními večery.

Po odchodu lužickosrbských studentů byly v polovině padesátých let minulého století místnosti v bývalém Lužickém semináři převzaty ministerstvem školství a nejdříve sloužily jako kolej pro zahraniční studenty. To posléze vedlo k tomu, že výměrem finančního odboru Obvodního národního výboru Prahy 1 ze dne 7. března 1960 byla budova Lužického domu v Praze vyvlastněna SNM a předána do vlastnictví československému státu – do správy Univerzity Karlovy v Praze. V roce 1962 pak přešla do správy Akademie výtvarných umění, a později, v roce 1981, do správy Ústavu rozvoje vysokých škol, přímo řízené organizace ministerstva školství, která dnes nese název Centrum pro studium vysokého školství (CSVŠ).³⁵⁴ Jen část přízemí budovy, ve kterém byla umístěna Hórnikova knihovna zůstala Sboru.

Počátkem šedesátých let 20. století se vrátil do čela Sboru Vladimír Zmeškal, po jeho smrti v roce 1966 vedl Sbor Bohumil Kovařík. Po odchodu Bohumila Kovaříka počátkem roku 1975 stanul v čele Sboru PhDr. Zdeněk Boháč. Nedlouho potom byla SNM na příkaz ministerstva vnitra rozpuštěna a nahrazena Společností přátel Národního muzea, v níž mohl Sbor pracovat jako Sekce pro studium lužickosrbské kultury (dále jen Sekce). Hlavním periodikem Sekce byl v padesátých až sedmdesátých letech 20. století *Přehled lužickosrbského kulturního života* vycházející jedenkrát nebo dvakrát za rok v letech 1958–1977. Ve druhé polovině

³⁵² Tamtéž (Přípis ministerstva vnitra ze dne 25. 2. 1955 adresovaný MZV).

³⁵³ Tamtéž (Přípis ministerstva vnitra ze dne 9. 6. 1955 adresovaný MZV).

³⁵⁴ CSVŠ, příspěvková organizace ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy; vzniklo 1. 3. 1991 jako právní nástupce ÚRVŠ, blíže viz ZÁVADA, Jiří: *Budova Lužického semináře*, s. 19.

sedmdesátých let 20. stol. byla činnost Sekce podstatně rozšířena. Vedle členských večerů byly organizovány další akce, jako například vystoupení lužickosrbských souborů a divadelních skupin, filmové večery, koncerty a výstavy. V Hórnikově knihovně byla v roce 1982 otevřena stálá výstava na téma česko-lužické kulturní styky, kterou v letech 1976–1992 navštívilo více než tisíc hostů z Lužice a téměř sto badatelů z celého světa.³⁵⁵ V souvislosti s Hórnikovou knihovnou je třeba zmínit katastrofální záplavy, které zasáhly Prahu v srpnu 2002 a postihly celou níže položenou část Malé Strany, včetně Kamy a ulice U Lužického semináře. Zcela zaplaveny byly sklepy a bohužel i Hórnikova knihovna s archivem. Fond byl převezen do knihovny Katolické teologické fakulty v Praze 6 Dejvicích, kde zůstala až do března roku 2005. V březnu roku 2005 byla Hórnikova knihovna přestěhována do prostor základní školy ve Vršovicích v Praze 10.³⁵⁶

Po pádu totalitního režimu v roce 1989 mohla být obnovena činnost SNM a bylo umožněno, aby Sekce od roku 1990 užívala název „Sdružení přátel Lužice“. V 90. letech 20. století zřetelně projevovali svůj zájem o Lužici a Lužické Srby mladí nadšenci, kteří v roce 1990 zakládají Spolek česko-lužické mládeže (registrace v březnu 1991), jenž mění v polovině devadesátých let v souvislosti se vzrůstající členskou základnou název na „Spolek česko-lužický“. Mezi mnohými aktivitami Spolku vyniká vydávání nového měsíčníku, *Česko-lužického věstníku* (1991–1993 jako *Zpravodaj Spolku česko-lužické mládeže*). Spolupráce Spolku česko-lužického s vedením Sdružení přátel Lužice byla obtížná. Sporná byla především otázka obnovení SPL, která měla navazovat na předválečné tradice stejnojmenné organizace. V roce 1990 byla úředně zaregistrována SPL, ovšem k její aktivní činnosti de facto nedošlo. Ke změnám dochází po Boháčově smrti v roce 2001, kdy se transformuje Spolek česko-lužický na Společnost přátel Lužice (2002). V roce 2003 dochází i ke sloučení Společnosti přátel Lužice se Sdružením přátel Lužice.³⁵⁷

Hlavním cílem obnovené SPL zůstávalo zpětné navrácení prostor Lužického semináře. V tomto směru se v uplynulých letech vynaložilo mnoho úsilí, ať už to byla jednání se zástupci předsednictva české i federální vlády nebo ministerstev školství a kultury. Do těchto jednání vstoupili i zástupci čelných lužickosrbských organizací a naděje, že Lužický seminář bude navrácen k účelům česko-lužické spolupráce se v roce 2009 stala skutečností. Od roku 2005

³⁵⁵ BOHÁČ, Zdeněk: *České země a Lužice*, s. 67.

³⁵⁶ ŠĚN, Franc: *Lužickosrbské-české knihovnické styky*, in: *Stoletý most mezi Prahou a Budyšínem*, s. 69.

probíhající intenzivní jednání mezi SPL a Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR umožnila návrat SPL do Lužického semináře. K 1. březnu 2009 došlo mezi SPL a Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR k podepsání smlouvy o výpůjčce tří přízemních místností (konkrétně místnosti č. 114, 115 a 116 v prvním podlaží budovy) na dobu osmi let. V návaznosti byla nedlouho poté zpět do prostor Lužického semináře převezena i Hórnikova knihovna. Slavnostní znovuotevření Lužického semináře se poté uskutečnilo 13. června 2009.³⁵⁸

Na závěr této kapitoly je třeba doplnit, že SPL pracovala nejen v Praze, ale získala mnoho členů v Čechách, na Moravě i Slezsku, kteří vytvořili hlavně v období mezi dvěma světovými válkami vlastní pobočky (odborné), se sídlem v Českých Budějovicích, Hradci Králové, Chocni, Jablkenicích, Jaroměři-Josefově, Kolíně, Litomyšli, Mladé Boleslavi, Nymburku, Plzni, Poděbradech, Semilech, Turnově, Žatci, Železném Brodě, v Brně a Ostravě. Za všechny můžeme uvést například pobočku SPL v Ostravě, která je neodmyslitelně spjata se jménem Bohumila Marka.³⁵⁹ Z jeho iniciativy v roce 1946 vznikl v Ostravě odbor SPL, v jehož čele sám Marek také stanul. Zájmová činnost, kterou Bohumil Marek za svého života vyvíjel, byla obdivuhodná. Jak již bylo uvedeno, byl předsedou odboru SPL v Ostravě, potom členem Sboru pro studium lužickosrbské kultury při Společnosti Národního muzea v Praze (později Sekce pro studium lužickosrbské kultury při Společnosti přátel Národního muzea v Praze), organizoval besedy se spisovateli na severní Moravě, po druhé světové válce se podílel na akci „Budujeme Slezsko“ a často účinkoval v ostravském rozhlase s vlastními příspěvky. Byl lektorem a redaktorem nakladatelství Iskra v Ostravě.³⁶⁰

SPL také nepochybně inspirovala i přátele Lužických Srbů v několika evropských zemích, kde byla založena obdobná sdružení (Paříž, Varšava, Bělehrad, Záhřeb, Lublaň) jako v Československu.

Osudy SPL, Lužického semináře i Hórnikovy knihovny jsou spolu úzce spjaty a tvoří základní rámec česko-lužickosrbských kontaktů. SPL podporovala lužickosrbské národní hnutí po druhé světové válce a pomáhala Lužickým Srbům v jejich, byť marné,

³⁵⁷ KALETA, Petr: *Česko-lužickosrbské vztahy* (nepubl. heslo).

³⁵⁸ Tamtéž. Rovněž srov. SPL, *Dějiny SPL*, (21.10.2011) www.luzice.cz.

³⁵⁹ Bohumil Marek (1903–1982): postupně se stal významným popularizátorem lužickosrbské kultury v Československu, zejména pak ve Slezsku a v oblasti Lašska (především Baška, okres Frýdek-Místek), rovněž byl autorem řady básnických sbírek. Pro mnohé zůstává kvůli nekritickému postoji k poúnorovému vývoji v Československu rozporuplnou osobností, což ale nic nemění na jeho bohatých zásluhách v rozvoji česko-lužickosrbských vztahů. Blíže viz KALETA, Petr: *Bohumil Marek – Ke 100. Výročí narození slezského popularizátora lužickosrbského života*, *Létopis*, č. 51, 2004, 2, s. 108.

snaze o připojení k Československu. Po roce 1948 prodělala SPL řadu změn a často musela bojovat i o svou existenci. Její zrušení v roce 1955 lze asi těžko považovat za důsledek zaujatosti bývalého režimu vůči Lužickým Srbům, ba ani proti SPL jako takové. Úřednickému aparátu tehdejšího režimu nebyly prostě blízké občanské aktivity vyplývající ze spontánního sdružování. Panovala obecná nedůvěra k ne zcela kontrolovaným spolkům, což v případě SPL bylo navíc umocněno orientací na spolupráci se zahraničím. Zarážející by se mohlo zdát, že jedny z prvních impulsů směřujících ke zrušení SPL v Praze přišly ze strany lužickosrbské Domowiny. Tehdejším představitelům Domowiny šlo ale především o zachování kontinuity s politikou strany SED v bývalé NDR, která jim zaručovala širokou státní podporu. Veškeré činnosti v česko-lužických vztazích, vedené mimo oficiální linii obou států (ČSR a NDR), byly později představiteli tehdejší Domowiny považovány za nevhodné.

³⁶⁰ Tamtéž, s. 110.

6. Závěr

Lužičtí Srbové jsou slovanskou menšinou, která se specificky vyvíjela v rámci Německé říše. Na jihovýchodním cípu území bývalé NDR (historicky zhruba mezi městy Zhořelec, Budyšín a Žitava) vždy bojovala o národnostní přežití.

Konec druhé světové války umožnil Lužickým Srbům znovu navázat kontakt s jejich přáteli na české straně a společně usilovat o svou nezávislost. Lužičtí Srbové opakovaně vyzvali vítězné mocnosti celkem v sedmi memorandech, aby srbské Lužici poskytly status autonomie pod mezinárodní kontrolou, avšak česká strana neprojevovala vůli převzít úlohu protektora. Prezident Edvard Beneš odložil lužickosrbskou otázku již v roce 1941 ad acta se slovy: „Varuji u nás před vytvářením nové národnostní otázky a nového národa.“³⁶¹ Jeho cílem bylo obnovení předválečné republiky v hranicích před mnichovskou dohodou v roce 1938, a to pokud možno bez německého obyvatelstva, jehož počet by se s připojením Lužice ještě zvýšil. Po roce 1945 vystupovaly v lužickosrbské otázce dvě nezávislé organizace, a to Domowina a Lužickosrbská národní rada, bohužel však nebyly jednotné. Během roku 1946 se Domowina stala vůdčí organizací Lužických Srbů a připravila cestu pro setrvání Lužických Srbů v rámci budoucí NDR.

Lužičtí Srbové se stali v NDR vzorem pozitivní národnostní politiky, a to se týkalo zejména lužickosrbského jazyka a kultury. Zákonná rovnoprávnost Lužických Srbů a státní podpora jejich jazyka a kultury pak tvořily základ pro rozsáhlou institucionalizaci lužickosrbského kulturního a vědeckého života. V rámci vytváření národnostní politiky měla ovšem NDR zájem odsouvat skutečnost, že při podpoře lužickosrbské identity se nejedná jen o školství či jinak formulovanou jazykovou otázku, ale hlavně o náboženský prvek, tvořící do značné míry páteř lužickosrbské etnické identity. Byla to především katolická církev, která přispěla k zachování jazyka i specifického lužickosrbského národního vnímání, a to hlavně poté, kdy postupně selhávalo zastřešující sdružení lužickosrbských organizací Domowina. Ta původně nerozlišovala své členy podle náboženského vyznání a soustřeďovala se na otázky udržení národní identity. Po vzniku NDR se však Domowina začala přizpůsobovat socialistické doktríně a vzdalovat se svým členům, a tím i původním cílům.

Je však nutno přiznat, že pro udržení lužickosrbské identity vykonala i Domowina velký kus práce, a tak rozhodně nelze její aktivitu pouze odsuzovat. Mezi Lužickými Srby z řad

³⁶¹ KOSCHMAL, Walter a kol.: *Češi a Němci*, s. 252.

Domowiny najdeme i mnoho osobností s významným vlivem na poválečnou existenci této menšiny. Jmenujme alespoň prvního poválečného předsedu Domowiny Pawła Neda, jenž si byl vědom toho, že záchrana národnostní identity vyžaduje určité ústupky a nepodléhal proto ve všem vládnoucí politice SED. Jeho opakem byl Kurt Krjenc, posluhující SED, a její politice. Z lužickosrbských osobností spjatých s církví je vhodné zmínit především Józefa Nowaka a Michała Nawku, bojujících v té době úspěšně za zachování morálních i národnostních hodnot Lužických Srbů.

Na české straně to byla především SPL, jejíž členové po roce 1945 usilovně podporovali Lužické Srby v jejich boji za připojení srbské Lužice k Československu nebo za vytvoření autonomie pod mezinárodní kontrolou. I po zrušení Společnosti přátel Lužice vyvíjela organizace nadále svou činnost pod záštitou Národního muzea. K nejvýznamnějším poválečným představitelům Sboru (od roku 1976 Sekce) pro studium lužickosrbské kultury při Společnosti přátel Národního muzea patřili Vladimír Zmeškal a Zdeněk Boháč.

Politický a hospodářský převrat na podzim 1989 pak znamenal pro Lužické Srby rozhodující zlom v jejich společenském, politicko-etnickém, kulturním a hospodářském životě. Všechny dosavadní společenské struktury musely získat novou náplň nebo se posunout na žebříčku hodnot. Je zřejmé, že počáteční euforie ve spojení se zhroucením ateistického režimu SED a převzetí nových „západoněmeckých“ společenských struktur v průběhu let zčásti ustoupila. Většina Lužických Srbů očekávala pro vlastní národ lepší podmínky, zvláště pak v náboženské oblasti. To, že se naplnění odůvodněných požadavků nedostavilo ihned, bylo vysvětloval stát tím, že se jedná pouze o přechodnou situaci. Problém byl v tom, že v čele lužickosrbských organizací nadále stáli ti, kteří se nechtěli přizpůsobit novým podmínkám a dále vyznávali hodnoty „starého režimu“. Zvláště kriticky byla hodnocena obnova v rámci Domowiny, kde se „staré síly“ nejdéle udržely ve své funkci. Podle Měrcína Waldy, předního historika nejnovějších dějin Lužických Srbů, panuje mezi Lužickými Srby v zásadě nejistota a určitá „bezradnost“ při hodnocení úlohy národa a církve v období převratu roku 1989. Zdá se, že Lužičtí Srbové v období politických změn vstoupili jako viditelná síla do dění teprve tehdy, když viděli, že ze strany starého systému jim již nehrozí žádné nebezpečí.³⁶² Nejistotu v každodenním politickém chování Lužických Srbů je možné dokumentovat. Je však nutné si uvědomit, že po staletí nemohli politicky sebevědomě jednat jako deklarovaná národnostní menšina. Své politické

³⁶² WALDE, Martin: *Die Wende*, s. 44–45.

osudy mohli ovlivňovat jen „společensky podřízenou formou“, a tedy pouze v rámci dějin německého státu. Menšinová politika tak de facto nikdy nevycházela aktivně od Lužických Srbů samotných, ale většinou jim byla tato politika naoktrojována. Právě ze snahy „o přežití“ tedy vyplývá ona přizpůsobivost, o níž hovoří Walda.³⁶³

U věřícího lužickosrbského obyvatelstva se postupně vytvořily modely chování, jež se fixovaly na stále existujícího soupeře bez toho, že by došlo vždy k otevřené konfrontaci. Církev znamenala pro Lužické Srby významnou oporu pro udržení jejich národních tradic. Tento způsob chování se ovšem v období převratu dostal do nesnází. Obraz protivníka najednou nebyl k dispozici. I přesto nastala částečná sekularizace společnosti.

Problematika politického převratu v roce 1989 je na rozdíl od jiných německých oblastí v Lužici prezentována v některých společenských kruzích poněkud odlišně. K zásadním změnám však u Lužických Srbů nedošlo. To v žádném případě neznamena, že by Lužičtí Srbové politický převrat nepřivítali. Mnoho z nich si ale bylo vědomo jistého nebezpečí, přicházejícího s novou svobodou. Při odpovědi na otázku, jakým způsobem se Lužičtí Srbové vyrovnali s tímto zlomem, je zřejmé, že dosavadní utváření národní identity nenabýlo zásadních změn. Je možné konstatovat, že současné národní vědomí Lužických Srbů má klesající tendenci. Tento projev je patrný především u mladší generace. Nejdůležitější formou uchování národní identity je úzce spojeno se zachováním lužickosrbského mateřského jazyka pro budoucí generace Lužických Srbů. Právě na pozadí této skutečnosti se Lužičtí Srbové pokouší vzdorovat neúprosně pokračující asimilaci prostřednictvím „vlastních“ moderních výukových metod (WITAJ, 2plus) ve školské rovině.³⁶⁴

V Československu byla v průběhu let řada prospěšných kontaktů s Lužicí přerušena. Svobodný vývoj v Československu na konci 60. let 20. století se v česko-lužickosrbských vztazích neprojevil, literární scéna se spisovateli jako Václav Havel, Bohumil Hrabal aj., kteří brzy nato mohli publikovat už jen v samizdatu, nebyla vůbec vzata na vědomí. Dnes už Češi nejsou pro Lužické Srby tak výrazným kulturním a společenským vzorem jako v dobách minulých. Po společenském převratu v roce 1989 se sice stále zdůrazňovalo, že by Lužičtí Srbové mohli jako slovanský národ převzít roli zprostředkovatele mezi Německem a jeho sousedy

³⁶³ WALDE, Martin: *Die Wende*, s. 44–45.

³⁶⁴ Viz rozhovor s Theresií Šenovou (Lužickosrbské gymnázium v Budyšíně) dne 17. 9. 2010.

Polskem a Českou republikou. Problémy, jak se zorientovat v nových poměrech, nevelký počet mluvčích a pokračující individualizace společnosti se ovšem nevyhýbá ani Lužickým Srbům.

V Čechách zaujala pozitivní postoj vůči Lužickým Srbům vláda Miloše Zemana. V době všeobecného nesouhlasu české i lužickosrbské veřejnosti se zrušením základní školy druhého stupně typu A v Chrósćících poskytla tato vláda v září 2001 lužickosrbské Domowině finanční podporu. Rovněž Ministerstvo zahraničních věcí ČR zaujímá kladný vztah k lužickosrbské menšině v Německu a má k ní rovnocenný postoj jako k českým krajanům.³⁶⁵ Dnešní česko-lužickosrbské kontakty jsou především vztahy kulturními, kdy významnou roli hraje hlavně folklor, který byl v Lužici nejvíce podporován bývalým východoněmeckým režimem a který lze označit za jakýsi zvláštní folklor v rámci německého národa. Zůstává tedy na jednotlivých Lužických Srbech, aby zužitkovali podněty z bohatého kulturního života Čechů pro svou vlastní kulturní tvorbu a tím nabídli alternativu německo-lužickosrbské symbióze. Významná role v tomto směru bezpochyby náleží obnovené SPL. Navrácení sídla organizace SPL spolu s Hórníkovou lužickosrbskou knihovnou zpět do jedinečných prostor Lužického semináře umožňuje jeho členům pořádat řadu kulturních a vzdělávacích akcí, přednášek, výstav, přednášení básní i koncertů, které jsou vždy hojně navštíveny a přispívají tak k uchování česko-lužickosrbských kontaktů v dnešní době.

Srbská Lužice dnes rozhodně nijak nezaostává, o čemž svědčí např. nové expozice a kulturní akce v Budyšíně a dalších lužickosrbských centrech. Je však otázkou, do jaké míry lze přerušit po staletí existující a zcela přirozený asimilační trend.

³⁶⁵ Pracoviště pro krajanské záležitosti úzce spolupracuje s Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR a se Stálou komisí Senátu Parlamentu ČR pro krajany žijící v zahraničí. Blíže viz (1. 2. 2012), http://www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/krajane/index.html.

7. Prameny a literatura

Archivní prameny:

1) Staatsfilialarchiv Bautzen:

1. WITKOJC, Minna: *Zpráva o sčítání lidu v Dolní Lužici*, Budyšin, 29.10.1946, Staatsfilialarchiv Bautzen, fond WXVIII 1E.
- a) Říšské místodržitelství v Sasku, hejtmanství v Budyšině, 23. 8. 1937, Staatsfilialarchiv Bautzen, fond WIX-1C.
- b) Handakte des Beauftragten für sorbische Kulturfragen bei der Landesverwaltung Sachsen, Wendenabteilung, Depositum der Domowina, 1945–1947, Staatsfilialarchiv Bautzen, fond 11/13/2003.

1) Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR:

- a) Fond Generální sekretariát 1945–1954 (GS), (Protokol o schůzi ministerské komise pro otázky hranic konané 20. června 1945), (Československý návrh na úpravu hranic na Žitavsku), (Zpráva profesora Dra Frinty o konferenci s Lužickými Srby v Rumburku 7. a 8. července 1945), karton 84.
- b) Fond Teritoriální odbory – obyčejné (TO-O) 1945-1959 NDR menšiny, (Přípis MZV ze dne 22. 6. 1949, Přehledná zpráva o Lužici, II. Dnešní Lužice, s. 2), (Přípis MZV ze dne 15. 9. 1947, Lužickosrbská otázka, II. Současné poměry, s. 2–3), (Přípis MZV ze dne 15. 9. 1947, Lužickosrbská otázka, VII. Sovětský postoj, s. 7), (Přípis MZV ze dne 22. 6. 1949, Přehledná zpráva o Lužici, II. Dnešní Lužice s. 2–5), (dopis SPL ze dne 20. června 1949 adresovaný panu Zdeňkovi Vilímovi z MZV ČSSR), (přípis MZV ze dne 28. května 1951, zprávy diplomatické mise v Berlíně adresované MZV), (Přípis diplomatické mise v Berlíně ze dne 11. 6. 1952 adresovaný MZV), (Přípis ministerstva vnitra ze dne 30. 9. 1954 adresovaný MZV), (Přípis ministerstva vnitra ze dne 25. 2. 1955 adresovaný MZV), (Přípis ministerstva vnitra ze dne 9. 6. 1955 adresovaný MZV), karton 34.

2) Vojenský historický archiv (Praha):

- a) Fond Hlavní štáb – 1. oddělení 1945, č. j. 12362, karton 27.
- b) Fond Politický kabinet ministra národní obrany – 1946 (PKM), č. j. 3741, fond Úřad státního tajemníka – 1945, č. j. 105180, karton 10.

3) Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.:

Pozůstalost Adolfa Černého, Lužice: Memorandum Lužických Srbů maršálu J. V. Stalinovi a prezidentu Edvardu Benešovi. Neuspořádáno

Ostatní prameny:

Jazykové centrum WITAJ – rozhovory s Jadwigou Kaulfürstowou ve dnech 7. 6. 2010, 24. 6. 2010, 14. 7. 2010. Rozhovor s Manuelou Smolinou dne 21. 7. 2010.

Lužickosrbské gymnázium – rozhovory s Janou Štillerovou ve dnech 15. 6. 2010 a 14.10. 2011.
Rozhovory s Theresií Šenovou ve dnech 24. 6. 2010, 17. 9. 2010.

Jiné prameny:

- a) www.luzice.cz
- b) www.luzicke-hory.cz
- c) www.mzv.cz
- d) www.tiscali.cz
- e) www.domowina.de
- f) www.sorbischer-schulverein.de
- g) www.sorben-wenden.de
- h) www.recny-centrum-witaj.de
- i) www.witaj-sprachzentrum.de
- j) <http://www.revosax.sachsen.de/Details.do?sid=4921013891493>

Tištěné prameny:

BARKER, Peter: *Einige Schwierigkeiten bei der Auswertung der Sorbenpolitik in der DDR*, *Lětopis*, č. 39, 1992, 1, s. 48–52.

BARKER, Peter: *Sorbische Interessen, die DDR und der Kalte Krieg (1945–1971)*, *Lětopis*, č. 56, 2009, 2, s. 29–43.

BESIER, Gerhard: „*Bischof Hempel wollte sich nicht vereinnahmen lassen*“, *Rheinischer Merkur* 21, 24. 5. 1994, s. 9.

Biskop Dr. Christian Schreiber, Katolski Posoľ, č. 36/1933, s. 282.

Dopomnjenja na biskopa dr. O. Spülbecka, Katolski Posoľ, č. 16/1970, s. 93.

GASZI, Olga: „*2plus*“ *Schulartübergreifendes Konzept. Die zweisprachige sorbisch-deutsche Schule für allgemeinbildende Schulen im sorbischen Siedlungsgebiet*, Sächsisches Staatsinstitut für Bildung und Schulentwicklung, Comenius-Institut (eds.), 10. Fassung, Mai 2005.

HANKOVEC, Václav: *Postoje NDR k lužickosrbské menšině, Práce z Archivu Akademie věd (Slovanství a věda v 19. a 20. Století)*, řada A, svazek 8, s. 20–219.

Charta autochtonních národních menšin/národnostních skupin v Evropě. Vydala Federální unie evropských národních skupin/Mládež evropských národních skupin, Budyšín 2006, s. 8.

ELLE, Ludwig: *Sprachenpolitik in der Lausitz*, Bautzen 1995.

ELLE, Ludwig – SCHURMANN, Peter: *Domowina und SED 1947 bis 1950 – eine Dokumentation*, *Lětopis*, č. 40, 1993, 2, s. 49–68.

Ewangeliska mjez putnikowarjemi, Pomhaj Bóh, č.11/1975 a č. 12/1975.

JUDT, Mathias: *DDR-Geschichte in Dokumenten*, Bonn 1998.

KALETA, Petr: *Bohumil Marek. Ke 100. výročí narození slezského popularizátora lužickosrbského života*, *Lětopis* č. 51, 2004 2, s. 108–117.

KALETA, Petr: *Češi o lužických Srbech. Český vědecký, publicistický a umělecký zájem o Lužické Srby v 19. století a sorabistické dílo Adolfa Černého*, Masarykův ústav – Archiv AV ČR, Praha 2006.

KALETA, Petr: *Spominanje na Josefa Davida*, *Rozhlad* č. 8 2005, s. 295–298.

KASPER, Martin: *Die Lausitzer Sorben in der Wende 1989/1990. Ein Abriss mit Dokumenten und einer Chronik*, Bautzen 2000.

KAULFÜRSTOWA, Jadwiga (eds.): *Das WITAJ-Projekt in Kindertagesstätten im Freistaat Sachsen – Zwischenbilanz und Ausblick in die Zukunft* (Dokumentation 5), Bautzen 2008.

KAULFÜRSTOWA, Jadwiga: *Imerzní jazyková výchova: Osvojování lužické srbštiny v mateřských školách podle modelu WITAJ*, in: *Dialog kultur V.: sborník referátů z mezinárodní vědecké konference konané v roce 50. výročí vysokoškolského učitelského vzdělávání v Hradci Králové / editoři Oldřich Richterek, Miroslav Půža, Oftis, Ústí nad Orlicí* 2009.

KAULFÜRSTOWA, Jadwiga: *Statistika serbsce so kubłacych žłobikowych a pěstowarskich džěci w Hornjej Łužici*. *Serbska šula* 63, 2010, 2, s. 47–51.

KOMARNICKI, Michał: *Die Durchsetzung der marxistisch-leninistischen Nationalitätenpolitik in der DDR, dargestellt am Beispiel der Entwicklung des zweisprachigen Schulsystems in der Epoche der antifaschistisch-demokratischen Ordnung im Kreise Bautzen*, *Serbska šula* č. 18, 1965 3, s. 146–162, *Serbska šula* č. 18, 1965, 4, s. 237–248, *Serbska šula* č. 18, 1965, 5, s. 289–305.

KORJEŇK, Beno: *Rěčna identita*, *Serbska šula* 51 (1998) 7/8, s. 133–134.

KOWALCZYK, Tomasz: *Die katholische Kirche und die Sorben 1919–1990*, Bautzen 1999.

Lidová demokracie 2, č. 8 – II.vydání, Praha, čtvrtek 10. 1. 1946, s. 3.

Lidová demokracie 2, č. 15 – I. vydání, Praha, pátek 18. 1. 1946, s. 3

Lidová demokracie 2, č. 18 – II. vydání, Praha, úterý 22. 1. 1946, s. 3.

Lidová demokracie 2, č. 22. – II. vydání, Praha, sobota 26.1. 1946, s. 1.

Lužickosrbský věstník 21, 1946: č. 1–2, s. 20. č. 3–4, s. 30–32; č. 5–6, s. 47; č. 7–8, s. 56.

Lužickosrbský věstník 22, 1947: č. 2, s. 18.

„Naše šule – šule za žiwjenje“. *Informacija za staršich a dalšich zajimcow (Naše školy – náš žiwot. Informace pro rodiče a další zájemce)*. Vydala iniciativní skupina Naše šule – šule za žiwjenje pod vedením Manuely Smoliny, Budyšín 2007, 21 s.

NEKVAPIL, Jiří: *O vztahu velkých a malých slovanských jazyků*, *Lětopis*, č. 50, 2003, 1, s. 114.

„Interview mit Jurij Brězan“, *geb. 1916, Lětopis*, č. 40, 1997, s. 45.

NORBERG, Madlena (vyd.): *Das bilinguale Sprachprogramm WITAJ, in der Kindertagesstätte und in der Schule in der Niederlausitz*, Bautzen 2006.

Nowy farar za Kulow postajeny, Katolski Posoł č. 19/1972.

Osteuropa, č. 31, 1981, s. 354.

Osteuropa, č. 29, 1980, s. 300–302.

PASTOR, Thomas: *Die rechtliche Stellung der Sorben in Deutschland*, Bautzen 1997.

PECH, Edmund: *Die Sorbenpolitik der DDR 1949–1970. Anspruch und Wirklichkeit*, Bautzen 1999.

PINIEKOWA, Christiana: *IDS (Intensiwym dalekubłanju Serbšćina) – přenje dalekubłanje WITAJ-wučerkow. Serbska šula*, č. 57, 2004, 3, s. 58–60.

Pola našich ewangelskich bratrow, Katolski Posoł č. 11/1967, s. 63.

REUTER, L. R. – STRUNK, Gerhard: *Beiträge aus dem Fachbereich Pädagogik der Universität der Bundeswehr Hamburg*, č. 3 / 1993, s. 11.

SALOWSKI, Martin: *Nowe serbske wudaće cyłeho Swj. Pisma (I)*, *Katolski Posoł* č. 14/1974, s. 80.

Serbski superintendent, Ekumena we Łužici, Pomhaj Bóh, č. 6/1970.

Serbski superintendent, Zhromadny serbski Wótčenaš, Pomhaj Bóh, č. 1/1969.

Serbski šulski a zatkawanski centrum, vydalo školní vedení lužickosrbského gymnázia, lužickosrbské střední školy a lužickosrbské základní školy, nakladatelství Lausitzer Druck- und Verlagshaus GmbH Serbska čišćernja, Bautzen 2008, s. 8–9.

SCHURMANN, Peter: *Die Sorbische Bewegung 1945–1948 zwischen Selbstbehauptung und Anerkennung*, Bautzen 1998.

ŠŮLA, Jaroslav: *Z dějin bojů o lužickosrbský národní stát: Interpelace Jana Cyže a dr. Mikławše Krječmara ze dne 14. července 1945*, *Lužickosrbský věstník* 15, 2005, č. 7–8, s. 48.

Tysac lět hnadowne městno Róžant, Katolski Posoł č. 40/1935.

WALDE, Martin: *Die Wende – Hoffnung für die katholische sorbische Lausitz?*, *Lětopis* č. 40 1993, 2, s. 38–48.

WIĆAZ, Měrčin: *Kak smy džěłali za Nowy Zakoń*, *Katolski Posoł* č. 12/1967, s. 71.

WORNAR, Gerat: *Wulka radosć: nowy bamž – Słowjan*, *Katolski Posoł* č. 21/1978, s. 121.

Wotmolwa na naprašowanje do Róžanta, *Katolski Posoł* č. 8/1973, s. 41.

ZÁVADA, Jiří: *Budova Lužického semináře, sídlo Centra pro studium vysokého školství, Aula*, č. 11, 2003, s. 15–20.

Ostatní literatura:

BARKER, Peter: *Slavs in Germany (The Sorbian Minority and the German State since 1945)*, New York 2000.

BESIER, Gerhard: *Der SED Staat und die Kirche. Der Weg in die Anpassung*, Mnichov 1993, s. 105.

BOGUSŁAWSKI, Wilhelm – HÓRNIK, Michał: *Historija serbskeho naroda*, Budyšin 1884.

BOHÁČ, Zdeněk: *České země a Lužice*, Tišnov 1993.

CATHOMAS, Rico – CARIGIET, Werner: *Top-Chance Mehrsprachigkeit. Zwei- und mehrsprachige Erziehung in Familie und Schule*. Bern 2008, s. 24, 29.

ČERNÝ, Adolf: *Mythiske bytosće Lužiskich Serbow*, Budyšin 1898.

ČERNÝ, Adolf: *Wobydlenje Łužiskich Serbow*, in: *Časopis Maćicy Serbskeje*, 42, 1899, s. 97–135.

ČERNÝ, Adolf: *Lužice a Lužičtí Srbové*, Praha 1912.

DANNENBERG, Lars-Arne – SCHOLZE, Dietrich: *Stätten und Stationen religiösen Wirkens (Studien zur Kirchengeschichte der zweisprachigen Oberlausitz)*, Bautzen 2009.

ELLE, Ludwig: *Zur Entwicklung des sorbischen Schulwesens (Dokumentation zum sorbischen Elementarschulwesen in der sächsischen Oberlausitz des 18./19. Jahrhunderts)*, Bautzen 2002.

FILIPI, Pavel: *Církev a církev*, Brno 2000.

ELLE, Ludwig: *Die Domowina in der DDR (Aufbau und Funktionsweise einer Minderheitenorganisation im staatlich-administrativen Sozialismus)*, Bautzen 2010.

FÖRSTER, Frank: *Um Lausitzer Braunkohle 1848–1945*, Bautzen 1990.

FRÖLICH, Roland: *Dva tisíce let dějin církve*, Praha 1999.

- GANTEFORT, Christoph – ROTH, Hans Joachim: *Historische und aktuelle Perspektiven für Zwei- und Mehrsprachigkeit in Europa. Zum Beitrag sorbisch-deutschen Schulen mit bilinguaem Unterricht*, in: *WITAJ und 2plus – eine Herausforderung für die Zukunft. Sorbischer Schulverein, Bautzen 2009.*
- GRAJEWSKI, Andrzej: *Jidášův komplex*, Praha 2002.
- HANKOVEC, Václav: *Římskokatolická a evangelická církev v životě lužickosrbské menšiny v letech 1945–1990*, FSV UK (diplomová práce) 2004.
- HROCH, Miroslav: *V národním zájmu*, Praha 1999.
- HRUBEŠ, Josef – HRUBEŠOVÁ, Věra: *Lužický seminář*, in: *Pražské domy vyprávějí*, Praha 1995.
- HÜBNER, Peter (eds.): *Niederlausitzer Industriearbeiter 1935 bis 1970. Studien zur Sozialgeschichte*, Berlin 1995.
- Charta autochtonních národních menšin/národnostních skupin v Evropě*. Vydala Federální unie evropských národních skupin/Mládež evropských národních skupin, Budyšín 2006
- JENČ, Helmut a kol.: *Słownik Němsko-hornjoserbski / Wörterbuch Deutsch-obersorbisch*, Budyšín 1986.
- JURIGOVÁ, Kateřina: *Právní a politický rámec ochrany autochtonních menšin ve Spolkové republice Německo*, FSV UK (diplomová práce) 2001.
- KAELBE, Hartmut (eds.): *Sozialgeschichte der DDR*, Stuttgart 1994.
- KALETA, Petr: *Česko-lužickosrbské vztahy* (nepubl. heslo).
- KAPLAN, Karel: *Pravda o Československu 1945–1948*, Praha 1992.
- KLESSMANN, Christoph: *Zwei Staaten eine Nation: dt. Geschichte 1955–1970*, Göttingen 1988.
- KOŘALKA, Jiří: *Všeněmecký svaz a česká otázka koncem 19. století*, in: *Rozpravy Československé akademie věd, Ročník 73 – sešit 12*, Praha 1963.
- KOSCHMAL, Walter a kol.: *Češi a Němci. Dějiny – kultura – politika*, Praha 2001.
- KUNZE, Peter: *Kurze Geschichte der Sorben*, Bautzen 1995.
- KUNZE, Peter: *Sorbisches Schulwesen (Dokumentation zum sorbischen Elementarschulwesen in der sächsischen Oberlausitz des 18./19. Jahrhunderts)*, Bautzen 2002.
- MASER, Peter: *Die Kirchen in der DDR*, Bonn 2000.

Materialien der Enquete Kommission „Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland“, Protokoll der 56. Sitzung, Frankfurt am Main 1995.

MORÁVEK, Antonín – ZMEŠKAL, Vladimír: *Lužický dům v Praze (1728–1948)*, Praha 1948.

MUKA, Arnošt: *Historische und vergleichende Laut- und Formenlehre der niedersorbischen (niederlausitzisch-wendischen) Sprache. Mit besonderer Berücksichtigung der Grenzdialekte und des Obersorbischen*, Leipzig 1891.

MUKA, Arnošt: *Słownik dolnoserbiskeje rěcy a jeje narěcow*, St. Petersburg 1911–1915, Praha 1928.

MUKA, Arnošt: *Statistika lužiskich Serbow*, Budyšin 1884–1886.

MÜLLER, Helmut a kol.: *Dějiny Německa*, Praha 1995.

OSCHLIES, Wolf: *Die Sorben-slawisches Volk im Osten Deutschlands*, Bonn – Bad Godesberg 1991.

Petr Kaleta, František Martínek, Lukáš Novosad (eds.); Společnost přátel Lužice, Masarykův ústav AV ČR, Lužickosrbská matice (vyd.): *Praha a Lužičtí Srbové. Sborník z mezinárodní vědecké konference ke 140. výročí narození Adolfa Černého (Praha 25. – 26. 11. 2004)*, Praha 2005.

Leszek Kuberski, Piotr Pałys (eds.); *Pro Lusatia. Opolskie studia Łużycoznawce*, Opole 2003.

SCHÄFERS, Bernhard – ZAPF, Wolfgang: *Handwörterbuch zur Gesellschaft Deutschlands*, Bonn 1998.

SCHILLER, Klaus – THIEMANN, Manfred: *Geschichte der Sorben. Von 1945 bis zur Gegenwart*, Band 4, Bautzen 1979.

SCHILLER, Klaus: *Die Sorben in der antifaschistisch-demokratischen Umwälzung 1945–1949*, Bautzen 1976.

SCHOLZE, Dietrich (eds.): *Im Wettstreit der Werte. Sorbische Sprache. Kultur und Identität auf dem Weg ins 21. Jahrhundert*, Bautzen 2003.

Stoletý most mezi Prahou a Budyšínem (Společnost přátel Lužice 1907–2007), (eds. Marcel Černý – Petr Kaleta), vyd. Společnost přátel Lužice a Chvojko nakladatelství, Praha 2008.

TSCHERNIK, Ernst: *Die Entwicklung der sorbischen Bevölkerung von 1832 bis 1954*, Berlin 1954.

ULBRECHTOVÁ, Helena: *Lužickosrbská literatura: její vývoj a pozice mezi střeoevropskými literaturami*, Praha 2009.

VYDRA, František: *Tonoucí ostrovy*, Tišnov 1999.

WALDE, Martin: *Gestaltung sorbischer katholischer Lebenswelt. Eine Diskursanalyse der religiösen Zeitschrift „Katolski Posol“*, Bautzen 2000.

WEBER, Herman: *Dějiny NDR*, Praha 2003.

Za svobodu Lužických Srbů. Sbíрка dokumentů z května – června 1945, Praha 1945.

ZEIL, Wilhelm: *Sorabistik in Deutschland. Eine wissenschaftsgeschichtliche Bilanz aus fünf Jahrhunderten*, Bautzen 1996.

ZMEŠKAL, Vladimír: *Lužičtí Srbové*, Praha 1962.

ZMEŠKAL, Vladimír: *Hórnikova lužická knihovna v Praze*, Praha 1931.

ШЕВЧЕНКО, Кирилл: *Лужицкий вопрос и Чехословакия 1945–1948*, Москва 2004.

8. Seznam zkratek

AAVČR – Archiv Akademie věd ČR

AGKSG – Arbeitsgemeinschaft katholischer sorbischer Geistlicher (Pracovní společenství katolických lužickosrbských duchovních)

AMZV – Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR

BEK – Bund der evangelischen Kirchen in der DDR (Svaz evangelických církví v NDR)

BOK – Bund der evangelischen Kirchen in der DDR (Svaz evangelických církví v NDR)

CDU/CSU – Christlich-Demokratische Union (Křesťansko-demokratická unie), Christlich-Soziale Union (Křesťansko-sociální unie)

CSVŠ – Centrum pro studium vysokého školství

EKD – Evangelische Kirche in Deutschland (Evangelická církev v Německu)

FDJ – Freie Deutsche Jugend (Svobodná německá mládež)

FLS – Friends of Lusatia Society (Společnost přátel Lužice)

FUEN – Federal Union of European Nationalities (Mezinárodní unie evropských národností)

GDR – German Democratic Republic (Německá demokratická republika)

GS – Generální sekretariát

KPD – Kommunistische Partei Deutschlands (Komunistická strana Německa)

LZNV – Lužickosrbský zemský národní výbor

MNO – Ministerstvo národní obrany ČR

MÚA AV ČR, v. v. i. – Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, vědecko veřejná instituce

MZV – Ministerstvo zahraničních věcí ČR

NDR – Německá demokratická republika

NSR – Německá spolková republika

PKM – Politický kabinet ministra národní obrany

SED – Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (Jednotná socialistické strana Německa)

SKA – Serbski kulturny archiw (Lužickosrbský kulturní archiv)

SNM – Společnost Národního muzea

SPL – Společnost přátel Lužice

TO-O – Teritoriální odbory – obyčejné

VHA – Vojenský historický archiv

VKV – velmi krátké vlny

9. Přílohy

Mapy:

1. Mapa Lužice, výtiskl Zeměměřičský úřad v Praze v roce 1945.
2. Mapa lužickosrbských mateřských škol a síť základních a středních škol (v lužickosrbském a německém jazyce), viz www.recny-centrum-witaj.de

Dokumenty:

2. *Lužickosrbští učitelé nesmějí s dětmi mluvit ve své mateřské řeči*, *Lausitzwendischer Vestnik (Lužickosrbský věstník)*, č. 1-2 z 1. 2. 1937, Staatsfilialarchiv Bautzen, fond WI 1F.
3. Wendenabteilung Depositum der Domowina, Handakte des Beauftragten für sorbische Kulturfragen bei der Landesverwaltung Sachsen 1945-1947: Příklady lužickosrbských stížností, Staatsfilialarchiv Bautzen, fond 11/13/2003.
4. WITKOJC, Minna: *Zpráva o sčítání lidu v Dolní Lužici*, Budyšin, 29.10.1946, Staatsfilialarchiv Bautzen, fond WXVIII 1E.
5. Archiv Ministerstva zahraničí ČR, Teritoriální – odbory obyčejné 1945–1959 NDR menšiny: Přípis MZV ze dne 28. 5. 1951, zprávy diplomatické mise v Berlíně adresované MZV, karton 34.
Přípis ministerstva vnitra ze dne 25. 2. 1955 adresovaný MZV, karton 34.
Přípis ministerstva vnitra ze dne 9. 6. 1955 adresovaný MZV, karton 34.

Církevní a kulturní život v srbské Lužici po roce 1945 (s přihlédnutím k česko-lužickosrbským kontaktům)

Shrnutí

Cílem této práce je přiblížit a charakterizovat poválečný stav v srbské Lužici i vývoj česko-lužickosrbských kontaktů až do současnosti. Důraz je kladen na sledování a vyhodnocení školství a církevní hierarchie bývalé NDR ve vztahu k lužickosrbské menšině se zřetelem ke snahám Lužických Srbů uchovat si mateřský jazyk až do současné doby. Zvláštní pozornost je pak věnována lužickosrbskému národnímu hnutí těsně po druhé světové válce, činnosti Společnosti přátel Lužice a Lužickému semináři, pozdějšímu Lužickému domu v Praze.

Objevné bylo např. získání nových informací o vztahu Domowiny ke Společnosti přátel Lužice. Například na přelomu 40. a 50. let 20. století je překvapující, že Domowina nezastávala pozitivní postoj k SPL. Tato skutečnost zatím není zdokumentována v žádné odborné literatuře týkající se Lužických Srbů.

Důležité bylo také doplnění nových informací z archivních materiálů a odborné literatury ke sledovanému tématu, především z oblasti lužickosrbského školství. Problematice Lužických Srbů je věnována celá řada studií, ať již na české či německé straně, bylo však potřeba provést ještě některé archivní výzkumy a uskutečnit rozhovory jak z rodilými lužickosrbskými mluvčími, tak sorabisty na našem území.

Vymezení problému a řešení jeho dílčích částí v historickém kontextu česko-německé relace bylo jedním z dalších cílů této studie. Dnes už Češi nejsou pro Lužické Srby tak výrazným kulturním a společenským vzorem jako v dobách minulých. Po společenském převratu v roce 1989 se sice stále zdůrazňovalo, že by Lužičtí Srbové mohli jako slovanský národ převzít roli zprostředkovatele mezi Německem a jeho sousedy Polskem a Českou republikou. Problém, jak se zorientovat v nových poměrech, nevelký počet mluvčích a pokračující individualizace společnosti, která se nevyhýbá ani Lužickým Srbům, ukazují, že je spíše nepravděpodobné, aby se dalo navázat na plodnou éru před půl stoletím. V Čechách zaujala pozitivní postoj vůči Lužickým Srbům vláda Miloše Zemana. V době všeobecného nesouhlasu české i lužickosrbské veřejnosti se zrušením druhého stupně základní školy typu A v Chrósčicích poskytla v září 2001 tato vláda lužickosrbské Domowině finanční podporu. Rovněž Ministerstvo zahraničních věcí ČR

zaujímá kladný vztah k lužickosrbské menšině v Německu a má k ní rovnocenný postoj jako k českým krajanům. V souvislosti s tím vyslalo od školního roku 2004/2005 na Lužickosrbské gymnázium v Budyšině učitelku českého jazyka Janu Štillerovou.

Dnešní česko-lužickosrbské vztahy jsou především vztahy kulturními, v nichž významnou roli hraje hlavně folklor, který byl v Lužici nejvíce podporován bývalým východoněmeckým režimem. Jednalo se o jakýsi zvláštní „folklor v rámci německého národa“. Zůstává tedy na jednotlivých Lužických Srbech, aby zužitkovali podněty z bohatého kulturního života Čechů pro svou vlastní kulturní tvorbu a tím nabídli alternativu německo-lužickosrbské symbióze.

The Church and Cultural Life in Sorbian Lusatia after 1945

(with the View to the Czech-Sorbian Relations)

Summary

The aim of this article is to take a closer look at the post-war development of Czech-Sorbian relations. Emphasis is placed upon the attitudes of the former GDR toward the Sorbian minority and above all toward the Sorbian National Movement immediately following the Second World War, which is tied to the attempts to make Lusatia a part of the Czechoslovak state. Particular attention is devoted to the Sorbs' relationship to the church and school and the resulting activities of the Friends of Lusatia Society (FLS) and to the Lusatian Seminary in Czechoslovakia, later the Lusatian House in Prague.

One breakthrough in this endeavor was, for example, the acquisition of new information on the relationship of Domowina to the FLS. Between the 1940s and 1950s, it is surprising that Domowina did not advocate a positive attitude toward FLS. This fact has not yet been documented in any of the literature on the Sorbs.

The addition of new information from archival materials and specialized literature on the topic in question was also important. An entire series of studies has been devoted to the Sorbian question, both on the Czech and the German side, but it is necessary to complete several more archival research projects and make several interviews with native Sorbian speakers as well as with Sorabists from our country.

Delimitation of the problem and solutions to its parts in the historical context of Czech-German relations was one of the further aims of this study. Today, the Czechs are no longer such a significant cultural and societal model as in previous times, though after the revolution in 1989 it was still emphasized that the Sorbs, as a Slavic nation, could take on the role of mediator between Germany and its neighbors, Poland and the Czech Republic. The problem of orienting to the new conditions, their small number and the continuing individualization of society, which not even the Sorbs could avoid, show that building upon the fruitful era of a half century ago is rather unlikely. In the Czech Republic, the administration of Miloš Zeman assumed a positive stance toward the Sorbs. In a time of general disagreement of both the Czech and Sorbian public with the closing of a type A middle school in Crosswitz, this administration provided financial support to the Sorbian Domowina in September 2001. At the same time, the Czech Ministry of Foreign

Affairs has assumed a positive relationship to the Sorbian minority in Germany and has the same relationship to it as to the Czechs living there. In this context, in the school year 2004/5, it sent Czech language teacher Jana Stillerová to the Sorbian high school in Bautzen. However, the attitude of the Ministry of Education, or the Center for the Study of Higher Education, is different. The center, which is now located in the building of the former Lusatian Seminary, later the Lusatian House, where FLS had its headquarters, has thus far enabled neither FLS' return to these quarters nor the return of the Hórník Library with its special collections.

Current Czech-Sorbian relations are above all cultural ones, in which folklore, which was supported the most by the former East German regime, plays a significant role. This was a matter of "special folklore in the framework of the German nation". It is up to the individual Sorbs of Lusatia to utilize stimuli from the rich cultural life of the Czechs for their own cultural production, and thus offer an alternative to German-Sorbian symbiosis.